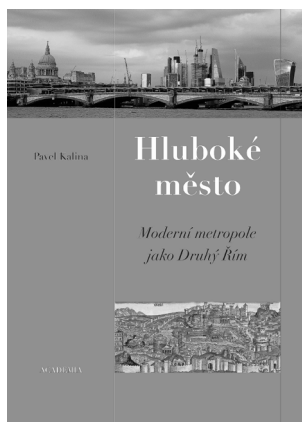

RECENZE

Pavel KALINA

Hluboké město. Moderní metropole jako Druhý Řím

Praha, Academia 2019, 506 s., ISBN 978-80-200-2939-3.

„Každé město je v nějaké míře novým Římem,“ napsal programově historik umění a architektury Pavel Kalina (1965), profesor Českého vysokého učení technického v Praze, ve své nejnovější monografii. Jako badatel o dějinách středověkého, renesančního, v poslední době zvláště barokního, ale zároveň také moderního umění má předpoklady pro celistvé uchopení městského prostoru a vystižení jeho charakteristických stránek ve velmi dlouhé vývojové vlně. I když se ocitá v různých etapách minulosti, klade si zároveň otázku po „dobrém“ městě pro 21. století. Ono dobro shledává v prostředí, které „umožňuje maximum sémantických událostí pro své obyvatele či návštěvníky“. Rozlišuje město ploché, které minimalizuje sémantické kolize, a město hluboké, jež „disponuje velkým

sémantickým bohatstvím, vyplývajícím z neustálého prolínání různých významových vrstev i z četnosti individuálních symbolů“. Řím při těchto úvahách zůstává určitým měřítkem, archetypem, „vzorem skutečného města“ (s. 19–20).

Kalinovým metodologickým východiskem je výzkum synchronního a diachronního střetání různých sémantických vrstev, inspirovaný mj. tartuskou školou Jurije Lotmana. Nepohybuje se však pouze v teorii, ale využívá autopsie, osobního pozorování a prožívání různých městských prostředí, kde se v interpretaci nevyhýbá ani využití autobiografických prvků. Tento tón zaznívá zvláště při posuzování dynamického a v čase proměnlivého vztahu mezi hloubkou a plochostí měst, která jsou v současnosti ochuzována o své významy nivelizujícím tlakem developerských projektů a turistického byznysu.

Při charakteristice Říma Pavel Kalina odmítá floskule o „Věčném městě“ a „geniu loci“ a hledá zdroje jeho naprosté mimořádnosti v jedinečných sociálních dějinách, které vedly ke strukturování krajiny mezi mořem a horami cílevědomými i bezděčnými zásahy do podoby města. Uvádí řadu příkladů od antiky do současnosti, s nimiž lze v jednotlivinách souhlasit. Vymezení sociálních dějin se však jeví jako příliš úzké, neboť právě Řím je extrémní ukázkou tlaků imperiální politiky a náboženského univerzalizmu, jež od antiky do 20. století působily leckdy silněji než podněty vycházející ze samotné římské společnosti. Jde tedy také o unikátní politické a církevní dějiny, z nichž ostatně Kalina bere řadu dokladů pro svou charakteristiku sémantické hloubky Říma.

S důkladnou znalostí historické topografie vysvětluje Kalina systém a smysl prostorového uspořádání města; činí tak se zřetelem k respektování jeho historické paměti a stále obnovovaného optického řádu. I když se změny už dříve mnohdy děly nahodile a bez celkového plánu, teprve překotná modernizační regulace po sjednocení Itálie a za fašistického režimu vedly nejen k dalekosáhlé redukci historického Říma, ale také k trvalému sémantickému ochuzení, zploštění metropole. Podle autora nynější stav „už není starý Řím, ale jeho preparát“ (s. 51). Výklad o proměnách Říma od konce 19. do počátku 21. století do značné míry osciluje mezi asanací, devastacemi a chaotickým rozrůstáním předměstí, popřípadě dílčími prvky reurbanizace, nesené mimoevropskými imigranty.

Kalinův závěr výkladu o metropoli západního křesťanstva je značně pesimistický: „Řím je jediné evropské město, jehož současnost je neodmyslitelně spjatá s ruinami, dochovanými v obrovském měřítku. Tyto ruiny lze chápat i jako krajní výkřik minulosti, který nepřipomíná jen antiku, ale také války a zemětřesení dvacátého století...“ (s. 61). Tento soud odpovídá kritickému nazírání na ekonomickou stagnaci Itálie a na nízkou efektivnost římské městské správy. Situaci však poněkud zjednodušuje a – řečeno slovem autora – bezděky „zplošťuje“.

K základním charakteristikám Říma totiž patří, že míru jeho sémantické hloubky neurčují pouze trvale usídle obyvatelstvo na jedné straně a zástupy povrchních turistů na straně druhé. Co do počtu osob výrazně minoritním, nikoli však nevýznamným elementem se už dávno stali ti, kdo do usídle římské společnosti patří jen částečně nebo dočasně. Jsou to mnozí veřejně činní příslušníci „hostujícího“ duchovenstva, sdružení kolem „národních kostelů“, a osazenstvo s nimi spjatých kulturně-společenských center, jsou to početní studenti a stipendisté, kteří se do Říma sjíždějí z celého světa, a konečně i vědci, kteří mají v Římě své instituty a Mezinárodní unii archeologických, historických a uměleckohistorických ústavů. Naprosto unikátní církevní centrum a světově největší soustředění humanitních ústavů z mnoha zemí euroamerického prostoru k Římu neodmyslitelně patří nejen svým posláním a zhmotněním vlastních sídel, ale i tím, že zvýrazňují – jakkoli vývojem narušenou – sémantickou hloubku této metropole.

Oproti celkové populaci novodobého Říma jde o poměrně malou menšinu, ale tito lidé a jejich instituce už od konce 19. století (duchovní zahraničního původu ovšem mnohem déle) významně obohacují spirituální a intelektuální život metropole, a to dokonce i v uměleckém a architektonickém smyslu. Oni utvářejí „Řím ve světě a svět v Římě“, ¹ především z jejich činnosti vzešla symbolická galerie světových velikanů ve Ville Borghese a Valle Giulia, jejich rezidence – počínaje výstavními pavilony ze světové výstavy roku 1911 a konče budovami vědeckých ústavů – dotvářejí podobu Říma a dodávají mu nové znaky, vzpírající se fádnímu zplošťování. Kdyby byly tyto jevy zahrnuty do Kalinova výkladu, možná by se stal ještě o něco hlubším a barvitějším.

Po velmi rozsáhlém výkladu o Římu následuje dalších deset převážně kratších kapitol, věnovaných vybraným městům: uspořádanému Milánu (v porovnání s relativní

1 Srov. alespoň Peter RIETBERGEN, *Rome and the World – The World in Rome. The Politics of International Culture, 1911–2011*, Dordrecht – St. Louis, MO, 2012.

neuspořádaností Říma), Benátkám (městu výjimečně ušetřenému pustošících asanací, ale zároveň permanentně ohroženému zánikem), Vídni, Mnichovu, Berlínu, Istanbulu, Washingtonu, New Yorku a Praze; vedle těchto metropolí se objevují zcela odlišné Mariánské Lázně jako ukázka jednoho z měst, která „mají vyjadřovat sama sebe, být svou vlastní ikonou“ (s. 337). Zbývajících pět kapitol pojednává o vybraných typech staveb novodobého města – nákupním centru, stadionu, muzeu, knihovně a kostelu – a jejich znacích z hlediska plochosti či hloubky urbánního prostoru. I tam hledá autor „touhu po významu, která by nakonec měla dát městu smysl“ (s. 111) či lidský rozměr, řád věcí, lidskou paměť a přesah mezi materiálním a nemateriálním světem.

Výklad o jednotlivých městech a vybraných segmentech jejich zástavby vyúsťuje do kapitoly „Třetí Řím a digitální město“. Autor konstatuje, že pro vývoj zkoumaných metropolí nebyla určující determinantou topografie, nýbrž propojení několika základních, historicky utvářených kódů, mezi nimiž uvádí „kód imperiální nebo koloniální metropole, usilující o status Nového Říma“ (s. 371). Sleduje nápodobu základní dispozice nebo jednotlivých prvků Říma v městech antických, renesančních, koloniálních (zvláště v americké části španělského impéria), v budování Paříže Ludvíka XIV. jako Nového Říma, ve snahách vnést antický geometrický řád do dalších francouzských měst, v osvícenských projektech, poté v neoklasicismu 20. století, a to jak v Sovětském svazu (s připomenutím ruských a moskevských ambicí reprezentovat Třetí Řím), tak i v Německu, Spojených státech či dokonce v britské Indii.

Pro monumentální neoklasicismus se stala příznačným rysem kombinace forem antického Říma s tradičními prvky místní architektury. Kalina uvádí římské inspirace na místech, jež s dvoutisíciletým odstupem paradoxně plnila obdobné funkce, zejména kultovní (například projekt Velkého sálu Paláce sovětů v Moskvě a interiér římského Pantheonu). V nejnovější době obrací pozornost k Blízkému východu, kde je mu Dubaj – i se svou smysl postrádající megalomanskou zástavbou – „skutečným Římem dneška, metropolí neviditelného impéria, které lze vidět všude“ (s. 414).

Kritický pohled na současná města shrnuje Kalina ještě radikálněji skeptickým závěrem, že už nejde o fyzicky existující, nýbrž o digitální města, že „skutečným Římem třetího tisíciletí je tato dynamická, dematerializovaná polis, protože právě na síti dnes dochází k zásadní výměně a skladování informací, tedy k tomu, k čemu byla založena města“ (s. 419). Na jedné straně tedy město mizí, na druhé straně se prvky města Říma objevují v rozmanitých částech světa a ve zcela protichůdných situacích – v případě Dubaje jako výraz imperiálních ambicí kapitálu, v případě Detroitu jako ukázka úpadku měst v důsledku zanikající industriální civilizace, neboť někdejší ekonomický gigant Michiganu svými ruinami rovněž vystupuje jako „nový Řím“. Italská metropole se tak mění v polyvalentní symbol, připomínající, že „každé obydlené místo představuje zhmotnění kolektivní paměti, bez které nemůžeme být“ (s. 422). Zároveň je setrvalým podnětem k úvahám o tom, jak najít rovnováhu mezi chaotickým vývojem velkých měst a potřebou propojit rozporuplné procesy, které se v městském prostoru odehrávají.

Kniha Pavla Kaliny je vícevrstevnatým dílem, které je ve svém ideovém vyznění manifestem proti „neomezované hrabivosti globálního neoliberalismu“ (s. 425) a náznakem,

že přece jen existují i pozitivní možnosti vývoje měst, pokud za městskou obcí stojí občanská aktivita a lidská pospolitost. Je také vyzrálým literárním dílem, jež se vyznačuje nápaditou kompozicí, krásným jazykem a osobitým literárním stylem; osciluje mezi analytickým přístupem, úsilím o jasné definování pojmů, shrnujícími pohledy a znalecky kultivovaným vyjádřením emocí; k tomu patří názorné propojení výkladu s vhodně volenou obrazovou a kartografickou dokumentací. Především je to však vědecká monografie, která vnáší do české kulturní historiografie velmi rozsáhlé znalosti římské, evropské a severoamerické architektury, ale i nový pohled na vztah mezi společností a městským prostředím v dějinách. Je založena na reprezentativním souboru literatury, na komparativním pozorování a metodickém uvažování. Dílo, které vzniklo s využitím stipendijních pobytů v Českém historickém ústavu v Římě, představuje hluboce zasvěcený komentář k architektonickému vývoji a dědictví Říma jako východisko k přemýšlení o stavu a perspektivách měst naší doby.

Jaroslav Pánek

Karin HOFMEESTER – Marcel van der LINDEN (eds.)

Handbook Global History of Work

Berlin – Boston, De Gruyter Oldebourg 2018, 604 s., ISBN 978-3-11-042458-4.

Práce tvoří každodennost člověka. Je zdrojem příjmu, (sociálního) statusu i (kulturní) identity. Často je však také zdrojem útrap, celkového vyčerpání, životní nespokojenosti či deprese. Právě z tohoto napětí mezi prací-potěšením a prací-břemenem utvořil Georg Wilhelm Friedrich Hegel dialektiku odcizení a emancipace. Přitom však zdůrazňoval, že pouze práce umožňuje uskutečňování člověka.¹ Tohoto napětí si byli vědomi rovněž novináři, političtí myslitelé a sociální vědci, později historici popisující dopady industrializace. Dějiny práce a pracujících jsou již zhruba 150 let jedním z klasických směrů historiografie. Naproti tomu snahy o zachycení dějin v celosvětovém měřítku jsou staré jako historická kultura sama. Teprve tragédie 20. století a jejich vliv na sociální hnutí a myšlení umožnily, že (solidní) historiografie přistupuje k různým částem světa a jeho obyvatelům bez kulturního zaujetí.

Eseje o dějinách práce v globálním měřítku předkládá recenzovaná publikace. Svazek vznikl na půdě Mezinárodního institutu pro moderní sociální dějiny v Amsterdamu (založen 1935). Spolueditorem svazku je Marcel van der Linden, který má (spolu např. s Janem Lucassenem) hlavní zásluhu na vzniku, etablování a propagaci konceptu globálních dějin práce. Směr je starý zhruba dvacet let.²

Knihu otevírá obraz návštěvy supermarketu. V regálech se nachází zboží a suroviny z celého světa. Každý vystavený produkt je výsledkem činnosti lidí, kteří se navzájem neznají a ani neví o své existenci ve výrobním procesu. Na práci těchto dělníků a dělnic je

1 Andrea KOMLOSY, *Arbeit. Eine globalhistorische Perspektive. 13. bis 21. Jahrhundert*, Wien 2014, s. 17.

2 Průlomová a dodnes velmi citovaná je především práce Marcel van der LINDEN, *Workers of the World: Essays toward the Global Labor History*, Leiden 2008.

přítom čím dál tím více závislá globální ekonomika. Naše každodennost je tak pro autory jednou z legitimizací globálních dějin práce. Autoři jmenují tři hlavní důvody, které vedly k ustanovení konceptualizace globálních dějin práce. Prvním byl od konce čtyřicátých let dvacátého století proces dekolonizace. Tam se ukázala nemožnost plynulého navázání lokálních historiografií na knihy autorů, pocházející z bývalé koloniální země, jelikož ti své výzkumy vztahovali pouze k dějinám centra. Druhým faktorem byla vlna feminismu šedesátých let, která zpochybnila omezení pojmu práce pouze na výdělečnou aktivitu. Její protagonistky a protagonisté volali po opětovném rozšíření pojmu práce na činnosti, jež byly „zneviditelněny“ a marginalizovány kapitalistickou industrializací. Tyto úvahy se od sedmdesátých let začaly projevovat i v historiografické produkci. Třetím důvodem je pokračující globalizace posledních třiceti let, která nutí nejen sociální vědce, ale i politiky myslet stále více v celosvětové perspektivě.

Práce může mít nekonečně mnoho podob a forem. Autoři vyjmenovávají širokou škálu možností od fyzicky náročné práce (řidiči rikši, kopáči, horníci), přes vysoce kvalifikovanou práci (softwaroví inženýři, nukleární fyzičky) až například k práci symbolické (šaman, kněz). Práce může být svobodná i nesvobodná, placená nebo neplacená. Podle editorů donedávna metodologický nacionalismus a etnocentrismus bránil analyzovat tuto nepřehlednou škálu přístupů k práci.

Do ustavení konceptu *global history* reagovala světová historiografie na tyto problémy různě. Například ve Francii vznikl koncept *histoire croisée*, který vyzdvihoval mutualitu a reciproční transfer mezi národy, civilizacemi či regiony. Dnes jsou tematizovány také transnacionální dějiny – ty však podle van der Lindena a Hofmeester trpí problémem přirozenosti národa jako základního výchozího bodu. Vzhledem k tomu, že moderní národ je myšlenka moderní a evropská, lze pak koncept jen těžko roubovat na ostatní regiony a historická období. Koncept světových dějin zase autoři obviňují z exkluzivně diachronního chápání dějin a z tendencí k nahodilému sběru informací. Používají termín globální dějiny, který již ze své podstaty klade důraz na propojení napříč planetou.

Podle autorů je „globální historie“ chybně chápána jako přístup, který zkoumá dějiny pouze z makroperspektivy. Tedy pouze ty takzvané velké dějiny. V knize je naopak zdůrazněno, že v globální perspektivě se dá zkoumat i každodennost malé vesnice nebo vztah práce a rodiny. „Globální dějiny nejsou ‚historie všeho‘ [...]. Jde v nich o rozpoznávání velkého obrazu v malých detailech a na druhé straně také o studium mikro-reality v makroprocesech. Globální dějiny jsou tak na prvním místě otázkou mentalit“ (s. 7).

Dodejme, že autorům – jak nasvědčují odkazy v mnoha částech knihy – byly inspirací myšlenky britského marxistického historika Edwarda Palmera Thompsona, který kladl důraz na kulturu, každodennost a mentální svět historických aktérů. Jeho vliv se promítl například i v íránské nebo turecké historiografii dějin práce (s. 195–205).

Důraz na dějiny mentalit odlišuje svazek od knihy Andrey Komlosy o globálních dějinách práce,³ kde autorka sleduje především makroekonomické a strukturální ukazatele. Autorský kolektiv vědomě opustil paradigma starších dějin práce, kde byl hlavním objektem

3 Viz pozn. 1.

výzkumů industriální dělník mužského pohlaví, o což ostatně usilovala i Komlosy. Nyní se autoři věnovali mnoha jiným typům pracujících a práce (např. otrocké práci) i podnikání. Časovou osu tvoří roky 1500 a 2000.

Autoři nemají ambici předložit veřejnosti nový globální příběh dějin práce. Jednotlivé oddíly a texty v knize spolu příliš nekomunikují, avšak přínášejí zasvěcený vhled ze své perspektivy. Zároveň také upozorňují na mnoho zažitých klišé o globálních dějinách práce, jejichž přežívání je způsobeno omezením dějinného výkladu na globální sever. Společným výsledkem činnosti je také typologie pracovněprávních vztahů napříč časem a prostorem.

První část knihy, nazvaná „Regiony“, se v devíti kapitolách zabývá jednotlivými částmi světa (Čína, Jižní Asie, Subsaharská Afrika, Latinská Amerika a Karibik, Kanada a USA, Východní Evropa, Západní Evropa, Írán, Osmanský Střední východ a moderní Turecko). Další část knihy se věnuje typům práce. Jsou zde kapitoly o zemědělství, hornictví, textilním průmyslu, o trojici obchod – doprava – služby a o pracujících v administrativě. V části o „pracovních vztazích“ nalezneme kapitoly, které probírají témata domácí práce, práce vězňů, nesvobodná smluvní práce (například učňů či nevolníků), otrocká práce a práce za mzdu. Samostatné jsou oddíly o přístupech k práci a pracovní migraci. Poslední oddíl se věnuje formám organizace a odporu pracujících. Jsou zde kapitoly o mutualismu, dezercích, stávkách a jiných formách resistance (typicky útky otroků) a o odborovém hnutí. Autorský kolektiv tvoří 27 vědců a vědkyň.

Vydavatelé proklamují pluralitu přístupů. Výsledkem však je občasná nekonzistence obsahu. Zatímco někteří autoři a autorky se snaží o souvislý výklad problematiky (např. Rossana Barragán a David Mayer v kapitolách o Latinské Americe a Karibiku), jinde jde pouze o komentář k trendům v moderní historiografii oboru/prostoru. I když byla naplněna intence vydavatelů propojit největší odborníky a odbornice ve svých oborech (např. Andrea Komlosy o západní Evropě nebo Susan Zimmermann o Evropě východní), nelze se zbavit dojmu, že by knize slušela pečlivější editorská práce.

Publikace zůstává unikátní v tom, že zpracovává obrovské penzum historiografické produkce, přístupů, informací a srovnávacích analýz v jednom svazku. Mimo to poskytuje mnoho informací a tezí, které problematizují evropský (nebo severoatlantický) pohled na dějiny. Příkladem může být proces industrializace a vznik kapitalistického hospodářství. V našich geopolitických končinách se liberalizace hospodářství odehrávala souběžně se zrodem občanské společnosti a jistě přispívala k jejímu formování. Není to však model globálně univerzální. Například na Kubě nebo v Brazílii nebyl parní stroj přemožitelem starých pout. Industrializace těchto států byla přímo závislá na intenzifikaci otrocké práce.

Podobně otrokářství a trojúhelníkový mezinárodní obchod mezi Evropou, Afrikou a Amerikami byl podle mnoha historiků a historiček jedním z pilířů evropského hospodářského úspěchu. Ostatně na souvislost mezi trojúhelníkovým obchodem, plantážovou ekonomikou založenou na otrocké práci a procesem průmyslové revoluce ve Velké Británii poprvé upozornil jamajský historik Eric Williams v knize *Kapitalismus a otroctví* z roku 1944.⁴ Jiným příkladem jsou dějiny horníků, kteří mají v evropském

4 Eric Eustace WILLIAMS, *Capitalism & slavery*, Chapel Hill 1944.

a americkém historiografickém povědomí postavení archetypálních proletářů a anti-kapitalistů. Analýza však ukázala, že v globálním pohledu je tato představa ahistorická, jelikož ve stejném čase a prostoru existovalo více pracovněprávních forem vztahů. Příkladem mohou být největší stříbrné doly na světě v Potosí v dnešní Bolívii.

Kniha neposkytuje nový souvislý příběh nebo revizi narativu dějin práce v globální perspektivě, který by mohl konkurovat například narativu evropskému, ve kterém se z práce jako původně odmítané a nečestné nutnosti (antické Řecko) stala díky protestantismu, industrializaci a kapitalistickému hospodářství jedna z hlavních individuálních a společenských hodnot. Publikace se řadí k pracím, jež obor představují a legitimizují. Dílčími texty a tezemi upozorňuje na nutnost chápání práce v globálním měřítku. Publikace je tak zásadní příručkou pro historiky, kteří se potřebují rychle zorientovat v tématech a historiografii například pro svůj vlastní výzkum. Je však dobré ji znát i pro pozorovatele veřejného dění. Složitý globalizovaný svět potřebuje globálně a kriticky zaměřenou historiografii. I ona může být odpovědí na kulturní války proti odlišnému. Knihu si nelze představit v současné podobě bez etablování postkoloniálních teorií v akademickém mainstreamu západní Evropy, která se vyrovnává se svým koloniálním dědictvím.

I země jako Česká republika, která nikdy nebyla koloniální velmocí, zažívají pomalý přesun postkoloniálních teorií z okrajových časopisů a univerzitních kateder do veřejného prostoru. Stáváme se svědkem zdánlivého paradoxu, který je ale ve svém důsledku logickou korelací. Postkoloniální teorie se ve střední Evropě objevuje ve větší míře právě v době, kdy zde probíhá celospolečenský příklon k nacionalismu a zdůrazňování evropanství či (žido)křesťanské tradice. Český politolog Pavel Barša upozornil v eseji, uveřejněné na portálu artalk.cz, že v Česku byl zatím především traktován osud českých zemí jako kolonizované oběti východu ve 20. století. Středoevropské postkomunistické státy se po roce 1989 snažily stát oním západem, z něhož byly násilně vyrvány. Přitom však odmítaly na sebe vzít břímě koloniálního dědictví západu.⁵

Recenzovaná kniha a vlastně celý obor globálních dějin práce zřejmě nebude ve střední Evropě a jejích historiografiích registrován ve větší míře. Předkládaná publikace a globální pohled na dějiny mohou ale sloužit i ve smyslu občanském pro uvědomění si společného osudu všech obyvatel planety.

Jakub Raška

Ivo ŠTEFAN

Čí je ta krajina? Rozhovory s Janem Klápště o středověku i našem světě

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2019, 168 s., ISBN 978-80-7422-597-0.

Jan Klápště je dnes jedním z nejuznávanějších českých archeologů (což konec konců potvrzuje i fakt, že je jen jedním z mála emeritních členů Učené společnosti ČR za humanitní vědy) a zároveň zůstává v povědomí širší veřejnosti i jako jeden z vytrvalých aktivistů v boji za vyrvání historické krajiny z rukou uhelné lobby. V loňském roce se navíc dožil významného životního výročí (je narozen v roce 1949), a tak se dalo očekávat, že se

5 Viz <https://artalk.cz/2020/01/20/nulovy-stupen-dekolonizace/> (28. 1. 2020).

k jeho osobě bude vázat i vydání nějaké gratulační publikace. Kniha Ivo Štefana, Klápštova mladšího kolegy z Filosofické fakulty UK, je však velkým a milým překvapením. Jejím jádrem jsou čtyři rozsáhlé a zasvěcené rozhovory s Janem Klápštěm a čtenáře potěší i četné pamětnické fotografie a relativně sličná typografická úprava publikace.

Kniha vychází pod titulem „Čí je ta krajina?“. Prolínání Klápštvých odborných osudů a jeho snah o záchranu krajinného dědictví je však v jejím rámci meritorně věnován jen první ze čtyř rozhovorů („Krajina navždy ztracená“, s. 7–55). Nalézáme v něm životní příběh mladého archeologa, který se záhy po studiích stal na začátku 70. let minulého století pracovníkem mostecké expozitury pražského Archeologického ústavu ČSAV – a ocitl se tak přímo uprostřed středověkého města likvidovaného tehdy komunistickým režimem; respektive uprostřed likvidovaného regionu, protože zánik Mostu byl již za menší pozornosti veřejnosti doprovázen zánikem desítek vesnic v jeho okolí.

Přiblížení horečné snahy o alespoň bazální dokumentaci toho, co na Mostecku tehdy nenávratně mizelo – to je spolu s připomenutím osobitého intelektuálního prostředí starého Mostu hlavní linie této pasáže knihy. Druhou linii, kolem které se pak první rozhovor točí, představuje pojem „historické krajiny“. Ukazuje se, jak si archeologie začala její význam postupně uvědomovat a jak na ni nahlíží dnes. Připomenuty tu jsou i Klápštvý již polistopadové snahy o zachování obce Libkovice, které se bohužel nepotkaly s úspěchem, i jeho argumenty nabízené ve prospěch zachování další ohrožené lokality, Horního Jiřetína.

Klápštvovo krédo v této věci je jasné: „K půvabu české krajiny patří její pestrost, rozčlenění do poměrně malých regionů, které se vyznačují specifickou přírodní charakteristikou i historickým dědictvím. Naši povinností je tuto pestrost chránit, protože části, které kvůli nějakým krátkodobým zájmům zničíme, nelze nijak rekultivovat. Jsou pryč jednou provždy“ (s. 47). Klápště patří mezi ty osobnosti, jejichž společenské aktivity přímo vyvěrají z jejich odborné profese. To s sebou sice přináší řadu zejména argumentačních výhod, ale často také oslabenou pozici v celospolečenské diskusi.

V jiném, dnes již pět let starém rozhovoru k této otázce Klápště skepticky poznamenal: „Jedním z důvodů dnešní situace je i to, že se nám jako odborníkům nepodařilo do veřejného diskursu naplno vstoupit, náš impakt na této scéně zůstává minimální. [...] Asi příliš ve veřejné diskusi lpíme na odborných problémech, které jsou laikovi de facto nescelné...“¹ Uvědomování si neschopnosti archeologie „vyprávět příběhy, jimiž lze oslovit širší veřejnost“ (s. 161) se táhne jako červená nit i Štefanovou knihou, a to už proto, že Klápště považuje komunikaci s veřejností spolu se získáváním primárních informací a vytyčováním výzkumných programů za jeden z předpokladů dlouhodobé existence oboru, jemuž se odborně věnuje (viz s. 95). Pochopíme proto i údiv spojený s jistou závistí v jeho výroku, kterým komentuje divácký úspěch nedávného televizního seriálu *Most!*: „Strhl neuvěřitelnou lavinu zájmu o starý Most, najednou se o zmizelé město a jeho okolí zajímal kdekdo, [...] měl i v tomto ohledu mnohem a mnohem větší ohlas než všechno učené sepisování dohromady“ (s. 33).

1 Viz Antonín KOSTLÁN, *Jan Klápště. Krajina jako součást dědictví a krajina paměti zblavená*, in: Dominika Grygarová – Tomáš Hermann – Antonín Kostlán – Tomáš Petráň (eds.), *Homines scientiarum. Třicet příběhů české vědy a filosofie*, Díl I, s. 233–263, citát na s. 246–247.

Druhý rozhovor zahrnutý do knihy („Cesty z ráje“, s. 57–87) se obrací přednostně ke krajině Klápšтова dětství a mládí, tedy k Českému ráji a k jeho rodnému Turnovu. Seznamujeme se tu podrobně genealogicky s jeho rodinou. Obzvlášť barvitě tu vystupuje postava Janova otce, malíře Jaroslava Klápště (1923–1999), jehož svérázné obrazy, zachycující namnoze i mostecké motivy, se v detailech prolínají celou knihou jako vhodně zvolený obrazový rámec publikace. Některé Klápštěm tlumočené historky o jeho otci či o rodinném příteli Josefu Jírovi (1929–2005) mají až pábitelský půvab (asi nikoli náhodou, když Bohumil Hrabal měl úzký vztah k nim oběma).

Jen povšechně jsou charakterizována Klápšťeho středoškolská studia v Turnově i vysokoškolská studia v Praze (obor prehistorie – dějepis, 1967–1971), velká pozornost je oproti tomu věnována Klápšťovým výjezdům do zahraničí – zejména jeho cestě na letní školu středověkých studií v Poitiers v roce 1984 (se všemi konotacemi první životní cesty „na Západ“) a šestiměsíčnímu pobytu na pařížské École des hautes études en sciences sociales v roce 1992, který Klápšťovi podle jeho slov napomohl ve správný čas „přestavět nábytek“ – tedy „radikálně změnit poznávací východiska a postupy“ (s. 80).

„Mezi archeology“ je nazván třetí rozhovor, zařazený do knihy (s. 89–127). Pozornost je v něm věnována především Klápšťově užší specializaci, kterou je archeologie (mladšího) středověku. Tento obor se u nás etabloval na sklonku padesátých a v šedesátých letech a Klápště tu především skládá hold jeho zakladatelům, tedy svému učiteli a celoživotnímu guru Zdeňkovi Smetánkovi (1931–2017), a dále Miroslavu Richterovi (1932–2011), který ustavování nové specializace kryl také politicky. Velká část rozhovoru je věnována podvazování oboru v období normalizace a v této souvislosti čtenář přivítá i připomenutí paralelního, ale co do možností a omezování často odlišného vývoje v tehdejší Polsku a Německé demokratické republice. Konec konců nikoli náhodou Klápště na jednom místě konstatuje, že archeologie je „malé pařeníště, v němž se dobře studují mechanismy příznačné pro totalitní režimy“ (s. 117).

Archeologii středověku Klápště vnímá především jako integrální součást medievalistiky, což úzce souvisí s jeho přesvědčením, že „archeologie jako poznávací obor nedělá objevy, ale řeší závažná dějinná témata“ (s. 95). Připomeňme na okraj, jak I. Štefan zhodnotil jeho přístup k oboru (již svými vlastními slovy) v závěru knihy: „Jan Klápště s jistotou sděloval, že velká část odpovědi, kterou od historických pramenů dostaneme, spočívá už v otázce, kterou jim položíme. Že náš vztah k dějinám většinou zrcadlí témata a problémy naší vlastní společnosti. A kdo se neptá, tomu nemůže být zodpovězeno“ (s. 165). K tomu mohu dodat jen to, že obdobný zdánlivě účelový klíč leží nepochybně i v pozadí většiny Klápšťových veřejných a společenských aktivit a souvisí s jeho názorem, že „prvotní je vůle společnosti, bez ní k žádným podstatným změnám nedojde“ (s. 143).

Rozhovor čtvrtý má název „Cesta do středověku a zase zpátky“ (s. 129–161). Klápšťovo pamětnické svědectví v něm ustupuje do pozadí a promlouvá zde především Klápště – historik a archeolog. To činil okrajově již v předchozích rozhovorech, kde nabídl hutné výklady o dnešním pohledu archeologie na vývoj některých lokalit ve středověku (samostatný exkurs představuje výklad o středověké Praze, Pražském hradu a Přípraží, dále i Most, Bedřichův Světec a Velebudice, Turnov, Černokostecko aj.), zde se pak

hovor obrací k obecnějším problémům. Štefan jej zahajuje nastolením otázky, do jaké míry jsou světy středověku a dneška srovnatelné a návazné. Klápště sice uznává didaktický a profylaktický význam prací na toto téma,² jeho stanovisko je však kromě jiného s odvoláním na Jacquese Le Goffa spíše skeptické – neboť „témata, které si vybíráme, byla součástí odlišných kulturních systémů“ (s. 132). Obdobně tu jsou probírány periodizační otázky týmě francouzským historikem prosazovaného „dlouhého středověku“ (jdoucího až do 18. století) a další více či méně příbuzná témata.

Hlavní pozornost si tu však získává velká civilizační změna, která v českých zemích proběhla ve 13. století – tedy téma zatím nenahraditelně shrnuté v Klápštvě knize z roku 2005.³ Klápště chápe tuto „modernizaci 13. století“ spolu s předcházející christianizací jako projev „europeizace“ a zdůrazňuje, že stejně jak u nás, tak i u ještě východněji položených evropských zemí jde o jev srovnatelný se západoevropským vývojem, jakkoli probíhající v rámci „koexistence asynchronismů“ (termín na s. 160). V hutné podobě tu jsou ohledávány vztahy tohoto jevu k přemyslovskému státu, k národnostní problematice (zejména s ohledem na tradiční označování tohoto fenoménu jako „německé kolonizace“), k církvi, k městům jakožto novému sídelnímu typu aj.

Své vzpomínání Jan Klápště prokládá epizodními vzpomínkami na desítky různých lidí, ať již z archeologických, historických či kulturních kruhů, s nimiž se osobně znal nebo na jejichž dřívější práci navazoval (v této souvislosti je třeba litovat, že publikace nemá rejstřík). Kniha je koncipována jako interview mezi dvěma kolegy – archeology (jejich vzájemný vztah osvětluje Štefan v závěrečné „Osobní poznámce tazatele“, s. 163–166). V tom spočívá její půvab – ale zároveň se tu díky tomu prosazuje i jistá nevyjasněnost spojená s rolí tazatele. Štefan sám přiznává, že kniha je pokračováním četných přátelských hovorů nad chutným mokem. Jako tazatel se tedy ani náhodou nesnaží o objektivizující odstup a spíše se tu empaticky proměňuje v hráče na druhé housle; místy sám v rámci otázky formuluje své vlastní postoje a postřehy (viz např. s. 130, 160 aj.). Na druhou stranu je zjevné, že Klápště sám do textu vstupoval při dolaďování a rozšiřování přepsaného interview, protože výsledný text obsahuje řadu detailů, které by se spatra těžko sdělovaly (mimo jiné přepisy básnických textů Evy Oubramové a Emila Juliše, s. 36–37 a 40). Jeho zásahy prokazuje místy i doprovodný aparát knihy: i když většina popisů fotografií je zde formulována objektivně („na obrázku Jan Klápště“ atd.), na s. 13 v popisek čteme: „pohlednici s Mostem [...] odeslal v roce 1915 můj prastrýc František Janoušek...“

Další jistou nevýhodou knihy pak je, že řada zde meritorně probíraných témat a jevů je nedostatečně dokumentovaná v poznámkovém aparátu. Jestliže například Klápště provádí principiální kritiku knihy Matěje Spurného, podle níž starý Most musel ustoupit dobové utopii (Spurný podle něj nedostatečně reflektoval totalitní povahu minulého režimu při zajišťování „nekonfliktní likvidace někdejšího královského města a desítek okolních vesnic“, s. 29), nemá snad čtenář právo dozvědět se alespoň základní bibliografické

2 Konkrétně je v této souvislosti zmiňována kniha Martin NODL, *Středověk v nás*, Praha 2015.

3 Jan KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2005; 2. rozšířené vydání Praha 2012.

údaje o Spurného knize?⁴ Je-li na s. 80 připomínána kniha Zdeňka Vašíčka o archeologii z roku 1981, kterou jako propuštěný politický vězeň a disident mohl vydat jen pod jménem spoluautora, proč i zde chybí příslušný odkaz?⁵

Velmi spoře dokumentovanou osobou v knize je vlastně i Jan Klápště sám – očekával bych, že cenné subjektivní svědectví o jeho osobě bude v publikaci tohoto formátu doprovázeno hutnou „objektivizující“ studií shrnující jeho přínos archeologické vědě, alespoň výběrovou bibliografií jeho odborných děl a výběrem odkazů na jeho předchozí komunikaci s veřejností. Namísto toho se čtenář dočká jen několikařádkové informace na záložce obálky. Jako by si Ivo Štefan při psaní knihy nevěřil, že by mohla zajímat i někoho mimo rámec archeologické obce... Opak je pravdou, podařilo se mu připravit knihu zajímavou i pro širší veřejnost a nezařazení toho, „co my archeologové mezi sebou stejně dobře víme“ (to není citát, tak si jen sám pro sebe shrnuji pocit z knihy), poněkud podkopává její výpovědní hodnotu.

Antonín Kostlán

Xavier BARRAL I ALTET – Pál LÖVEI – Vinni LUCHERINI – Imre TAKÁCS (eds.)
The Art of Medieval Hungary
(= Bibliotheca Academiae Hungariae – Roma. Studia, 7)
Roma, Viella 2018, 553 s., ISBN 978-8867286614.

Publikácia vychádza ako výsledok niekoľkoročnej vedeckej spolupráce. Bola to predovšetkým snaha maďarských kunsthistorikov a Maďarskej akadémie v Ríme priblížiť stredoveké uhorské umenie širokému obecnstvu vo svetovom jazyku. Menovite to boli Pál Lövei z Maďarskej Akadémie vied a Imre Takács, vedúci Ústavu dejín umenia, Univerzita Eötvösa Lóránda v Budapešti. Udialo sa tak v kooperácii s popredným európskym odborníkom na dejiny umenia, Xavierom Barral i Altet a talianskou historičkou Vinni Lucherini. Publikácia si kladie za cieľ chronologicky predostrieť umenie Uhorska od začiatku 11. storočia až po koniec stredoveku s prihliadnutím na stav bádania, mieru zachovanosti, ako aj prístupnosť jednotlivých artefaktov. Práca je rozdelená na 6 kapitol (celkovo 19 štúdií) a dva doplnky. Prvý doplnok jednotlivo predostiera niektoré významné umelecké diela a stavby, zatiaľ čo druhý hovorí o vývoji muzeálnych inštitúcií v Maďarsku a Rumunsku. Práca obsahuje bohatú obrazovú prílohu.

Ako však v úvode hovorí Barral i Altet, dôležité bolo definovať uhorské stredoveké umenie. Primárnu rolu tu zohráva geografické hľadisko. V úvode sa môžeme stretnúť s reflexiou výskumu v minulosti, kedy dejiny umenia neraz slúžili politickým záujmom, či už v 19. storočí alebo neskôr počas socializmu. Definovať uhorské umenie v dnešnej

4 Matěj SPURNÝ, *Most do budoucnosti. Laborať socialistické modernity na severu Čech*, Praha 2016.

5 Jaroslav MALINA, *Archeologie včera a dnes aneb Mají archeologové šedé hmoty více za nehty než za ušima?*, Díl I–II, České Budějovice 1981.

modernej dobe je pomerne zložitá z pochopiteľných príčin. Problémom je geografické i terminologické hľadisko. Napriek tomu vznikla iniciatíva vedcov, priblížiť odborné problémy verejnosti, ale najmä ponúknuť najnovší kritický ohľad, ktorý rozšíri znalosť o uhorskom stredovekom umení i mimo Maďarska, či lepšie povedané bývalého Uhorska.

Prvá kapitola analyzuje stav bádania a výskum v minulosti. Poskytuje však prehľad o zdrojoch a prameňoch pre výskum danej problematiky. Ernő Marosi zhodnocuje stav bádania v danej oblasti, pričom hovorí o nutnosti zachovania si profesionálnej identity aj v súčasnej dobe. Kornel Szovák predostiera pramene k dejinám umenia v Uhorsku. Čitateľ sa dozvie, že uhorské stredoveké pramene boli postihnuté viacerými negatívnymi okolnosťami – predovšetkým to boli tatársky vpád a osmanská expanzia. Jednotný zoznam prameňov k uhorskému stredovekému umeniu stále absentuje. Zároveň však Szovák hovorí aj o prameňoch špecifickej povahy, ktoré k umeniu poskytujú častokrát chýbajúce informácie (napr. inventáre, registre či ojedinelé zmienky v kronikách a diplomatickom materiáli).

Druhá kapitola sa zameriava na mestá, vidiek a šľachtické sídla. Vývoj v mestách približuje Katalin Szende, odborníčka na uhorské stredoveké mestá. Urbánny vývoj v Uhorsku bol zložitý, autorka analyzuje i problém kontinuity, ktorá zrejme prebehla na rôznych úrovniach. Predovšetkým sa tak stalo v mestách, kde sa nachádzalo antické (rímske) osídlenie či štruktúry, napr. Ostrihom, Pátkostolie, Ráb či Alba Iulia. Niektoré uhorské mestá vznikli primárne na strategickej pozícii, antické osídlenie tu hralo iba sekundárnu úlohu. Takisto sa čitateľ dozvie, že Arpádovci „prehliadli“ starobylé kultové miesta (Szombathely – rodisko sv. Martina, Blatnohrad, Nitra atď.) Tu však možno oponovať, že nie je možné paušalizovať. Aj vznik uhorskej cirkevnej organizácie zrejme už musel byť podmienený istou úrovňou kresťanstva v novozaložených biskupstvách.

Premena starých sídiel na mestá v pravom slova zmysle začala až s príchodom tzv. hostí. Pál Lővei analyzuje urbánnu architektúru. Najstaršie uhorské mestá vznikli s využitím antických lokalít resp. ich materiálu. 13. storočie prináša i prvé výsady i zmeny v mestskej architektúre. Takisto v tom čase to bola i postupná profilácia Budína ako kráľovského sídla. Zsombor Jékely predostiera vývoj sakrálnych architekturných sídiel na vidieku. Jej rozvoj nastal až po upevnení kresťanstva v Uhorsku na začiatku 11. storočia, čo spočívalo vo vzniku biskupstiev a kláštorov. Hoci svoju úlohu tu zohrávali staršie štruktúry a osídlenie, medzi inými cella trichora v Pátkostolí alebo už spomenutý Blatnohrad. Z neskoršieho obdobia sa zachovalo viacero sakrálnych stavieb rôzneho typu, hoci iné výrazne postihol tatársky vpád. Autor spomína i kostol svätého Juraja v Kostolnoch pod Tribečom a tunajšie fresky. Výskum z posledného obdobia kladie vznik tohto kostola do 9. či 10. storočia.¹ 12. ale najmä 13. storočie zažilo nárast počtu sakrálnych stavieb, čo bolo späté s príchodom cudzincov, ktorí sa usadili na Spiši či v Transylvánii a taktiež s príchodom nových reholí.

Ako spomína Jékely, mimoriadne kľúčovým prameňom pre cirkevnú topografiu sú záznamy vyberačov pápežských desiatok z rokov 1332–1337, ktoré pokrývajú 90 % Uhorska. Autor sa na základe tohto prameňa dopracoval k približnému počtu sakrálnych

1 Bibiana POMFYOVÁ et kol., *Stredoveké kostol. Historické a funkčné premeny architektúry*, Bratislava 2015, s. 110–111.

stavieb v Uhorsku v prvej tretine 14. storočia (šesť či sedem tisíc, z ktorých dnes však stojí iba tisíc). Pozornosť je však venovaná aj freskám v dochovaných kostoloch. Významná časť sa nachádza Slovensku (Kostoľany pod Tribečom, Žehra, Veľká Lomnica, Dravce, Spišská kapitula) či v Transylvánii. Ako Jékely správne upozorňuje, najčastejším motívom na freskách bol svätý Ladislav, resp. vizuálne stvárnenie jeho legendy.

István Feld analyzuje vývoj hradov a šľachtických sídiel. V najstaršej fáze primárnu rolu zohrávali hrady v „medium regni“, teda v centrálnej časti Uhorska. Špeciálnu pozíciu mal Stoličný Belehrad (Székesfehérvár), počas éry Bela III. (1172–1196) sa opätovne ako panovnícke sídlo profiluje Ostrihom a následné Budín. V tejto dobe však vznikajú aj ďalšie kráľovské rezidencie, medzi ktorými uvádza autor napríklad Spišský hrad.

Tretia kapitola je venovaná románskej architektúre so zreteľom na katedrály a kláštory. Autorom prvej štúdie je Béla Zsolt Szakács. Už na začiatku štúdie autor hovorí o tom, že znalosti o uhorskej románskej architektúre nie sú veľmi rozšírené v medzinárodnej vedeckej komunite. Napriek deštruktívnym elementom sa jedná o veľké množstvo materiálu zasluhujúceho si pozornosť. O prvých biskupských katedrálach však vieme pomerne málo, nakoľko prešli početnými stavebnými úpravami ešte v 11. storočí a neskôr v 12. či 13. storočí. Uhorsko samozrejme preberalo západné vzory: Napríklad pôdorys kláštora v Szekszárde (založený 1061) s najbližšou paralelou v Castello di Paderna. Autor na tomto priestore stručne mapuje jednotlivé katedrály a kláštorné kostoly.

Krisztina Havasi sa venuje románskemu sochárstvu, ktoré sa zachovalo často len fragmentárne. Viaceré katedrály prešli v 12. storočí výraznou prestavbou, v tomto čase vznikla v Ostrihome *Porta Speciosa*, zachovaná len na obraze z 18. storočia. Okrem západných vzorov v Uhorsku bol pochopiteľne citelný aj byzantský vplyv. Ten autorka spomína v spojitosti so sarkofágom zo Stoličného Belehradu, tradične považovaným za hrobku prvého uhorského kráľa Štefana. Autorka stručne analyzuje byzantský vplyv na freske s Pannou Máriou v kláštore Pécsvárad. Na mieste bolo vhodné spomenúť i prítomnosť byzantských majstrov, ako o tom hovorí *Viedenská obrázková kronika* pri stavbe kostola v Starom Budíne.² Takisto prestavba sa udiala aj v bazilike Panny Márie v Stoličnom Belehrade počas éry kráľa Kolomana (1095–1116). Koniec 12. storočia už predznamenáva nástup gotiky. Autorka tu hovorí o Ostrihomskej katedrále a taktiež o katedrále v Alba Iulii a Jágri. Práve v Jágri sa našiel ranogotický fragment z hrobky kráľa Imricha (1196–1204) neobyčajnej kvality a umeleckého stvárnenia.

Imre Takács sa venuje nástupu gotiky v Uhorsku. Stalo sa tak počas obdobia Bela III., ako autor hovorí, prostredníctvom jeho sobášu s Margarétou Kapetovou. Prvé stavby v gotickom štýle sa objavujú v Ostrihome. Takács mohol prípadne spomenúť tunajšiu kolegiátnu kapitolu svätého Tomáša Becketa, ktorú kráľovský pár založil len sotva niekoľko rokov po Tomášovej kanonizácii, čo už mohlo naznačovať nástup gotiky v Uhorsku. Samotná kráľna Margaréta sa zrejme s Becketom poznala, nakoľko predtým bola manželkou mladšieho anglického kráľa Henricha.³

2 János M. BAK – László VESZPRÉMY (eds.), *Chronicle of the Deeds of the Hungarians from the Fourteenth–Century Illuminated Codex*, Budapest – New York 2018, s. 120.

3 György GYÖRFFY, *Thomas à Becket and Hungary. Angol Filológiai Tanulmányok*, Hungarian Studies in English, 1969, č. 4, s. 50–51.

Autor tiež hovorí o cisterciackých kláštoroch v Uhorsku, z ktorých poslednú kráľovskú fundáciu kladie do roku 1208 (s. 166). Arpádovci však i v 13. storočí túto reholu podporovali. Belo IV., (zrejme ešte ako vojvoda) založil cisterciacký kláštor v Petrovaradíne (dnes Novi Sad, Srbsko), hoci jeho založenie historici kladú aj o niečo neskôr. Taktiež na Spiši vznikol kláštor cistercitov s výraznou podporou haličského kráľa Kolomana či prípadne priamo ako fundácia jeho otca Ondreja II.⁴ Takács spomína aj postupný nárast gotických prvkov v Ostrihomskej katedrále svätého Vojtecha. Výraznou gotizujúcou prestavbou v 13. storočí (zrejme i v dôsledku tatárskeho vpádu) prešla i katedrála v Alba Iulii v Transylvánii. Stalo sa tak i na konci tohto storočia (1287). Vtedy katedrála musela prejsť ďalšou opravou, tentokrát po útoku valónskych šľachticov namierenom voči biskupovi v roku 1277.⁵

Ďalšia štúdia (Pál Lóvei, Imre Takács) analyzuje uhorské „trecento“, teda uhorské umenie späté s Anjouovcami. Príchod a nástup potomkov sicílskeho kráľa Karola z Anjou priniesol v Uhorsku značné zmeny. Jednou z nich bolo zavedenie zlatej mince – florénu. S príchodom Anjouovcov pochopiteľne narastá taliansky vplyv v umení. Zmeny sa udiali v urbánnom a architektonickom vývoji. Spomeňme úpravy na bazilike v Stoličnom Belehrade, výstavby palácov na Visegráde či v Budíne. Gábor Endrődi vo svojej štúdii píše o retábloch, z ktorých sa prevažné množstvo zachovalo na Slovensku a čiastočne v Transylvánii. Autor tu analyzuje podobnosti, prípadne odkazuje na možný krakovský vplyv. Najvýznamnejším retáblom v priestore bývalého Uhorska je oltár majstra Pavla v Levoči, ktorý si autor podrobne všima.

Vo štvrtej kapitole venovanej náboženským kultom analyzuje Gábor Klaniczay, stav bádania v oblasti kultov svätcov v maďarskej historiografii. Zároveň aj uvádza aký význam mali pre spoločnosť jednotlivé kanonizácie či beatifikácie príslušníkov kráľovských rodov v 20. storočí. Výskum v tejto oblasti možno označiť za prosperujúci, nakoľko vznikli publikácie i vo svetových jazykoch a pracoviská zamerané na medzinárodnú spoluprácu.

Talianska kunsthistorička Vinni Lucherini si všima koncept kráľa (kráľovského postavenia) v umeleckom stvárnení v anjouovskom Uhorsku. Autorka načrtáva nástup Anjouovcov na uhorský trón, čo však neprebehlo hladko. Lucherini sa zameriava predovšetkým na dva kľúčové aspekty, svätú uhorskú korunu a jej politický význam a *Viedenskú obrázkovú kroniku* (tu ako *Uhorská iluminovaná kronika*), ktorá vznikla na anjouovskom dvore. Autorka zaujímavo uvádza okolnosti viacerých korunovácií Karola Róberta a pri jednej z týchto príležitostí vznikla aj náhradná koruna, ktorá mala substituovať svätoštefanskú korunu. I napriek snahám pápežského legáta, Karol Róbert musel byť ako legitímny panovník korunovaný svätoštefanskou korunou. Tu bola i akcentácia na

4 Beáta VIDA, *Fundačný proces rehole cistercitov v Uhorsku*. Kultúrne dejiny 2, 2011, č. 1, s. 24; Pavol JAKUBČIN, *Kláštor cistercitov v Spišskom Štiavniku*, Trnava 2017, s. 16–17.

5 Tudor SĂLĂGEAN, *Transylvania in the Second Half of the Thirteenth Century. The Rise of the Congregational System*, Leiden – Boston 2016, s. 121. Organizátorom vzbury bol istý Gyan z Ocna Sibiului, ktorého autor považuje za Sasa. Meno Gyan je však maďarský zápis francúzskeho mena Jean. Aj keď sa v prameňoch hovorí o „Saxones“, odráža to iba ich právne postavenie, nie etnicitu. Taktiež: Miloš MAREK, *Románske obyvateľstvo na Slovensku v stredoveku (Valóni, Francúzi, Taliani, Španieli)*, Historický časopis 52, 2004, č. 4, s. 620.

ostrihomskeho arcibiskupa ako koronátora. Známa je v tomto smere malba v katedrále svätého Martina (Spišská kapitula). Autorka uvádza taktiež pečať ostrihomskej kapituly (zo začiatku 14. storočia), s motívom korunovácie. Miroslav Glejtek tvrdí, že táto pečať priamo zobrazuje akt korunovácie prvého uhorského kráľa Štefana. Celkovo teda malo ísť o dôraz na vzťah Anjouovcov k domácim patrónom.⁶

Pál Lővei si v ďalšej štúdii všima epigrafiku a sochársku výzdobu hrobiek a náhrobkov. Autor sa zmieňuje aj o fragmentoch z Blatnohradu, ktorý veľmi neštandardne označuje ako panónske sídlo salzburského arcibiskupa. Ako také sa však inskripcie nevyskytujú len na kameni. Známy je uhorský korunovačný plášť s donačnou inskripciou. Značná pozornosť je venovaná kláštoru Piliš, kde bola pochovaná kráľovná Gertrúda (1213). Lővei sa domnieva (na základe fragmentu erbu), že v tomto kláštore bol pochovaný aj švagor Ondreja II., Robert z Courtenay, latinský cisár.

Piata kapitola sa venuje použitiu umenia na pomedzí verejného a súkromného využitia. Evelin Wetter si všima použitie drahých kovov a textílií. Svoju pozornosť sústreďí najmä na dvor Mateja Korvína, kde gotické umenie v Uhorsku dosiahlo svoj vrchol. Známa bola produkcia zlatníckych majstrov z Transylvánie. Veľké množstvo liturgických predmetov v Transylvánii, vrátane relikviárov, predovšetkým zo striebra, však bolo zničených či roztavených počas náboženských nepokojov. Z pôvodného vybavenia kostolov sa zachovalo iba veľmi malé množstvo týchto predmetov. I napriek týmto okolnostiam sa zachoval relikviár svätého Ladislava zo začiatku 15. storočia, pôvodne umiestnený v katedrále vo Veľkom Varadíne (Oradea) a dnes sa nachádza v Rábe (Győr). Presunutie na iné miesto zrejme tak zachránilo aj niekoľko kalichov, z ktorých najvýznamnejšie sa nachádzajú v Ostrihome a Nitre, hoci pôvodne patrili k pokladu katedrály v Alba Iulii. Autorka analyzuje aj textílie, najmä ornáty (zachované z Košíc). Takisto vyjadruje svoj údiv k absencii zmienok ornátov benátskej proveniencie. Z Transylvánie sa dokonca zachovali ornáty ušité z osmanského zamatu či priamo prešité z kaftanu.

Anna Boreczky predostiera knižnú kultúru v Uhorsku. Autorka hovorí o ťažkostiach spoľahlivo identifikovať uhorské rukopisy, problém môže byť i v samotnom užití takéhoto termínu. Dodajme, že sa jedná v podstate o jazykový problém, nakoľko ani v angličtine, ani v maďarčine neexistuje termín „uhorský“, teda referujúci priamo na (stredoveké) Uhorské kráľovstvo. Autorka spomína najstaršie uhorské rukopisy, ktoré sa dnes nachádzajú najmä v Záhrebe. Historici kladú tento súbor rukopisov do súvisu so založením biskupstva (približne v roku 1091).

Pozornosť však Boreczky sústreďuje na rukopisy s ilumináciami, z toho dôvodu zrejme nespomína inak veľmi známy *Nitriansky kódex*. Čitateľ sa tu môže oboznámiť s Prayovým kódexom (známy pre najstarší ucelený text v maďarčine) z konca 12. storočia. V tomto kódexe sa nachádza niekoľko scén z Kristovho umučenia. Autorka hovorí o významom byzantskom vplyve najmä pri scéne snímania z Kríža. Byzantské umenie prenikalo do Uhorska pomerne často, autorka uvádza spodnú časť svätoštefanskej koruny

6 Miroslav GLEJTEK, *Stredoveká cirkevná pečať. Prameň kresťanskej ikonografie*, Hradec Králové 2013, s. 122.

(*corona graeca*) a tzv. Ostrihomskú staurotéku s relikviou svätého Kríža, ktorá obsahuje takmer totožnú scénu snímania z Kríža ako Prayov kódex. Boreczky sa prikláňa k datovaniu staurotéky na koniec 12. storočia, hoci sa vyskytli aj iné domnienky.⁷ Z neskoršej doby, teda zo 14. storočia, sa už zachovalo veľké množstvo rozličných rukopisov. Veľká časť pochádza z prostredia Bratislavskej kapituly. Počas anjouovského obdobia vznikli i dva mimoriadne honosné iluminované rukopisy – *Viedenská obrázková kronika* a *Anjouovské legendárium*. Ako Boreczky hovorí, obe diela vznikli za účelom legitimizácie Anjouovcov prostredníctvom domácich svätcov a konštrukcie naratívu kontinuity.

Šiesta kapitola sa venuje záveru uhorského stredoveku. Imre Takács analyzuje umenie na dvore Žigmunda Luxemburského, ktorého považuje za jednu z najvýznamnejších persón neskorého stredoveku. Žigmund sa v Uhorsku zdržiaval už od roku 1379, čo ho výrazne ovplyvnilo. Podobne ako Ľudovít Veľký, i Žigmund sa upínal k svätému Ladislavovi ako k (nielen) panovníckemu vzoru. Z tohto dôvodu sa nechal pochovať v rovnakom chráme ako Ladislav – v katedrále vo Veľkom Varadíne. Autor spomína i niektoré Žigmundove kryptoportréty a taktiež jeho mecenášstvo v oblasti umenia. Umelecké diela Žigmundovej doby odrážajú vtedajšie zmeny a predznamenávajú príchod modernej doby.

Arpád Mikó analyzuje umenie na dvore Mateja Korvína. Mikó hovorí o tom, že politické záujmy spravili z kráľa Mateja prvého významného patróna renesancie mimo taliansky priestor. V tom čase však v Uhorku doznievala gotika. Korvínovská renesancia sa pochopiteľne orientovala na antiku, spomeňme mýtus antickom pôvode Hunyadyovcov, záujem o antické inskripcie, prípadne niektoré umelecké diela (Heraklova socha v Budíne). S Matejom Korvínom je spojená kráľovská knižnica, z ktorej sa dnes zachovalo niekoľko rukopisov, hoci značná časť sa stratila zrejme už na začiatku 16. storočia.

Gábor György Papp predostiera medievalizmus, teda umelecké tendencie priblížiť sa stredoveku, v uhorskej architektúre 19. storočia. Autor hovorí o dvoch tradíciách, ktoré sa zrodili na začiatku 19. storočia, jedna z nich sa orientovala na antické umenie, zatiaľ čo druhá uprednostňovala stredovek. V tomto čase dominovala najmä neogotika. Autor tiež hovorí o význame vplyvu nemeckého Rundbogenstil.

Prvý z doplnkov práce si v krátkosti všima jednotlivé významné umelecké diela. Ernő Marosi sa venuje uhorskému korunovačnému plášťu, ktorý pochádza z roku 1031 a pôvodne bol darom kráľa Štefana a kráľovnej Gizely pre Stoličnobelehradskú kapitolu. Marosi taktiež zhrňuje aktuálne poznatky o Svätej uhorskej „svätoštefanskej“ korune. Samotná koruna bola predmetom nespočetných polemík súvisiacich s jej pôvodom a datovaním. Jednoznačným zostávalo datovanie gréckej časti (*corona graeca*) do rokov 1074–1077. Grécku korunu zároveň považuje za ženský diadém. Hoci to autor nespomína, emailová platnička byzantského cisára Michala VII. Dukasa (1071–1078) nesie znaky neodborného pripevnenia na korunu.⁸

7 Martin HOMZA, *Mulieres suadentes. Presviedčajúce ženy*, Bratislava 2002, s. 139.

8 Marta RAJKOVÁ, *Teórie vzniku svätej koruny Uhorského kráľovstva*, Historia Nova, 2014, č. 7, s. 71; Ohľadom datácie latinskej koruny do polovice 11. storočia najnovšie tiež: Béla Zsolt SZAKÁCS, *What did Piroška see at Home? New Trends in Art and Architecture in the Kingdom of Hungary around 1100*, in: Marianne Sághy – Robert C. Ousterhout (eds.), *Piroška and the Pan-*

Marosi tvrdí, že horná časť koruny (*corona latina*) vznikla až v čase Bela III. (1172–1196) a dovtedy snáď mohla tvoriť súčasť relikviára svätého Štefana. V minulosti sa vyskytli i rôzne názory na samotnú datáciu latinskej časti koruny či otázky spojenia oboch častí v jeden celok. Tu Marosi odmieta, že by sa tak stalo v dobe Bela III., prikláňa sa k názoru Józsefa Deéra, že to bolo až koncom 13. storočia.

Ďalší autori venovali priestor významným katedrálam či kláštorom, napr. benediktínsky kláštor svätého Aniána v Tihany (založený v roku 1055) s intaktne zachovanou románskou kryptou. Krisztina Havasi píše o bazilike Panny Márie v Stoličnom Belehrade, ktorá bola kompletne zničená v roku 1601. Išlo o najrozsiahlejší a najvýznamnejší chrám v krajine. Autorka analyzuje niektoré zachované fragmenty, ktoré datuje do 12. storočia. Taktiež sa pristavuje pri jedinom kompletne zachovanom kráľovskom hrobe: s vysokou pravdepodobnosťou sa jedná o Bela III. a jeho manželku Agnešu z Antiochie, hoci ako sama hovorí, môže ísť aj o kráľa Kolomana (1095–1116). Pozornosť je venovaná i fragmentom z hrobiek zo 14. storočia, ktoré patrili Anjouovcov.

Havasi taktiež píše o katedrále v Pátkostolí, pričom nevynecháva ani otázky kontinuity tunajších ranokresťanských stavieb. Katedrála prešla rôznymi stavebnými úpravami v 11. aj v 12. storočí. Práve na konci tohto storočia bol postavený nový oltár, ktorý stál nad konkrétnou hrobovou komorou. Ako autorka hovorí, zrejme tu fungoval istý kult tejto osoby. Dodajme, že sa mohlo jednať o kráľa Petra Orseola alebo svätého Maura, pátkostolského biskupa.

Imre Takács píše o stredovekej Ostrihomskej katedrále a tunajšej ikonograficky veľmi zaujímavej *Porte Speciose*, ktorá zobrazuje kráľa Bela III. a arcibiskupa Jóbá pre Pannou Máriou, svätým Štefanom a svätým Vojtechom. Ako Takács hovorí, takáto ikonografická konštelácia nemá žiadnu textovú (hagiografickú) podobu. Pozornosť je ďalej venovaná dielam z anjouovskej doby, ako boli napríklad *Anjouovské legendárium* a *Viedenská obrázková kronika*. Imre Takács ďalej píše o kráľovskom paláci na Visegráde, Zsombor Jékely sa venuje augustiniánskému kostolu v Siklósi. Jediný príspevok slovenského odborníka, v tomto prípade to je Ivan Gerát, sa venuje oltáru v košickom dóme svätej Alžbety. Neskorému stredoveku sú venované príspevky týkajúce sa Budínskeho paláca v čase Mateja Korvína a Jagelovcov a kaplnke Tomáša Bakócza v Ostrihomskej katedrále (Péter Farbaky).

Druhý doplnok stručne predostiera vývoj kľúčových muzeálnych inštitúcií. Piroksa Biczó hovorí o vývoji Maďarského (spočiatku Uhorského) národného múzea, ktoré dodnes uchováva jedinečné diela, napr. Monomachovu korunu či koruny z hrobov Bela III. a Žigmunda Luxemburského, ako aj početné neskorostredoveké artefakty (meče, tapisérie, kalichy). Györgyi Poszler píše o kolekcii starého sakrálneho uhorského umenia, ktoré sa od roku 1957 nachádza v Maďarskej národnej galérii. V celku sa zachovali početné retáble pochádzajúce prevažne zo Slovenska. Pozornosť je venovaná i inštitúciám v Ostrihome – Kresťanské múzeum (Emese Sarkadi Nagy) a klenotnica Ostrihomskej katedrály (Imre Takács), kde sa mimo iných nachádza vzácna korvínovská kalvária.

tokrator. *Dynastic Memory, Healing and Salvation in Komnenian Constantinople*, Budapest – New York 2019, s. 55–56.

Péter Farbaky predostiera vývoj Budapešťského historického múzea, ktoré od roku 1967 sídli v Budínskom hrade. Tu sa najmä v druhej polovici 20. storočia konali vykopávky a následne reštaurovanie stredovekých priestorov, kde sú dnes umiestnené trvalé výstavy. Zároveň, ako píše Farbaky, od roku 2000 sa tu uskutočnili i početné výstavy na základe medzinárodnej spolupráce. Ágnes Ziegler-Bálint hovorí o Brukenthalovom múzeu v Sibiu, založené v roku 1802. Toto múzeum je prevažne zamerané na produkciu z dielne transylvánskych Sasov. Autorka tiež spomína neľahké časy tejto inštitúcie počas komunistického režimu v Rumunsku. Posledný príspevok (Pál Lővei) sa venuje zbierkam sochárskym fragmentom, ktorých sa priestore bývalého Uhorska nachádza niekoľko desiatok tisíc. Ako však autor hovorí, maďarské inštitúcie dnes nie sú schopné zabezpečiť ich zachovanie a prezentáciu verejnosti.

Predložená práca si kladie za cieľ chronologicky priblížiť uhorské stredoveké umenie a jeho jednotlivé prvky širokému publiku. Čitateľ by však zrejme privítal poznámkový aparát. Takisto by bolo možno žiadúce prizvať aj ďalších odborníkov z krajín bývalého Uhorska, prípadne poukázať na ďalšie oblasti uhorského umenia, ktorým nebola venovaná dostatočná pozornosť (pečate, rukopisy atď.) K nedostatkom možno zaradiť i občas neštandardnú angličtinu. Napriek tomu, publikácia poskytuje aktuálny a erudovaný pohľad na problematiku.

Peter Bučko

János M. BAK – László VESZPRÉMY (eds.)

Chronica de gestis Hungarorum e Codice Picto saec. XIV. The Illuminated Chronicle, Chronicle of the Deeds of the Hungarians from the Fourteenth-Century Illuminated Codex
Budapest, Central European University Press 2018, 410 s., ISBN 978-963-386-264-3.

János M. BAK – László VESZPRÉMY (eds.)

Studies on the Illuminated Chronicle

Budapest, Central European University Press 2018, 220 s., ISBN 978-963-386-261-2.

Stredoeurópska univerzita (CEU) ponúka ďalšiu bilingválnu pramennú edíciu, v poradí už deviaty zväzok, tentokrát v spolupráci s Maďarskou národnou knižnicou, kde sa kronika v súčasnosti nachádza. Kronika sa nazýva *Viedenská*, podľa miesta kde bola od 17. storočia až do roku 1933 uchovávaná. V historiografii je vďaka svojim ilumináciám známa pod označením *Iluminovaná* alebo *Obrázková kronika* (maď. *Képes kronika*) a na Slovensku aj ako *Viedenská obrázková kronika*.¹ Na vydaní kritickej edície a štúdiu sa editorsky podieľali profesor János M. Bak, doyen maďarskej medievistiky a ďalší maďarský medievista László Veszprémy, obidvaja v súčasnosti pôsobiaci na CEU.

1 Naposledy ako Viedenská maľovaná kronika s kompletným slovenským prekladom a faksimile: Július SOPKO – Tünde LENGYELOVÁ eds. *Viedenská maľovaná kronika. Chronica Picta – Marek z Káľtu*. Bratislava 2016.

K edícii z dôvodu veľkého rozsahu kroniky nie je pripojená úvodná štúdia o rukopise a texte. Editori sa rozhodli publikovať tieto štúdie v separátnom zväzku. Oba zväzky (edíciu a štúdie) dopĺňa ešte CD s faksimile kroniky.

Prvá štúdia od kunsthistoričky Orsolyi Karsay obsahuje kodikologický popis a krátke dejiny rukopisu. Na základe titulného listu a honosného prevedenia je zrejmé, že objednávateľom bol uhorský kráľovský dvor. Autorka tvrdí, že hypotézy o „putovaní“ kroniky cez Srbsko či Francúzsko sa nedajú hodnoverne podložiť. Kronika sa načas ocitla v osmanských rukách pretože obsahuje maďarské marginálne poznámky písané v arabčine. Do Viedne sa kronika dostala na začiatku 17. storočia, nakoľko obsahuje signatúru od Sebastiana Tengenagela, prefekta dvorskej knižnice.

Nasledovná štúdia, ktorej autormi sú János M. Bak a poľský medievista Ryszard Grzesik (Poľská akadémia vied), analyzuje text, kompozíciu a zdroje predmetnej kroniky. Za autora textu *Illuminovanej kroniky* sa dodnes považuje Marek z Káltu, stoličnobelehradský kanonik a sriemsky prepošt. Pramene dosvedčujúce túto domnienku však neexistujú. Ako je zrejmé, autor musel využiť i staršie zdroje, za ten sa najčastejšie považujú *Gesta Hungarorum Vetera* z 11. storočia. Za povšimnutie stojí domnienka Jána Steinhübel, ktorý tvrdí, že autorom starých Gest na konci 11. storočia bol vesprímsky biskup Kopán.² Vhodné je i podotknúť, že sa objavili aj iné názory, ktoré hovoria, že takýto prameň vôbec nevznikol.³ Štúdia prehľade uvádza zmeny a vývoj kronikárskeho naratívu.

Obsiahla štúdia, ktorej autorom je Ernő Marosi, emeritný profesor Inštitútu dejín umenia Univerzity Eötvösa Lóránda v Budapešti, analyzuje iluminácie predmetnej kroniky. *Illuminovaná* kronika je najznámejším a najhonosnejším uhorským iluminovaným rukopisom. Marosi kladie dôraz na rukopis ako celok a chápe ho ako komplexnú záležitosť. Autor vyvracia názory kladúce vznik rukopisu po roku 1370 (korunovácia Ľudovíta za poľského kráľa). Poľské heraldické symboly sa totiž už pred týmto rokom objavovali v Uhorsku na základe dynastických väzieb. Nápadná je podobnosť iluminácii s oxfordským kódexom *Secretum secretorum*, ktorý musel vzniknúť v rovnakej uhorskej dielni, kde pôsobili talianski majstri. Nejasným zostáva interpretácia iluminácie litery A na titulnom liste, kde sa nachádza kráľovský pár pred svätou Katarínou. Marosi tvrdí, že ide o symbolické venovanie rukopisu svätej Kataríne, ktorej bola zasvätená anjouovská kaplnka v bazilike Panny Márie v Stoličnom Belehrade.

Medievista György Rác (Univerzita Petra Pázmaňa v Budapešti) rozoberá anjouovské heraldické prvky a ich použitie v *Illuminovanej kronike*. Autor hovorí, anjouovský vek priniesol do Uhorska novú éru heraldiky. Uhorská heraldika sa začala vyvíjať v časoch Bela III., kedy sa prvýkrát objavuje dvojkríž (autorom označený ako lotrinský), ktorý sa sformoval do podoby štátneho znaku. S týmto panovníkom sa môže spájať byzantský relikviár, ktorý sa dostal do Uhorska v 70. rokoch 12. storočia. Na tomto mieste mohol autor spomenúť, že sa jedná o tzv. Ostrihomskú staurotéku, niekedy datovanú už na

2 Ján STEINHÜBEL, *Zánik Nitrianskeho kniežatstva*, Historický časopis 50, 2002, č. 3, s. 404–405.

3 Martin HOMZA, *Stredoveké korene svätoplukovskej tradície u Slovákov (čierna a biela svätoplukovská legenda)*, in: Martin Homza et al., *Svätopluk v európskom písomníctve. Štúdie z dejín svätoplukovskej legendy*, Bratislava 2013, s. 66–68.

začiatok 11. storočia.⁴ Autor načrtáva aj iné možnosti pôvodu uhorského štátneho znaku. Dynastické väzby s Anjouovcami priniesli i nové heraldické prvky.

Martyn Rady, historik z University College London, analyzuje tradíciu, spojenú s Attilom v uhorských kronikách. Autor predostiera stredovekú víziu o totožnosti Hunov a Maďarov, čo výrazne reflektovali ranostredoveké kroniky, ale i dotknutá *Iluminovaná kronika*. V kronikárskej tradícii je Attila zobrazený v dvoch variantoch – ako násilný korisťník ale aj ako ušľachtilý a hrdinský bojovník. Autor uvádza, že inovatívny prístup zvolil Šimon z Kézy, ktorý namiesto dynastického prepojenia Attilu s Arpádovcami vytvára akési mystické spojenie. Rady však hovorí o tom, že Attilov obraz v Uhorsku nadobudol v 15. storočí nový rozmer. Bol to Matej Korvín, ktorý bol kvôli svojim vojenským úspechom považovaný za „druhého Attilu“.

Nasledovná štúdia sa venuje zobrazeniu dynastických konfliktov 11. storočia v predmetnej kronike. Autorom je Daniel Bági, medievista z Pátkostolskej univerzity. Sústreďuje sa na spor medzi uhorským kráľom Ondrejom I. a jeho bratom Belom, čo sa potom prenieslo na aj na ich synov (Šalamún proti Gejzovi a Ladislavovi). Autor sa domnieva, že najstaršie uhorské Gesta vznikli v časoch kráľa Kolomana (1095–1116) a mali obhajovať právo potomkov Bela I. na uhorský trón a to i na vzdory legitímnym panovníkom (Ondrej I., Šalamún). Autor vidí začiatok dynastických konfliktov v rozdelení krajiny v roku 1048 kedy prišlo k formálnemu obnoveniu vojvodského údelu. Najostrejší spor sa rozohrel medzi Kolomanom a jeho bratom Almóšom. Slovenskí medievisti operovali i s teóriou, že Nitrianske biskupstvo, obnovené v prvom desaťročí 12. storočia, malo nejakým spôsobom substituovať vojvodstvo.⁵

Kornel Szovák, medievista z Univerzity Petra Pázmáňa v Budapešti, sa venuje konceptu ideálneho panovníka v spojitosti s legendami svätého Ladislava. Autor sa sústreďí najmä na svätého Ladislava a na to aké bolo spojenie medzi ideálnym a reálnym obrazom kráľa v 12. storočí v Uhorsku. Práve Ladislav je výbornou ukážkou toho, ako sa z reálneho panovníka stáva zosobnenie ideálu. Tradíciou arpádovského písomníctva bolo poukazovať na starozákonného kráľa Dávida ako panovnícky vzor. To bol i prípad Ladislava a jeho legend. Nepochybne je zaujímavé pozorovať reťaz týchto vzorcov, kde sa biblický Dávid stal vzorom pre Ladislava a sám Ladislav neskôr pre Bela III., ktorý ho nechal i kanonizovať.

Posledný príspevok, ktorého autorom je archivár Balázs Kertész, analyzuje uhorské kroniky anjouovskej doby a ich vzájomnú príbuznosť. Kertész prehľadne sumarizuje rukopis po rukopise. Tu je potrebné pristiaviť sa pri Telekiho kódexe, ktorý obsahuje text *Iluminovanej kroniky*. Podľa kolofónu bol odpis vytvorený v roku 1462 a darovaný francúzskym kráľom srbskému despotovi. Ferencz Toldy (1805–1875), prvý editor *Iluminovanej kroniky*, sa domnieval, že poznámka sa vzťahuje práve na známy iluminovaný rukopis, hoci ako píše Kertész, neexistuje priamy prameň podporujúci túto teóriu. Autor štúdie sleduje aj reflexiu kroník v uhorskom diplomatickom materiáli, ale taktiež i mimo Uhorska. Ako autor píše, keď Osmani dobyli Stoličný Belehrad v 40. rokoch 16. storočia,

4 Martin HOMZA, *Mulieres suadentes. Presvedčajúce ženy*, Bratislava 2002, s. 139; TÝŽ, *Mulieres suadentes – Persuasive Women. Female Royal Saints in Medieval East Central and Eastern Europe*, Leiden-Boston 2017, s. 59.

5 Ján STEINHÜBEL, *Zánik Nitrianskeho kniežatstva*, Historický časopis 50, 2002, č.3, s. 402.

je pravdepodobné, že vtedy sa *Illuminovaná kronika* ocitla v ich rukách a arabské marginálie môžu pochádzať od Sebolda z Pibrachu (pôvodom viedenský Žid), ktorý bol diplomatom sultána Sulejmana a takisto autorom arabskej verzie kroniky Jána z Turca.

Samotnú edíciu kroniky dopĺňa štúdia o kronikách a zvlášť iluminovaných kronikárskych dielach od nemeckého medievistu Norberta Kerskena. V štúdiu rozdeľuje iluminované kroniky do troch kategórií v závislosti na význame samotných iluminácií.

Text edície *Illuminovanej kroniky* ešte uvádza popis jednotlivých iluminácií. Editorská poznámka informuje o tom, že anglický preklad narazil na terminologické problémy spojené s uhorskou dvorskou a šľachtickou terminológiou (spomeňme termín *dux, comes* či *jobagio*).

Prolog kroniky je zo zjavných príčin zameraný na glorifikáciu uhorského a poľského kráľa Ľudovíta Veľkého. Starý zdroj kroniky zrejme obsahoval rôzne zakladateľské mýty. Možno spomenúť mýtus o Tróji a Attilovom meste Sicambria a s tým spojená štylizácia Maďarov ako Attilových dedičov. Mnohí kronikári prispôbujú text svojmu zámeru, ani autor (či autori) *Illuminovanej kroniky* nebol výnimkou. Pri opise príchodu Maďarov do Transylvánie, hovorí o tom, že Maďari tu vybudovali sedem opevnení, preto tento kraj dostal meno Sedmohradsko/Siebenbürgen. Termín je zrejme odvodený od sústavy siedmich žúp/stolíc tunajších Sasov.⁶ Vpád Maďarov do Karpatskej kotliny, prináša i vzácne iluminácie s veľkomoravským panovníkom Svätoplukom. Maďarov kronikár štylizuje do podoby Židov hľadajúcich zaslúbenú zem.

Kronika ilustruje boj budúceho uhorského kráľa Štefana so staromaďarským odbojom. Spomína i vojvodov Honta a Poznana, údajne nemeckého pôvodu, ktorí opásali Štefana pred rozhodujúcou bitkou. Editori považujú akt opásania za anachronistický, iného názoru je Ján Steinhübel, ktorý sa touto problematikou podrobne zaoberal.⁷ A takisto ďalší slovenský medievista Dušan Zupka.⁸ Bolo by vhodné, pri spomenutých veľmožoch doplniť aj informáciu, že mali slovanský pôvod, o čom sa už dnes v slovenskom medievistickom prostredí nepochybuje.⁹ Z pochopiteľných príčin je značný priestor venovaný práve prvému uhorskému kráľovi a tu sa nachádzajú aj informácie o jeho činnosti. Kronikár uvádza, že po náhlej smrti Imricha, sa jeho otec Štefan rozhodol viesť kontemplatívny život. Tu (s. 124) editori hovoria, že sa jedná o byzantský topos a ako najbližšiu paralelu uvádzajú srbského

6 Sedmohradsko označovalo iba administratívnu štruktúru tunajšieho germanofónneho obyvateľstva. Označenie Transylvánie je teda nadradený termín. Zo stredovekých prameňov je už zrejmy tento rozdiel. „...*ambassiatoribus fidelium Saxonum nostrorum Septemsedium partium Transylvanarum*...“ Mandát uhorského panovníka Ľudovíta I. mešťanom v Sibiu z roku 1370. Georgius FEJÉR ed., *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* IX/4, Budae 1834, s. 218, č. CXXIV; Taktiež Ioan-Aurel POP – Thomas NÄGLER (eds.), *The History of Transylvania*, Vol I. (Until 1541), Cluj – Napoca 2005, s. 256–257.

7 Ján STEINHÜBEL, *Nitrianske kniežatstvo. Počiatky stredovekého Slovenska*. Budmerice 2016, s. 329–330.

8 Dušan ZUPKA, *Ritual and Symbolic Communication in Medieval Hungary under Arpád Dynasty (1000–1301)*. Leiden – Boston 2016, s. 53–54.

9 Ján LUKAČKA, *K otázke etnického pôvodu veľmožského rodu Hont-Poznanovcov*, *Forum Historiae*, 2010, roč. 4, č. 2, s. 1–13.

župana Štefana Nemanju (1165–1196, chybné uvedení rok 1065). Možno však oponovať, že motív kráľa-pustovníka nachádzame aj v Kosmovej kronike, konkrétne je to jeho známa relácia o zmiznutí veľkomoravského panovníka Svätopluka, ktorý sa uchýlil na Zobor.¹⁰

Značná časť starých gest vznikla zrejme za čias kráľa a neskoršieho svätca Ladislava (1077–1095). Výrazná zmena kronikárskeho naratívu prichádza začiatkom 12. storočia doprevádzaná vnútrodynastickým konfliktom medzi uhorským kráľom Kolomanom a jeho bratom Almóšom. Kronikár bol zrejme cirkevným predstaviteľom na strane Bela II., Almóšovho syna, ako to i vyplýva z nápadne negatívnej charakteristiky kráľa Kolomana. Zaujímavé je kronikárske rozprávanie z čias Štefana II. (1116–1131), ktorý viedol viaceré zahranično-politické konflikty, a to dokonca i s Byzanciou v čase, keď bola cisárovnou jeho príbuzná Piroška-Irena. Čitateľ sa tu (s. 294) dokonca dozvie aj o veľmožoch s väzbami arpádovskú dynastiu, ktorí vystupovali ako zvolení proti-králi.

Kronikári, ktorí potom zapisovali udalosti 12. storočia, sklňovali skôr do záznamov analitickej povahy. Zmena prišla prakticky až s nástupom Ondreja II. (1205–1235). Na konci 13. storočia je potom už i v kronike badateľná snaha zo strany pápeža o nástup Anjouovcov – resp. potomkom Karola z Anjou, sicílskeho a neapolského kráľa na uhorský trón. Kronika končí svoje rozprávanie rokom 1330, kedy sa odohral uhorsko-valašský konflikt pri Posade. Dodatok kroniky obsahuje reláciu o pohrebe kráľa Karola Róberta a o korunovácií jeho syna Ľudovíta.

Edícia i štúdie obsahujú snáď iba drobné nedostatky, ktoré však zásadným spôsobom neubrali na odbornosti predmetných textov. Prezentovaná edícia *Illuminovanej* v bilingválnej verzii je vydareným dielom, ktoré môže výborne poslúžiť medievistom špecializujúcim sa na Uhorsko či celkovo na stredoeurópsky priestor

Peter Bučko

Pavel BRODSKÝ – Kateřina SPURNÁ – Marta VACULÍNOVÁ (edd.)

Liber viaticus Jana ze Středy

Svazek 1, Zmenšená reprodukce rukopisu XIII A 12 Knihovny Národního muzea;

Svazek 2, Komentářový svazek ke zmenšené fotografické reprodukci rukopisu

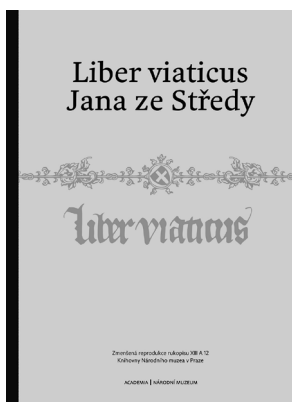
XIII A 12 Knihovny Národního muzea

Praha, Academia – Národní muzeum 2016, ISBN 978-80-200-2553-1 (Academia),

978-80-7036-480-2 (NM).

Faksimile *Liber viaticus* litomyšlského a posléze olomouckého biskupa Jana ze Středy navazuje na nedávno stejně skvostně vydaný Jenský kodex. Zda je vydávání takovýchto faksimile, v případě Viatiku ve zmenšeném formátu, luxusní akademickou záležitostí, nechme stranou, neboť nás bude zajímat výhradně badatelský přínos komentářového svazku.

10 Bertold BRETHOLZ (ed.), *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, in: Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Germanicarum nova series, Tomus II., Berolini 1923, s. 32–33.

Jakým způsobem je konstruován sborník textů, které příliš netvoří jednotný celek, napovídá předmluva jednoho z editorů Pavla Brodského. Je plná superlativů, vznášených na tento rukopis. Brodský mluví o přelomovém významu Viatiku pro českou knižní malbu, o „klíčovém postavení“ (nadužívání adjektiva klíčový je dnes jedním z nejčastějších parazitických jevů českých společenských věd) v knižní malbě; Mistr Viatiku či spíše s ním spojená dílna patří podle Brodského k největším malířům gotické Evropy, je prý kongeniální Petru Parléřovi a vytyčuje směr české knižní malbě. Superlativy však nejsou vlastním pouze Brodského předmluvě, ale i jeho vlastnímu textu. A to samé platí i pro studii Viktora Kubíka.

Do prostředí knižní kultury začleňuje *Liber viaticus* v hutném přehledu dějin rukopisných knih a knihoven v Českém království 14. století Ivan Hlaváček. Důraz přitom klade na rozlišení knihoven soukromých a institucionálních a správně upozorňuje na nárůst jak počtu, tak i kvality knihoven soukromých. Tuto změnu v době vlády Václava IV. oproti časům jeho otce chápe jako důsledek reformního hnutí. Za další charakteristický prvek předhusitské i husitské doby považuje rozvoj opisování rukopisných textů podle dikrátu, což ale samozřejmě příliš nesouvisí s rukopisy typu *Liber viaticus*.

Na Hlaváčkův úvod navazuje biogram Jana ze Středy z pera Marie Bláhové. Autorka vychází ze staršího bádání a osvětluje církevní kariéru i Janovu činnost v panovnické kanceláři Karla IV. Velkou pozornost věnuje Janově korespondenci s Petrarkou, aniž by však do problematiky, nedávno podrobně zpracované Jiřím Špičkou, přinesla nové poznatky a interpretace. To samé platí i pro její až příliš stručné poznámky o Janově literární tvorbě, ať už šlo o adaptace starších latinských textů, například legendy o sv. Jeronýmovi, či překlady nábožensko-vzdělávací literatury do němčiny. Konstatování o vysoké literární úrovni jím skládaných modliteb je opět prázdným superlativem, bez hlubší komparace. Bez výhrad je však možné souhlasit s autorčiným konstatováním, že Jan ze Středy byl úspěšným autorem (kompilátorem), neboť některé jeho texty se dochovaly až v několika desítkách rukopisů.

Důkladný kodikologický rozbor rukopisu představil Michal Dragoun. Dospěl ke zjištění, že hlavní část rukopisu byla napsána mezi léty 1363–1364 a v následujících letech, tedy i po smrti Jana ze Středy, byl rukopis aktivně užíván v církevní praxi. K tomu samému dospěla i technologická analýza knižní vazby a textilních potahů desek, provedená Janou Tomšů. Technologickým otázkách se věnuje i precizní rozbor výzdoby rukopisu provedený Martinou Ohlidalovou a Janou Dřevíkovskou. Konstatovaly, že užití materiály měly vysoce kvalitní řemeslné provedení, že iluminátor pracoval s luxusními pigmenty a barvivy, stejně jako že si předem velmi pečlivě vybral nejvyšší pergamén.

Otázka datace, kterou nastoluje Dragoun, provází všechny následující texty. Jednotliví autoři předkládají mnohdy protichůdné názory a hypotézy. Svědčí to o tom, že kniha netvoří jednotnou monografii, nýbrž zůstává souborem samostatných, navzájem ne zcela propojených příspěvků. K otázce datace se vyslovuje i drobná studie Jaromíra

Homolky, věnovaná vyobrazení Klanění Tří králů na f. 97r. Homolka v této souvislosti připomíná dnes bohužel nedochovanou výmalbu norimberského kostela sv. Sebalda, která zachycovala scény narození a křtu syna Karla IV. a Anny Svidnické Václava v roce 1361. V této souvislosti upozorňuje, že „osobní momenty ze života císařských manželů zde byly zobrazeny způsobem dosud vyhrazeným v severské malbě jen líčením příběhů ze života světců“. To podle jeho názoru „ukazuje stejně vysoký stupeň zesvětštění dvorského umění doby Karlovy jako zbožštění osoby císařovy i jeho rodiny“. V tomto konstatování se Homolka odvolává na názory Františka Kavky. S obojím je ale možné polemizovat, neboť vyobrazení scén ze života Karla, jeho manželky a jejich syna Václava v církevním prostoru sice může být označeno jako jistá forma zesvětštění, v žádném případě ho však není možné nazírat jako výraz Karlova zbožštění.

Karel IV. jistě sám sebe považoval za Bohem vyvoleného panovníka, za krále a císaře pod speciální ochranou samotného Boha, Krista, Panny Marie a některých světců, například sv. Kateřiny, jak o tom svědčí *Vita Caroli*, nic z toho nás ale neopravňuje takového myšlení a konání traktovat jako skutečné zbožštění císařovy osoby a jeho rodiny, například na způsob římských císařů. A rozhodně nelze souhlasit s Homolkovým tvrzením, že Karel IV. ve *Vita Caroli* sám sebe chápe a představuje jako „zástupce a obraz Krista“, tedy že se „prakticky s Kristem ztotožňuje“. Homolkův pohled je prostě přexponovaný.

Homolka rovněž, po vzoru většiny literatury, přeceňuje Karlův vztah k ceremoniálům a rituálům. Ano, Karel IV. během své vlády ceremoniálů a rituálů často využíval k propačované reprezentaci své moci, zároveň však, pokud bylo třeba, sahál i ke zjevným blasfemiím rituálu, jako v případě Václavovy korunovace českým králem v roce 1363, kdy císař záměrně porušil téměř všechny předpisy spojené s českou královskou korunovací, jež do značné míry sám formuloval. Karlův pragmatismus prostě občas vítězil nad Karlovým ceremonialismem a ritualismem. Homolkova ikonografická interpretace Klanění sv. Tří králů je samozřejmě pouze jednou z možných. Valoun zlata v rukou třetího krále může být ohlasem Karlova daru surového zlata ve váze syna Václava během norimberského křtu, avšak již Karel Stejskal ukázal, že vyobrazení kusu zlata v rukou jednoho z tří králů je mnohem staršího data a vcelku obvyklé.

Nejrozsáhlejší část knihy tvoří ikonografický popis miniatur ve *Viatiku*, doplněný o bohatý srovnávací materiál z rukopisů české i zahraniční provenience 14. století, který předložila Hana Hlaváčková. Pro možné datování rukopisu jsou významné autorčiny postřehy ohledně dodatku, adligátu, jež byly do již funkčního církevního kodexu doplňovány po roce 1355 v souvislosti se zaváděním nových svátků, zejména kopí a hřebů Kristových. Autory tohoto doplňku byly podle Hlaváčkové iluminátoři, kteří pracovali pro pražské arcibiskupství a jejichž výrazivo bylo konzervativnější než *Mistra Viatiku*. Jedná se o vyobrazení arma Christi a zavraždění sv. Václava s odvoláním se na Karlem IV. sepsanou svatováclavskou legendu. Odlišnost autora adligátů a původních iluminací podpořil z hlediska barev a podkladu pod plátkovým zlacením i technologický rozbor Martiny Ohlidalové a Jany Dřevíkové.

Pro ikonografii *Viatiku* je podnětné i autorčino srovnání s *Breviářem mistra Lva*. Na jeho základě Hlaváčková konstatuje, že *Liber viaticus* má blíže k italským vzorům,

kdežto Breviář mistra Lva ke vzorům francouzským. V temporálu Viatiku pak autorka shledává několik zcela originálních kompozic, i když samozřejmě ona originalita může být podmíněna dnešní neznalostí veškerého dobového italského materiálu, z něhož mohl iluminátor čerpat. Kapitoly Hany Hlaváčkové považují v knize za jednoznačně nejprínosnější a nejpropracovanější, a to jak díky důrazu na skutečné analogie, tak uměřenosti v superlativech. Zarážející je pouze autorčino tvrzení, přexponované stejně jako Homolkovo, že Karel IV. patrně doufal v posmrtné svatořečení.

Viktor Kubík v ryze popisném pojednání o ornamentice rukopisu považuje (obdobně jako Pavel Brodský) Liber viaticus za zcela výjimečný. Jeho opakovaně zdůrazňovanou výjimečnost a originalitu však odkazuje do patřičných mezí Kubíkovo konstatování o – tvůrčím – přejímání motivů ornamentů především z italského prostředí. Spolu s tím autor soudí, že se Mistr Viatiku vrací k repertoáru ornamentů první poloviny 14. století. Dokonce v této souvislosti říká, že se jeví jako pokračovatel stylu, který v západní Evropě a v Itálii již ztratil dech. Snad až příliš nadneseně k tomu ale dodává, že Mistr Viatiku „zpoždění za vývojem hlavních center obrací v progresivní hodnoty, které otevírají budoucnost, a to nejen pro umění českých zemí“. Liber viaticus je podle něho nejskvělejším dílem knižní malby v Čechách i v celé Evropě. Tím ale autor opět sklouzává k superlativům, jež následně sám zpochybňuje konstatováním o silné vazbě Mistra Viatiku ke stylu Mistra vyšebrodského oltáře, stejně jako o využívání tvarosloví předešlých i soudobých dílen činných v Čechách. Kubíkova tvrzení jsou přitom pouze produktem výhradně stylové analýzy, založené na subjektivně pojímaných kvalitativních hodnoceních.

Z Kubíkovy stylové analýzy následně vychází a opakovaně se na ni odvolává v závěrečné studii Pavel Brodský. Ten ve stejném duchu jako v předmluvě považuje Liber viaticus za „klíčový rukopis ve vývoji české knižní malby“ s přelomovým významem, v němž česká knižní malba dosáhla evropského vrcholu. Pozoruhodné je, že i on ale nakonec zdůrazňuje zřetelné užívání starších domácích i cizích vzorů, jež slovům o originalitě po právu dávají pravý význam. Brodský na rozdíl od Hany Hlaváčkové přiřazuje adligát dílně Mistra Křižovnického breviáře. V návaznosti na to se pokouší o definitivní řešení datace rukopisu, kterou klade do doby po roce 1361, resp. mezi léta 1361–1364, a konstruuje skupinu rukopisů příbuzných s Viatikem, resp. shledává několik rukopisů z 15. století, v nichž nalézá jeho přímé ohlasy.

Ve studiích Hany Hlaváčkové, Viktora Kubíka a Pavla Brodského komentářový svazek velmi dobře odráží současné interpretační přístupy českých dějin umění v otázce knižní malby, a to jak s jeho přednostmi, tak s jeho výraznými limity.

Martin Nodl

Pavlna CERMANOVÁ – Pavel SOUKUP (ed.)

Husitské re-formace. Proměna kulturního kódu v 15. století

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2019, 378 s., ISBN 978-80-7422-730-1.

V roce šestistého výročí bitev na Vítkově a u Vyšehradu si zájemce o dějiny husitství musí položit otázku, co vlastně lze po monumentálních dílech Františka Šmahela a po nejnovější nadílce knih z pera Petra Čorneje říci nového o husitství?¹ Odpověď zní, že přece jen mnohé, zejména vnímáme-li tuto epochu v širším kontextu, počínajícím českým reformním hnutím pozdního 14. století a končícím vnitřní krizí utraktivismu na přelomu 15. a 16. století. Elegantní sborník o proměnách kulturního kódu v převratné době přináší jednu podstatnou úvodní a jedenáct speciálních studií širokého tematického spektra.

Úvodní zamyšlení Pavlny Cermanové a Pavla Soukupa „Valde notabilis in hominibus mutacio?“ je motivováno formulací chiliastické kvestie, zaznamenané Vavřincem z Březové, totiž zda v husitské době proběhla vedle posunů politických a církevních také „velmi znatelná změna v lidech“? Pro chiliasty z roku 1420 končil věk zla a hříchu, přičemž o komplexní, vše prostupující změnu bylo třeba se ještě zasloužit. Autoři ovšem připomínají, jak to pak s utopisty dopadlo. Říkají, že husitství bylo specifickou – českou – odpovědí na výzvy, jimž čelila celá latinská církev. Má-li být zařazeno do evropského kontextu, je podle nich třeba prozkoumat proměny 15. století, mj. z kulturněhistorické perspektivy. A to je právě úkolem této publikace. Cermanová a Soukup otevírají své úvahy cennou rekapitulací způsobů české i mezinárodní konceptualizace husitství. Nezačínají od Adama, nýbrž – přirozeně – od Šmahela a jeho více než půlstoletého usilování o charakteristiku husitství v evropském kontextu. Konstatování „z narativů zachycujících evropské náboženské dějiny na přelomu středověku a novověku husitství často buď vyčnívá jako něco problematického, nebo je pominuto mlčením“ ukazuje náročnost takového úkolu.

Vzhledem k tomu, že „všechny seriózní pokusy o náboženskou reformu v pozdním středověku a raném novověku byly zároveň pokusem o kulturní re-formaci (přetváření)“, kladou si autoři následně otázku po vlivu proměn konceptu kulturních dějin na pojmání husitství od Seibtovy zásadní stati o „Husitství jako kulturní epoše“ z roku 1962 do dnes.² Připomínají nedávné zpochybnění pojmání reformace jako řetězce epochálních událostí a z toho plynoucí nutnost zkoumat pozvolnou proměnu kulturní percepcie. Ptají se, jak husitství změnilo dobový výklad světa, jak přeznačilo (některé) symboly, slova, obrazy, koncepty či praktiky? Jak se změnil kulturní kód, jehož pomocí byly znaky, sdílené soubory konvencí, kombinovány tak, aby lidé mohli svá sdělení navzájem komunikovat? Jak byl tento proměňující se kód – v sociálním kontextu – opakovaně vyjednáván, testován a modifikován? A jak se to projevilo či neprojevilo při tvorbě či vnímání (a dodejme i ničení) artefaktů různého druhu? Snad jen mohli autoři ještě dodat, že již od 30. let 20. století (Antonio Gramsci) je v politické filosofii i praxi etablováno vědomí o tom, že

1 Srovnej Petr ČORNEJ, *Husitství a husité*, Praha 2019; TÝŽ, *Jan Žižka. Život a doba husitského válečníka*, Praha 2019.

2 Ferdinand SEIBT, *Die Hussitenzeit als Kulturepoche*, Historische Zeitschrift 195, 1962, s. 27–59.

podmínkou mocenského podřízení si společnosti je ovládnutí jejího kulturního diskursu a co nejdůkladnější eliminace autonomních kulturních prostorů.

Pavel Soukup, v posledních letech koncentrovaný na Husa a dobu bezprostředně předhusitskou,³ se pak zaměřuje na výklad biblických norem v postilách Husovy doby. Poukazuje na významný rozdíl ve výkladu perikop (biblických úryvků) mezi husitským kazatelstvím a standardní pozdně středověkou homiletikou v míře důvěry v institucionální církev. Husitští kazatelé nevěřili v samočisticí schopnost církve a ve vůdčí roli vyššího kléru, místo toho přenášeli iniciativu na kazatele v terénu a na laiky. Prosadilo se chápání skály, na níž stojí církev Krista, nikoliv Petra – a toto pojetí se stalo v Čechách obecně samozřejmým. S Husem dosáhla vrcholu homiletická tendence promítat do kázání živé kauzy veřejného dění. Základní principy Husova myšlení se pak i po jeho smrti udržely v kazatelském diskursu jako interpretační kód. Kupodivu méně výrazně se v husitských postilách odráží program čtyř artikulů. „Když se po kompakrátech začala etablovat kališnická církev, staly se dřívější proticírkevní výklady evangelia dvousečnými“, říká autor. Skutečnost, že v „postilách nastupuje v klíčových exegetických figurách namísto církevní hierarchie boží zákon“, trvale proměnila interpretační kód způsobu chápání biblických výroků, uzavírá pak Soukup své analýzy.

„Proroctví jsou texty o budoucnosti, ve kterých se zrcadlí přítomnost a minulost.“ Těmito – pro počátek 21. století stejně jako pro dobu o 600 let starší – trvale platnými slovy otevírá Pavlína Cermanová studii „Jiná Apokalypsa. Prorocké texty v husitství“.⁴ V husitské době se využívala řada profetických spisů a apokalyptické obrazy představovaly důležitou součást slovníku radikální reformy a spoluvytvářely husitský reformní diskurs. „Násilný zásah proti církvi, jak se objevuje ve vrcholné a pozdně středověkých proroctvích, byl chápán jako nutná a očekávaná součást reformy kléru před naplněním apokalyptických událostí.“ Apokalyptická proroctví se podle autorky stala integrální součástí husitského duchovního světa a klíčem k vysvětlování aktuálních událostí. Apokalyptické myšlení husitů se přitom přinejmenším dílem odlišovalo od apokalyptické vize, ztělesňované lucemburskou imperiální reprezentací.

Cermanová podrobně dokládá, že se tato proroctví stala běžnou součástí, ba výkladovou šablonou myšlení o okolním světě a pojmenování jeho součástí. Bylo tomu tak i proto, že husitská doba přinesla velkou oblibu četby a využití prorockých textů biblických i nebiblických jako prostředku popisu, vysvětlení a legitimizace změn ve společnosti. Odlišnost husitské apokalyptické exegeze nespočívala ve vymanění z augustinovské teleologie dějin. „Výkladový rámec zůstal zachován, husitští autoři ho však naplnili specifickým obsahem, v němž dominovala myšlenka řádného přijímání eucharistie, vyvolenosti, připravenosti k mučednictví a spravedlivé války.“ Tato situace ovšem nebyla záležitostí pouze první třetiny století. Autorka vysvětluje, že i většinový utrakvismus, který se koncem 15. století vracel k radikálním myšlenkám a vymezování vůči katolicismu, se znovu obracel k šablonovitým apokalyptickým obrazům.

3 Srovnej zejména Pavel SOUKUP, *Jan Hus. Prediger – Reformator – Märtyrer*, Stuttgart 2014; české vydání: Pavel SOUKUP, *Jan Hus. Život a smrt kazatele*, Praha 2015.

4 Autorka zůstává na poli jí dobře známém. Srovnej Pavlína CERMANOVÁ, *Čechy na konci věků. Apokalyptické myšlení a vize husitské doby*, Praha 2013.

Třetím profilovým příspěvkem sborníku, je studie Martina Nodla o „Staroměstské radnici jako místu volby českých králů a symbolu zemského majestátu“. Autor se zaměřuje na v podstatě pohusitskou dobu, ač připomíná, že titul „hlavy a stolice Českého království“ přiznal husitství enormně posílené Praze již Zikmund Lucemburský. Na straně 281 pak Nodl v pro něj charakteristické vyostřené podobě formuluje klíčové teze: „V poněkud nadnesené rovině můžeme dokonce tvrdit, že symbolické centrum zemské moci, tedy Českého království či dokonce zemí Koruny české, přeneslo v souvislosti s neobsazením českého královského trůnu po roce 1439 z Pražského hradu na staroměstskou radnici. (...) V žádném městě Římsko-německé říše, Polského či Uherského království si radnice nevydobyta tak výsadní postavení jako v Praze. Jeho vyjádřením bylo konání zemských sněmů v radničních prostorách a především volby příštích panovníků.“ V dalším textu pak autor soustavně, s oporou v bohaté literatuře, legislativních pramenech i dobových polemikách přináší doklady pro tyto závěry. Připomíná nadto, že z Hradu na Staré Město byly za husitství přeneseny i desky zemské, uložené a písaři vedené ve staroměstských domech. Z nich byly – přes opakované stížnosti šlechty – až do počátku 16. století jednotlivé kvaterny pouze zapůjčovány k sezení zemského soudu.

Své teze o staroměstské všemoci pak autor ještě zesiluje připomenutím skutečnosti, že se po ovládnutí Prahy Jiřím z Poděbrad a po návratu voleného arcibiskupa Jana Rokycany do prostor staroměstské radnice dokonce přesunulo centrum utrakvistické duchovní správy z Karolina. Úřad „duchovních na rathuzích“ pak staroměstské radě sloužil k prosazování konfesionalizačních snah v pražském souměstí. Nodl připomíná také skutečnost, že Praha dosáhla vyčlenění z kompaktního *modu vivendi* a získala Zikmundovo privilegium na výhradně kališnické vyznání, tj. bez měšťanů, kteří z náboženských důvodů opustili město před rokem 1435. Tato utrakvisticko-ortodoxní exempce ze zemského náboženského míru byla obnovena usnesením staroměstské rady ještě před dobytím Prahy Jiřím roku 1448. Poněkud tázavě k tomu ovšem dodejme, že až do počátku 60. let, tedy do zavedení přísahy na kompakтата, např. na pražské universitě studovali také katoličtí studenti a působili katoličtí profesori.⁵

Jagellonská epocha byla ve všech zmíněných ohledech časem ústupu staroměstské radnice i rady s vrcholu moci a – mj. symbolicky prostřednictvím náročných výtvarných děl, jimž je v textu věnována náležitá pozornost, upevňované – prestiže. Počátek 16. století, kdy (posléze spojená) Praha stanula v čele boje městského stavu proti šlechtě, řadu zmíněných atributů špičkového politického i mocenského postavení Starého Města pražského v království aktualizoval a na krátkou dobu oživil. Nodl v souvislosti s dosažením *de facto* svobodné volby staroměstské rady hovoří dokonce o tom, že po roce 1514 „městským elitám se podařilo vymanit staroměstskou radnici z dohledu českého krále a českých zemských úředníků a učinit z ní zcela autonomní instituci“. O čase a okolnostech následné ztráty tohoto postavení autor již nemluví. Jako zlomový moment lze ale poměrně jednoznačně označit Hlavsův pokus o všestranné mocenské ovládnutí Prahy luterány roku 1523, resp.

5 K širším kontextům pražského katolictví sledované doby srovnej Jan HRDINA – Kateřina JÍŠOVÁ, *Die Koexistenz zweier Konfessionen in Prag 1436 – ca. 1520*, in: Michael Diefenbacher – Olga Fejtová – Zdzisław Noga (ed.), *Krakau – Nürnberg – Prag. Stadt und Reformation. Krakau, Nürnberg und Prag 1500–1618*, Praha – Červený Kostelec 2019, s. 65–88.

Paškův drsný staroutravistický protipřevrat o rok později. S účastí pražských zástupců provedená volba Ferdinanda I. Habsburského českým králem, pro současníky zřejmě jediné možné východisko z aktuální politické a nábožensko-mocenské krize, znamenala pak jednoznačný, byť ne okamžitý, konec staroměstských ambicí.

Připomenutí tří – podle mého mínění nejzávažnějších – studií recenzované publikace posloužilo nejen k tomu, doložit potenciál aplikace přístupu „nových kulturních dějin“ pro dobu husitskou, ale především ukázat ohromnou inspirační hodnotu této knihy i pro následující historická období. Je to další z důkazů, že podstatné koncepční inovace se (celoevropsky) dějí zejména na poli středověkých dějin.

Jiří Pešek

Lucie DOLEŽALOVÁ – Michal DRAGON (edd.)

Kříž z Telče (1434–1504). Písař, sběratel a autor

Praha, Scriptorium 2020, 456 s., 50 obr., ISBN 978-80-880-13-98-3.

Dvě zdánlivé drobnosti mohou čtenáře zmást i zaujmout na první pohled. Škrtnuté jméno Oldřich před jménem Kříže z Telče na obálce a počet 250 přiznaných výtisků v tiráži na poslední straně. Nejprve k číslu pro každého autora zarmucující, avšak v dnešních poměrech reálné. Historiků i medievistů je mnohem více než kdykoli předtím, záplavu publikací je však i pro ně obtížné sledovat, natož si je pořídit a skladovat. Na vině je často roztržičnost výzkumu na parciální sondy do méně prozkoumaných oblastí, neboť se tak lze snadněji přiblížit k pracovním pozicím i grantům. Skutečnost však není tak černá. Dříve, myslím tím před rokem 1989, si bylo možné o publikaci sebe lepšího výzkumu namnoze jen zdát. Dnes se zase nelze plně spolehnout na elektronické knihy, které si kdekdo bude moci vložit do nějakého cloudu. Kdo ví, co se může stát, zatím platí *littera scripta manet*, ovšem jen na papíru. A v tomto případě je to zvláště na místě, neboť, jak úvodem dodávám, jde o dílo, jež může být vzorem dalším týmovým výzkumům interdisciplinární povahy.

Zůstává vysvětlit, proč mne zaujalo proškrtnutí jména Oldřich, když každému, kdo kdy o Křížovi z Telče četl nebo slyšel, se vždy vybaví i jeho křestní jméno. Lucie Doležalová, *spiritus agens* a spolu s Michalem Dragounem odpovědná za vedení a publikaci grantového projektu, čtenáře trochu napíná, když teprve na s. 21 začíná objasňovat, jak k chybnému pojmenování došlo. Je vůbec pozoruhodné, proč takový odborný zájem o muže, který nad jiné soudobé *litterati*, jak se označovali středověcí vzdělanci znalí latiny, ničím nevynikal, a který dříve, než se stal existenčně zajištěným kanovníkem treboňské augustiniánské kanonie, se živil jako kopista a školní správce bez univerzitního gradu. Poštěstilo se mu, co málokomu z jeho kolegů. Část knih, které přepsal pro sebe, nebo které objednavatelé nezaplatili, si sebou přinesl do treboňského kláštera, kde se spolu s jinými rukopisy, jež zde z různých složek sestavil, doplnil či glosoval, dochovaly až do našich dnů.

Je na čase uvést, že kniha by nemohla vzniknout, kdyby Michal Dragoun, Adéla Ebersónová a Lucie Doležalová nedali autorskému týmu k dispozici svůj do tisku připravený soupis rukopisů středověkých knihoven augustiniánských kanovníků v Třeboni

a v Borovanech. Z rozvrhu knihy nepřímo plyne, že úzká součinnost vydavatelů s autory předznamenala nejen vzájemnou provázanost řady kapitol, ale i dosažené poznatky, jež jsou částečně podány oběma vydavateli již v „Úvodu“ a shrnuty Lucií Doležalovou v „Závěru“. Prostřední, nejrozsáhlejší část, tvoří 24 dílčích pojednání rozčleněných do pěti oddílů.

Úvod začíná předběžným varováním Lucie Doležalové před očekáváním jednoznačných odpovědí na položené otázky. Ačkoli zkoumaný soubor činí 52 kodexů, v nichž Kříž z Telče popsal více než 4300 folií a nejméně dvojnásobný počet listů doplnil vlastními poznámkami, existují zřejmě další, dosud neidentifikované svazky z jeho rukou. Kontextualizaci a interpretaci tohoto korpusu stěžuje mimo jiné dnešní podoba rukopisných svazků, jež nemusí vždy odpovídat jejich původnímu stavu a složení. Proto je obtížné nalézt odpověď na otázku, zda Kříž do svých svazků záměrně zahrnoval i opisy jiných kopistů a do jaké míry se v opisech odrážejí jeho osobní zájmy. Právě tak není snadné zjistit, zda věřil či rozuměl všemu, co opisoval. U tak rozsáhlého a různorodého korpusu lze podle Lucie Doležalové s jistotou prohlásit jen velmi málo. Pochyby a neustálá snaha o verifikaci poznatků stále náležejí k etickému pozadí vědecké práce. Také však platí, že dosažené poznání má svou váhu do doby, než bude překonáno. A to může být, jak v tomto případě předvídám, v nedohlednu.

Úřední prameny vypovídají o Křížovi jen velmi málo, dokonce nefiguruje ani v univerzitních záznamech. Povědomí o sobě však dal ve více než 150 kolofonech a margináliích svých rukopisů. Díky tomu známe i datum jeho narození (24. 12. 1434), což je u jeho současníků velmi vzácné. Další zpráva o něm je až z března 1454, kdy už přepisoval texty nejen ve staré češtině, ale i v latině. Snad se tehdy živil i jako učitelský pomocník na školách v Telči a ve Žďáru. O rok později ho zastihujeme na škole v Soběslavi, v lednu 1457 je doložen na škole v Roudnici nad Labem. V roce 1458 se pravděpodobně dal zapsat na pražskou univerzitu, neboť jinak by mezi dubnem a listopadem následujícího roku nemohl v koleji Václava IV. přepsat tři rozsáhlé kodexy. Lucie Doležalová předpokládá, že se zde mohl zdržet i déle, nejspíše však jen do jara 1462, jak dodávám, neboť od té doby byla při zkouškách a jiných univerzitních aktech striktně požadována přísaha na kalich a kompaktáta. Kříž jako katolík poslušný papeže tak jistě odmítl učinit a tím si uzavřel cestu k domácímu gradu.

Z Prahy však neodešel, obživu našel jako kněz při hradní katedrále a horní konsistoři, s níž se roce 1467 přemístil do katolické Plzně. Podle svědectví kolofonů všude, kde přebýval, ať to bylo v Nepomuku (1474–1475), v Soběslavi (1476–1478) nebo v Horšovském Týně (1478) opisoval knihy, i když se někde živil jako kazatel a jinde jako oltářník či učitel. Koncem listopadu 1478 je Kříž z Telče dosvědčen jako novic augustiniánské kanonie v Třeboni, v níž pak jako kanovník setrval až do 25. března 1504, kdy zemřel. Slušné životní zajištění a bohatá místní knihovna ho oprostily od neustálého opisování. Tu a tam něco ještě přepsal, zvláště náboženské polemiky, jinak jen knihy doplňoval o přidané obsahy, poznámky a doplňky.

Představu o pomyslné Křížově knihovně složené z rukopisů, které opsál nebo glosoval, důvtipně podal Michal Dragoun tím, že odlišil svazky s významným písarským podílem samotného Kříže (24), od rukopisů druhé skupiny s jeho menšími zásahy (15), dále od tří svazků s opisem bible a dalších čtyř rukopisů, které získal před příchodem do

Třeboně (7), nebo s nimiž se setkal až v tamější klášterní knihovně (8). Poslední třetí skupinu tvoří rukopisy s minimálními zásahy (13) a kodexy bez jeho zásahů, které buď získal před příchodem do kanonie (3) nebo až zde (10). K treboňským inkunábulím Kříž zřejmě nepřilnul, neboť jeho vpisky se podařilo zjistit zatím jen v jedné z nich. Michal Dragoun u jednotlivých rukopisů orientačně udává obsah, upozorňuje na části psané samotným Křížem a uvádí místní i časové údaje obsažené v jeho kolofonech. Lze jen uvítat, že o spisech pojednaných v dalších kapitolách se čtenář dozví z odkazů poznámek.

V posledním oddíle Úvodu Lucie Doležalová shrnula poznatky vlastní i celého týmu do formulace, že Kříž z Telče byl bezesporu více písařem než autorem. Vedle dvou dopisů mu lze dosti spolehlivě připisat čtyři promluvy na vyšších školách a snad i některé autorské vklady do opisovaných děl. Také jeho překladatelská činnost se omezila na překlad *Pasíje podle sedmi hodin kněžských* a snad i na *Hádání Milosrdenství a Spravedlnosti před Bohem v den súdný*. Naopak jako glosátor je Kříž ve zkoumaných rukopisech takřka všudypřítomný, a to často tam, kde mohl dát najevo své pevné katolictví. Nejvíce ze všeho se však uplatnil jako kopista a namnoze mu patří i zásluha za uchování odjinud neznámých děl naší i cizí literatury.

Většina textu knihy je věnována Křížovým opisům, jež vydavatelé rozčlenili do pěti skupin. Hned první z nich s názvem „Školské texty“ naznačuje dvojí přínos týmového výzkumu. Předně přibližuje školskou i literární činnost samotného Kříže z Telče, a to jak jejím výkladem, tak i edicemi děl, která tento zvědavý a pilný muž sám napsal nebo přetvořil. Za druhé tu čtenář získá poučení o některých žánrech a typech středověké učenosti, které je jinak nutno hledat ve specializované literatuře. Z první tematické skupiny lze v této souvislosti uvést drobné texty o pythagorejském písmenu Y, o hebrejských písmenech i o návodu, jak si zlepšit paměť. Autorkou těchto kapitol je Lucie Doležalová, která se rovněž zabývala opisy školských promluv. Na edici tří konceptů řeči při nástupu rektora školy se podílel Pavel Tríska, latinské texty přeložil Jan Ctibor, a to včetně několika desítek veršů převzatých ze skladby Jindřicha Septimellensis, *De diversitate Fortunae et Philosophiae consolatione*, které zakončují promluvu rektora při jeho rozloučení se školou. Ani tímto textem Kříž neprozrazoval mimořádnou znalost literatury školského původu, jak dodávám, neboť v pražských knihovnách se dochoval v mnoha opisech, a kromě toho jej uvádí katalog knihovny Rečkovy koleje. V posledním příspěvku této skupiny Dominika Kecsovová uvedla a vydala Křížův seznam sedmdesáti dvou jazyků, který převážně vznikl kompilací více pramenů.

K druhému úseku, který zahrnuje odborné texty, spojily síly erudované a na slovo vzaté badatelky. Zuzana Silagiová uvedla, v příloze vydala a jistě i kontrolně propočítala deset úloh sbírky zábavné matematiky, kterou si Kříž pořídil v době svého působení na škole v Soběslavi. Ve stejné době a na stejné škole Kříž poměrně pečlivě a bez vlastních vsuvek či úprav opsál zdravotněnou část pseudo-aristotelovského spisu *Secretum secretorum*. Pavlína Cermanová zjistila, že Kříž našel předlohu v jednom z pražských rukopisů, a to ve verzi zaznamenané Tomášem z Cantimpré v *Liber de natura rerum*. Kříž z Telče měl všestranné zájmy, v případě souboru jeho opisů textů meteorologické povahy mohlo dokonce jít, jak naznačila Barbora Kocánová, o praktický zřetel předvídaní počasí. Totéž by se dalo říci

o opisech textů zdravotnědného zaměření, jež ve dvou kapitolkách podrobně prozkoumala Hana Floriánová. V první se zabývala texty k pouštění krve, v druhé spisy s lékařskou diagnostikou zaměřenou na zkoumání moči a pulsu.

Třetí oddíl s názvem Náboženská kontroverze zahrnuje i dva Křížovy dopisy, jediné texty, které je mu možné připsat jednoznačně. V prvním z počátku roku 1463 Kříž píše jinak neznámému svému podporovateli Janu Nosidlovi z Litoměřic o čtyřech důvodech pro zrušení kompaktát, jež na dvoře Jiřího z Poděbrad 13. srpna 1462 vyhlásil papežský legát Fantino della Valle. Lucie Doležalová vyložila i vydala také druhý list, který Kříž, tehdy kazatel v Soběslavi, zaslal v roce 1477 kališnickému faráři Tobiašovi do blízkého Tábora. List je poměrně rozsáhlý a vedle očekávané polemiky proti laickému přijímání pod obojí přináší dílčí průhled do soudobého života. Oba texty do češtiny přeložil Jan Ctibor. Dušan Coufal již před lety identifikoval v rukopise NK I F 18, který patřil Křížovi, pět traktátů Jana z Hradce. Průzkumem dalších textů uvedeného rukopisu autor důvodně rozeznal dvě interrogatoria proti wyclifitům, jež rovněž pocházejí od tohoto dříve téměř neznámého pražského mistra. Tereza Kolmačková přispěla edicí Křížova výtahu z díla Václava z Krumlova *De signis hereticorum* z roku 1450. Jelikož zmíněný traktát dosud nebyl vydán, je tento výtah, zahrnující všech 31 poznávacích znaků kacířů, pro badatele postačující náhradou. Součástí toho oddílu jsou i tři drobné invectivy proti Rokycanovi, které jsou známy pouze z Křížova opisu. Vydala je a přeložila Anna Pavlíková.

Čtvrtý oddíl, věnovaný zbožnosti, začíná seznámením s biblí, jejíž celek si Kříž z Telče vytvořil ze tří jinak samostatných rukopisů, z nichž dva obsahovaly části Zákona starého a třetí Zákon nový. Adéla Ebersonová se zaměřila především na doplňky, opravy a poznámky psané Křížovou rukou. Rozdělila je do čtyř skupin, z nichž nejvíce mne zaujaly poznámky bez přímé souvislosti s biblickým textem. Je příznačné, že ani ony nebyly Křížovým autorským dílem. V další kapitole se Lucie Doležalová zabývá nedbalým opisem propedeutického spisu Tomáše z Irska *De tribus punctis essentialibus christianae religionis*, který mladého Kříže zaujal snad i proto, že jej arcibiskup Arnošt z Pardubic připojil ke svým Statutům z roku 1349. Tak jako ve všech ostatních příspěvcích i v tomto čtenář může získat řadu málo známých nebo vůbec neznámých poznatků. Vzhledem k zájmu, který Kříž projevoval o přijímání svátosti oltářní, nepřekvapí, že si krátce po zrušení kompaktát přepsal *Dialogus rationis et conscientiae de crebra coommunione*. Ani tento Křížův opis nevybočil z řady jiných, které jsou podle výstižné charakteristiky Michaela Lužného typické pro jeho „tvůrčí kompilování“. Oprávněně proto Lucie Doležalová hned v následující kapitole o variacích kázání s tématem novoročních dárků mluví o Křížově „tvůrčím opisu“ Johlína z Vodňan s pozoruhodným, odjinud zatím nedoloženým exemplarem. Pětici příspěvků této části uzavírá Dragounův soupis nekrologických záznamů, jež Kříž vlastní rukou v letech 1486–1491 porůznu vepsal do tří rukopisů.

Poslední část speciálních studií se zabývá českými texty. Překvapením pro mnohé může být hned úvodní pojednání Jakuba Sichálka o staročeské lyrice. Dominantní místo Kříže z Telče v recepci české poezie plyne z poznatku, že většinu ze souboru 105 dnes známých skladeb obsahují dva třeboňské rukopisy opsané jeho rukou. Kříž podle autora nebyl jen kopistou skladeb, ale i jejich kolektorem a pořadatelem. Zda mu šlo více o kumulaci

či selekci, zatím nelze spolehlivě říci. Význam kolofonů názorně dokládá studie Kateřiny Volekové o staročeských pašijových hodinkách, které Kříž podle vlastních slov excerpoval a přeložil z latinských pašijových meditací Jordana z Quedlinburgu pro neznámého boleslavského kanovníka Ondřeje z Plané. Nejde tu jen o pohled do Křížovy překladatelské dílny, neboť v jeho autografu se zrcadlí postupný proces vzniku české adaptace kněžských pašijových hodiněk.

Nedílnou částí textu je též edice, jak je tomu i u dvou dalších příspěvků, jejichž autorkou je Andrea Svobodová. Zatímco v prvním z nich se věnuje textové tradici staročeské modlitby Otčenáše na základě všech dochovaných verzí, v druhém se zabývá staročeskými výklady téže modlitby. Výklad v Křížově sborníku je jedinečný z hlediska textového dochování. Vzhledem k tomu, že Kříž ve svých sbornících nezdědka zachoval jediné znění staročeských literárních památek, je zářející jejich grafická podoba. Podle Kateřiny Volekové Křížův pravopisný systém sice během čtyřiceti let prošel jistým vývojem, nevykročil však z mezí mladšího typu spřežkového pravopisu. Nejspíše tomu tak bylo proto, že si Kříž ve svých opisech, z nichž většinu tvořily latinské texty, nenavykl užívat diakritická znaménka.

Po stručném závěru, v němž Lucie Doležalové mimo jiné připomněla, že Křížovy sborníky jsou dobově podmíněným jevem krátce před rozšířením knihtisku, následují informace o autorkách a autorech, dobře koncipované résumé, rejstřík citovaných rukopisů i tisků a spolehlivý rejstřík osob. Postrádat snad lze jen soupis děl, která Kříž opsal, ten však z větší části přinese soupis treboňských rukopisů. U skutečně přínosných děl mívám jako recenzent tíživý pocit, že nejsem s to postihnout vše, čím vším přispělo k dosavadnímu poznání. Je tomu tak i v tomto případě.

František Šmahel

Guy THEWES – Martin UHRMACHER (Hrsg.)

Extra muros. Vorstädtische Räume im Spätmittelalter und früher Neuzeit. Espaces suburbains au bas Moyen Âge et à l'époque moderne

(Städteforschung, Reihe A: Darstellungen, Bd. 91)

Wien – Köln – Weimar, Böhlau Verlag 2019, 521 s., ISBN 978-3-412-22273-4.

Sabine von Heusinger – Susane WITTEKIND (Hrsg.)

Die materielle Kultur der Stadt in Spätmittelalter und Früher Neuzeit

(Städteforschung Reihe A: Darstellungen, Bd. 100)

Wien – Köln – Weimar, Böhlau Verlag 2019, 256 s. (s. 121–136 barevné přílohy na křídě), ISBN 978-3-412-51612-3.

Už doslova několik běžných metrů čítající ediční řada byla obohacena o dva zajímavé sborníky, které je třeba stručně představit. Úvodem lze rovnou konstatovat, že se přes svůj rozsah (týká se zejména prvního z nich) ani zdaleka nemohly dotknout všech důležitých aspektů, ba řadu z nich ani naznačit. Nicméně i tak, ba možná právě proto, si zaslouží pozornost, aby se na ně navázalo. A zároveň si uvědomit, kde je „třeba přidat“.

Jako u značné části svazků uvedené řady jde u obou titulů o výstup ze zasedání různých typů. V prvním je to (poněkud opožděný) protokol z konference konané v roce 2013 Lucemburskou univerzitou. Pod egidou jejího profesora M. Paulyho se ujali organizace symposia muzejník M. Tewes s docentem místní univerzity M. Uhrmacherem, kteří také naplali úvodní slovo. Jemu předcházejí informativní medailonky 24 autorů, z celkem osmi zemí včetně Maďarska a Polska, s převahou Francie, Německa a ovšem Lucemburska, kteří se podíleli na 21 příspěvcích. Časový rozsah sahá od pozdního středověku až do konce 18. století a je členěn do celkem osmi skupin. Ty se jednak nutně musí překrývat, za druhé ovšem nemohou a ovšem ani nechtějí pokrýt celou variabilitu tematických možností. Pro bližší představu je třeba uvést názvy jednotlivých oddílů: I – *Kartographische Repräsentation vorstädtischer Räume*; II – *Festungstädte und vorstädtische Räume*; III – *Vorstädte*; IV – *Sozialtopographie vorstädtischer Räume*; V – *Inklusion, Exklusion, Kontrolle*; VI – *Städtische Einflussgebiete*; VII – *Vorstädtische Räume kleiner Städte*; VIII – *Im Fokus: zwei Fallstudien*.

Protože redaktori vytyčují jako hlavní cíl sborníku přinášet monografické sondy – míní se tím především studie cílené na konkrétní městské subjekty – zůstává poslední skupina dost nepochopitelná, protože obě rozpravy lze velmi snadno přiřadit do předchozích oddílů. Tu od Jean Jacques Schwiena a Katherine Xandry o štrasburských předměstích, resp. periferiích, od 13. do 18. století (s řadou mapek a plánek) do třetího. Tam je totiž jediný, francouzský, příspěvek Erica Hasslera o včleňování vídeňských předměstí do vlastního města v 18. století a v souvislosti s tím o jejich sociálních přeměnách (též s četnými diagramy). A obdobně příspěvek Kataliny Szende o kartografickém vyhodnocování umístění mlýnů v uherských městech předindustriálního období (s řadou skic a mapek) by dobře zapadl do prvního, kartografického oddílu. V něm zaujme zejména stať Colina Duponta a Brama Vannieuwenhuyze, rozebírající kartografické dílo Jacquese de Deventer z poloviny 16. století, které se věnovalo oblasti zhruba dnešní Belgie. Další dva příspěvky jsou tu věnovány konkrétním městům: Niels Petersen sleduje vytváření předměstského prostoru v dolnosaském Lüneburgu v 15. a 16. století, aby pak Ézechiel Jean-Corret ve své *Imago urbis* sledoval zevrubně předměstí Bordeaux od poloviny 16. do počátku 19. století s početným a názorným kartografickým materiálem.

V druhém oddílu Änder Bruns věnuje pozornost městu Lucemburk jako pevnosti: Vom Glacis zum strategischen Rayon (s mnoha kartografickými doklady). Glacis snad lze nejlépe laicky přeložit jako předprseň; odborně pak je to koliště. Věru by se sem hodil příklad Terezína či Josefova... Corentin Rousman pak věnuje pozornost městu Mons (Hennegau), jehož pevnostní charakter zanikl poté, co Josef II. přikázal hradby zbourat a město otevřít modernímu vývoji. Čtvrtou skupinu zahajuje toruňský Roman Czaja stručnou sociotopografií pozdně středověkých předměstských prostor v regionu středovýchodní Evropy na příkladu Toruně, Elbinku a Poznaň. Justus Nipperdey pak probírá historii mnichovského luhu v 17. století. Yannick Jambon sleduje integraci obyvatel předměstí do měst po zrušení fortifikací. V pátém oddílu se Lüneburg objevuje znovu, tentokrát v souvislosti s leprosáriem v pozdním středověku (Alexandra Druzinski v. Boetticher a Marie Ulrike Jaros). Fritz Dross sleduje pod poněkud zavádějícím hlavním titulkem norimberskou raně novověkou leprózní politiku a Catherine Denys organizaci policejního dohledu na bruselských předměstích v 18. století.

První dva příspěvky šesté skupiny jsou obecnějšího rázu. A to když Bernhard Kreutz sleduje hierarchizaci měst na příkladu porýnského městského svazu v době vlády Václava IV. v letech 1381–1389 (s třemi kartogramy) a Francesca Bocchi snad jako jediná podává syntetičtější pohled na předměstí střeďoitalských měst (s několika mapkami: Brescia, Ferrara, Lucca a Milán). Poslední příspěvek skupiny je z pera Dominique Adrian a probírá okolí Augsburku jako města bez pozemkové držby v pozdním středověku.

A konečně poslední oddíl věnuje pozornost malým městům: Jean-Luc Frey se ve filologické stati zabývá víceznačným okcitánským pojmem *barri/barry*, jehož hlavní význam je blízký termínu předměstí (*faubourg*). V posledním příspěvku posléze Julien Foltran věnuje pozornost rozvoji a úpadku malého klášterního města Lagrasse v dept. Aude v pozdním středověku. Index místních jmen knihu uzavírá. Je nutno dodat, že ke všem článkům byly připojeny tři souhrny: německý, francouzský a anglický. K srovnávacímu studiu si lze bohatě vybírat.

Druhý z referovaných svazků je časově sevřenější a už jeho poloviční rozsah naznačuje skromnější nabídku. Jde o 45. jarní kolokvium Ústavu pro srovnávací městské dějiny v Münsteru z roku 2017, které přináší 11 příspěvků (jak vidno z následujícího, do dámské společnosti se vmísili dva muži). Redaktorky mluví o „*material turn*“, který dospěl též ke studiu městské problematiky, a vysloveně vyzdvihují předměty každodenní potřeby, knihy (na ty se ale nedostane), zbraně, jakož i nářadí. Uznávají, že jde o téma frekvencované i v starší literatuře. Vyšší stupeň studia ale spatřují v tom, že jde o komplexní přístup k jednomu každému předmětu od jeho zrodu k příslušnému uplatnění, jenž nadto umožňuje i rekonstrukci takových předmětů, které zanikly (kdo by tu ale nevzpomněl na základní práce Josefa Petráně!). Editorky správně předpokládají, že středověk prakticky neznal neužitečné věci, neboť vše znovu a znovu předělával, takže řada jednoznačně předpokladatelných předmětů není vůbec k dispozici.

V té souvislosti se cituje poprvé a v podstatě naposled i jeden z nejdůležitějších pramenů, totiž staré inventáře resp. testamenty (jejich seznam by si zasloužil zevrubnější upozornění, a to tím spíš, že jim v dalším již není věnována pozornost). Zájemcům o konkrétní představu vycházejí redaktorky následně vstříc tím, že stručně charakterizují jednotlivé příspěvky. Budu postupovat jako u předchozí knihy a půjdu v jejich stopách: Julia A. Schmidt-Funke, prezentuje metodické úvahy o „mobilních předmětech“ městské provenience strukturované podle jednotlivých sociálních vrstev. Úvodní slovo redaktorek sice výslovně zmiňuje „kulturní kapitál“, tj. knihy, umělecké předměty a jejich sbírky (s řadou vyobrazení), nicméně ve stati samotné jsem ohlasy nenalezl. Práce Peškovy, Hojdovy a dalších by tu byly s prospěchem.

Elisabeth Gruber věnuje pozornost knihám městských počtů jako pramenu městské věcné kultury se zdůrazněním objektů městské komunikace a reprezentace. V rozsáhlé bibliografii postrádám základní práci M. Mersiowského z roku 2000, i když ta klade důraz zejména na neměstská prostředí). Susanne Wittekind v jakési aplikaci předchozího příspěvku interpretuje různorodost používaných erbů v městském prostředí jak jednotlivci, tak jednotlivými městskými společenstvími a u měst poddanských samozřejmě erbu pána města. Kirsten Lee Bierbaum rozebírá funkci a výzdobu holdovacího sálu goslarské radnice.

Olivier Richard věnuje detailní pozornost objektům, které byly užívány při přísahách a s nimi spojených rituálech.

Na křídovém papíře vložená dokumentace přináší zejména doklady k statí o Mariánském kostele v Gdaňsku. Julia Bruch interpretuje městské kroniky psané řemeslnickými mistry na příkladu dvou z poloviny 16. století: Sebastiana Fischera z Ulmu a Dionysia Dreytweina z Esslingen. Birgit Borkopp-Restle (s fotografiemi řady ornátů) rozebírá textilie pokladu Mariánského kostela v Gdaňsku včetně paramentů věnovaných tamními bratrstvy. Přitom dvakrát mluví o významu pražských textilních dílen v době kolem roku 1400 s odkazy na berlínskou disertaci Evelin Wetterové, *Böhmische Bildstickerei um 1400*, Berlin 2001. Anna Pawlik se věnuje interpretaci tzv. umrlčích štítů jako genealogickému pramenu norimberských patricijských rodů. Regula Schmid sleduje zbrojní výbavu měšťanských domácností, zejména brnění, a všímá si jí i v kontextu se sociálním statutem u příslušného držitele. A konečně Jan Keupp podává stručné shrnutí shromážděných poznatků.

Třináctistránková výběrová bibliografie přináší řadu zajímavých titulů, vzhledem k výběrovosti však mnohé důležité chybí. Zejména česká produkce by tu mohla být k užítu. Jeden doplněk však třeba uvést, a to stať Julie Bruchové o ulmském řemeslnickém mistru ve sborníku *Documenta Pragensia* 38, 2018, který nese název *Historiografie s městem spojená* s anglickým podtitulkem *Historiography connected with cities*.

Ivan Hlaváček

Mlada HOLÁ – Martin HOLÝ (Hg.)

Das Studentenkolleg der Böhmischen Nation der Prager Universität.

Edition der Rechnungen aus den Jahren 1541–1611

(= Geschichte: Forschung und Wissenschaft, Bd. 60)

Berlin – Münster, LIT Verlag Dr. W. Hopf 2019, 438 s., ISBN 978-3-643-14182-8.

Kvalitních edic pramenů z období raného novověku u nás rozhodně nevychází mnoho, zvýšenou měrou to platí o písemnostech ekonomické povahy. Proto je třeba každý podobný počín uvítat. Oba autoři mají za sebou řadu prací věnovaných dějinám vzdělanosti a pražské alma mater, i kolej Českého národa se ocitla v centru jejich zájmu už dříve.¹ Své znalosti a poznatky pak mohli plně zúročit i v této publikaci.

Do děje uvádí čtenáře ilustrace na obálce knihy, kde jsou zobrazeny budovy tří kolejí situovaných na Ovocném trhu v těsné blízkosti té nejslavnější – Karolina. Jedná se o kolej Českého národa, Litevskou kolej (neboli kolej Královny Hedviky) a kolej krále

1 Mlada HOLÁ, *Alumni koleje Českého národa na pražské univerzitě v letech 1542–1611*, Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis (AUC–HUCP) 53, 2013, Fasc. 2, s. 41–80; Mlada HOLÁ – Martin HOLÝ, *Správa a každodenní provoz koleje Českého národa na pražské univerzitě v 16. století*, *Paginae historiae* 22/2, 2014, s. 115–123. Mlada Holá zkoumala i další studentské koleje pražské předbělohorské univerzity v syntetické práci: TÁŽ, *Studentské koleje pražské univerzity v pozdním středověku a v raném novověku (do roku 1622). Dějiny – správa – písemnosti*, Praha 2018 (zde jsou i četné odkazy na další literaturu).

Václava. Ačkoliv vyobrazení pochází až z první poloviny 18. století, budovy stále nesou jasné stopy svého dávného původu a usnadňují utvoření představy o někdejší výsostné doméně pražského obecného učení. Navzdory tomu, že v době, kdy na pražské univerzitě existovala de facto jediná (artistická) fakulta, škola byla už od roku 1409 ochuzena o většinu zahraničních studentů a byla solitérem i kvůli své konfesijní výlučnosti, fungovaly zde nerušeně veškeré výsady i zvyklosti. Nejinak tomu bylo i na starobylé koleji Českého národa.

Samotné edici předchází výstižný úvod, kde jsou na nevelkém prostoru představeny dějiny této důležité koleje (od samých počátků), její správa, informace o jejích obyvatelích. Autoři píší o sídlu tohoto studentského domu, seznamují s osudy bibliotéky, která získala pro svou činnost další budovu přiléhající ke koleji v roce 1431. Dle všeho od počátků existence stáli v čele koleje direktori (directores nationis), kteří kromě vnitřních záležitostí měli na starosti i dohled nad vesnicemi příslušejícími k jejich instituci, včetně každoročního jmenování rychtářů atp. Přehled těchto direktorů je uveden v tabulce (s. 18–19), kde mezi nimi najdeme i jména slavných představitelů české humanistické vzdělanosti. Za jiné uvádím např. Tadeáše Hájka z Hájku, Marka Bydžovského z Florentina, Martina Bacháčka z Nauměřic, Adama Zalužanského ze Zalužan, či Vavřince Benedikta Nudožerského.

Další tabulky seznamují se jmény správců pokladny (fíšku), počty alumnů a jejich původem. Zjištění, že většina alumnů koleje Českého národa pocházela z Čech, jistě neudiví, ovšem v kontextu celého vývoje pražské univerzity je patrné, že tento trend byl zachován i u všech studentů, jak před Bílou horou, tak po roce 1622. Stejně tak vždy převaha studujících byla z pražských měst, nejinak tomu bylo i mezi alumnými Českého národa. Co se týká místního původu, s velkým náskokem vedou opět rodáci z Prahy, následovaní mladými muži z Čáslavi a Klatov. Pomyslnou čtvrtou příčku zaujímají společně studenti narození v Chrudimi, Hradci Králové a Táboře (přehledný graf na s. 35).

Velkou pozornost věnují autoři rozboru příjmů a výdajů, jak je eviduje kolejní účetní kniha. Největší část příjmů pocházela z poddanských úroků z vesnic, které spadaly pod kolejní správu. Podobně, jako v případě dalších univerzitních majetků, se jednalo o lokality rozptýlené po různých částech Čech. V bezprostředním pražském okolí to byly Holešovice a Bubny, v Poohří Semeč a Děčany, úroky plynuly i z Pardubic a několika vsí ve východočeském regionu: Obědovic, Ledče, Svinčan a jihočeských Kosmic. Menší příjmy měla kolej i z vinic a dalších drobností (*varia accepta*). Výdaje směřovaly na platy probošta, nebo kuchařky a samozřejmě na „technický provoz koleje“, nákup dříví, nutné opravy budovy, střechy, krovu, atp. Ke každodenním výdajům patřily pochopitelně nákupy potravin.

Vše je podrobně doloženo v obsáhlé edici, která je sestavena pečlivě a na základě běžných pravidel pro vydání raněnovověkých textů.² Příjmy a vydání jsou uspořádány velice přehledně v průběžných tabulkách. Položky jsou řazeny chronologicky, stejně jako původní rukopis. Jmenný rejstřík přináší jak osobní, tak místní jména ve všech podobách, jak se v rukopise vyskytují. U pomístních názvů je uvedena i jejich současná forma. Knihu doplňuje i obsáhlý soupis pramenů a literatury, domácí i zahraniční.

2 O vydavatelském přístupu informuje podrobně úvod k vlastní edici, který přináší i formální popis rukopisu, který je uložen v Národní knihovně ČR, sign. XXIII F 76.

Tato edice kolejních účtů je dalším hodnotným příspěvkem k prohloubení našich znalostí o dějinách pražské univerzity v 16. a na počátku 17. století. Příspěvkem o to cennějším, že dává hlouběji nahlédnout do epochy, která je v poslední syntetické práci o historii našeho nejstaršího obecného učení poněkud zanedbána.³ Německé vydání pak zpřístupní knihu i širšímu okruhu čtenářů. Právě německý výzkum dějin vysokých škol od nejstarších dob po současnost je, jak známo, na vynikající úrovni, a tak lze očekávat i větší množství ohlasů. Bylo by krásné, kdyby Mlada a Martin Holí ve svém studiu univerzitních kolejí dále zdárně pokračovali; pak bychom se třeba mohli dočkat nového souhrnného zpracování přehledu všech kolejí alma mater Pragensis. Vždyť ten poslední pochází z roku 1961!⁴

Ivana Čornejová

Táňa ŠIMKOVÁ

„Hrad přepevný je Pánbůh náš.“ Saská luterská šlechta severozápadních Čech ve světle raně novověké sakrální architektury

(= Acta Universitatis Purkynianae Facultatis Philosophicae. Studia Historica 19)

Ústí nad Labem – Praha, Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně – Scriptorium 2018, 333 s., ISBN 978-80-7414-644-2 (UJEP) – ISBN 978-80-88013-58-7 (Scriptorium).

Působení saské lutersky orientované šlechty v pohraničních regionech předbělohorských Čech patří mezi badatelsky dosud ne zcela vytěžená témata z pohledu dějin konfesijních i regionálních. Cenným příspěvkem je proto i knižně vydaná disertační práce Táňa Šimkové. Autorka se zaměřila na analýzu náboženského života saských šlechtických rodů a jeho projevy v podobě dochované sakrální architektury na území Děčínska a Ústecka, které představuje geografickou sondu výzkumu. Zvolení této oblasti je odůvodněno nejen tím, že jde o tradiční příhraniční oblast, jež historicky vždy bezprostředně sousedila se Saskem, ale též přítomností saské šlechty jako důležité pozemkové vrchnosti v předbělohorských Čechách, stejně jako dochovanými doklady jejich stavební činnosti v oblasti církevních staveb.

V úvodní části se autorka poměrně široce zabývá historií regionu a zejména v souvislosti s Vartenberky tak dokumentuje starší období vzájemných styků se Saskem. V disertační práci je takový bohatý výklad pochopitelný jako snaha o předestření co nejúplnějšího kontextu v širokých souvislostech, v monografii by však mohl být stručnější a jasně směřovat k hlavnímu tématu, tedy k saské evangelické šlechtě. Časový rámec sondy do starších dějin navíc není jednotný, protože zatímco některé aspekty jsou popisovány od přelomu 14. a 15. století, u jiných jde Šimková až do éry pozdních Přemyslovců. Podobně je tomu i u problematiky udělování inkolátu a zejména v náboženských otázkách, kde výklad obsáhle rozebírá linii „velké diplomacie“ a celozemské politiky v Čechách, které přitom specifický vývoj v regionu výrazně neovlivňovaly. Stačilo by tedy více poukázat na další odbornou literaturu.

3 Michal SVATOŠ, ed., *Dějiny Univerzity Karlovy I, 1347/8 – 1622*, Praha 1995.

4 Alois KUBIČEK – Alena PETRÁŇOVÁ – JOSEF PETRÁŇ, *Karolinum a historické koleje Univerzity Karlovy v Praze*, Praha 1961.

K vlastnímu tématu se hlavní výklad dostává až na straně 132, ovšem přináší k němu celou řadu zajímavých informací. Autorka na konkrétních příkladech dokládá omezené rozšíření saských rodů v 16. století na úzký příhraniční pás, způsob nabývání pozemkové držby, stejně jako jejich fixaci na zakupovaná panství. Zabývá se i problematikou inkolátu, jehož získání se noví vlastníci snažili obcházet prostřednictvím šňatků či skrze měšťanské právo.

Nejvýraznější rody, s nimiž se také čtenář setká v textu nejčastěji, byli Salhausenové a rytíři z Büna. Na jejich příkladech je dokumentována postupná konfesní proměna a její strategie. Ty šly od modelu soukromých kaplí, přes náboženskou toleranci až po vrchností nucené zavádění luterství, při němž nechybělo ani vypuzování farářů, kterým bylo i přes jmenování konsistoří znemožněno ujmout se správy farnosti. V řešení sporů se jak konsistoř, tak i důležití představitelé zemské správy včetně arcivévody Ferdinanda Tyrolského, dlouholetého místodržícího v Čechách, snažili zasazovat o dodržování náboženského statu quo podle kompaktát.

Popis událostí vychází primárně z množství dochovaných archivních dokumentů. Šimková dokládá např. strategii, kdy byl evangelický pastor pozván nejprve jako zámecký kaplan pro soukromé potřeby šlechty a později byl požádán o „výpomoc“ na uměle uprázdňené faře, čímž se udržovalo zdání legálně obsazované fary. Výjimkou však nebyly ani konflikty mezi evangelickou vrchností a katolickými poddanými, kteří požadovali zajištění duchovní správy podle dosavadních zvyklostí. A naopak při výkladu událostí po porážce stavovského povstání je zmíněn paradox, že během dvacátých let 17. století došlo k opačné situaci a obyvatelům, kteří se již plně identifikovali s augsburskou konfesí, bylo nuceno římskokatolické vyznání. Neméně zajímavé je zjištění, že zdejší šlechta se v povstání až na výjimky neangažovala a skutečná omezení tedy na ni dopadala až spolu s patenty, týkajícími se náboženských otázek.

V tomto výkladu se však objevují také některé otazníky. Při popisu reformačních událostí v Děčíně se v knize vůbec neobjeví jméno Balthasara Harzera (Resinaria), který se zde ještě jako katolický kněz dostával do sporů s protestantskými „predikanty“. Později, po své konverzi, pak patřil mezi významné duchovní a kulturní osobnosti evangelického směru v Čechách. Bez bližšího vysvětlení autorka ponechala zmínku o „skryté“ toleranci v krušnohorském a podkrušnohorském regionu po roce 1621 (s. 158), což by s ohledem na možná lokální specifika mohlo být zajímavé téma. Značně torzovité jsou rovněž informace k průběhu rekatolizace v Jáchymově, protože autorka ponechala stranou některé práce české¹ i zahraniční² provenience.

Důležitým tématem knihy je luterská sakrální architektura. Autorka nejprve shrnuje základní teze, které analogicky aplikuje i na tuto geografickou sondu. Správně uvádí, že evangelíci obvykle přejímali stávající kostely, což po nemalou část 16. století podstatně snižovalo potřebu nové výstavby. Na studovaném území dokládá významnější stavební činnost v tomto směru až k přelomu 16. a 17. století v souvislosti s dovršením reformační proměny zdejších panství. Celkem sleduje šest sakrálních objektů, o kterých

1 Např. Jaroslav FIALA, *Rekatolizace Loketska*, Sborník Muzea Karlovarského kraje 16, 2008, s. 27–93.

2 Christopher Boyd BROWN, *Singing the Gospel. Lutheran Hymns and the Success of the Reformation*, Cambridge, MA, 2005.

je samostatně pojednáno v připojeném katalogu. V souvislosti s výstavbou kostelů se autorka znovu zastavuje i u sporů místních šlechticů se zemskými úřady a zajímavě shrnuje argumentaci, kterou používali pro svou obranu. Jednalo se jednak o odvolávání na horní řád města Jáchymova či na Maxmiliánem II. ústně potvrzenou Českou konfesi, ačkoliv ji saští ortodoxní luteráni jinak odmítali. Druhá linie argumentace vycházela z potřeby chrámu jako rodového pohřebiště a důležitého místa rodové paměti.

Šimková se zabývá též konkrétními architektonickými aspekty a řešeními a z uměleckohistorického hlediska sleduje obecnější vliv saského stavitelství. Vazby tohoto řemeslného vlivu spatřuje jak v saském původu a příbuzenských vazbách jednotlivých rodů, tak i v demografii, protože oblast byla tradičně silně osidlována německým obyvatelstvem. Naopak nesdílím obavu autorky, že by v dnešní době mělo být nějakým výraznějším problémem zužování saské renesance o pozdně gotické stavby. Badatelé naopak často pracují s prvky pozdně gotické architektury, které na našem území ze symbolických důvodů přetrvávají po celou renesanci např. i v některých stavbách utrakvistických či katolických kostelů.³ Stranou bohužel zůstává otázka vnitřního vybavení chrámů, která není pouze uměleckohistorickou otázkou, jak autorka uvádí, ale též teologickou a liturgickou. Autorčiny občasně teologické výklady však bohužel také nejsou zrovna přesné, přičemž teologie vyžaduje z terminologického hlediska mimořádnou pečlivost. Na straně 170 například uvádí, že při vysluhování večere Páně je na oltáři „víno a chléb proměňováno na krev a tělo“. Užitá česká terminologie je zavádějící, neboť základní tezí Lutherovy teologie je ztotožnění–konsubstanciaci, kdy oproti římskokatolickému proměnění–transsubstanciaci nedochází k fyzické proměně podstaty neboli k přepodstatnění, čemuž je termín „proměňování“ velice blízký.⁴

Knihu uzavírá již zmíněný katalog, který je jednou z cenných částí knihy. Představuje první soupis luterských sakrálních staveb v této oblasti. Přímou ze sondy je zde pět staveb (Jedlka, Benešov nad Ploučnicí, Valtířov, Svádov, Ústí nad Labem), které ještě vhodně doplňuje kostel sv. Anny v nedaleké Krupce. V jednotlivých heslech se autorka zabývá stavebně historickou analýzou objektů, kterou doprovázejí obrazové přílohy fotografií a půdorysných náčrtů, aktualizovaných podle zjištění autorky.

Knih se bohužel potýká s některými terminologickými nepřesnostmi. Některé jsou spíše formálního rázu, neboť nejednotný přístup ke jménům saských šlechtických rodů, z nichž je část uváděna v německé a část v počeštěné formě, neztěžuje zřejmost podstaty informace. Lehké zaváhání může způsobit užití varianty „Michalovci“ místo obvyklejšího „Michalovici“ u pánů z Michalovic. Terminologicky zásadnější je soustavné užívání různých variant slova „reformovaný“ v knize, jež se zabývá výhradně luterstvím. Zatímco pro wittenberskou školu

3 Zaznamenanou výjimkou v tomto ohledu byla přednáška Pavla Vlčka „Luteránská sakrální architektura v předběllohorských Čechách“, kterou uspořádala Lutherova společnost 17. února 2016 v prostorách Akademického konferenčního centra. V ní se Vlček nepřesvědčivě pokusil zpochybnit vědomé užívání některých pozdně gotických prvků v renesanční sakrální architektuře na českém území.

4 Viz např. Tom G. A. HARDT, *O svátosti oltářní. Kniha o luterském učení o večeri Páně*, Praha 2007, s. 37–41.

neboli augsburskou konfesi se v odborné literatuře používá termín Reformace (reformační učení atd.), jako reformované učení se označují až další protestantské směry, které se rozešly s Lutherem a jeho stoupenci, tedy učení Zwingliho, Kalvína či Münstera. V českém prostředí sice vlivem unionované Českobratrské církve evangelické dochází dlouhodobě ke stírání významu této difference, minimálně v odborné literatuře však má stále svůj dobrý význam, zejména věnuje-li se reformačním otázkám v 16. století.

Z hlediska formální vybavenosti je jednoznačně chybou, že kniha nemá rejstřík. Právě jeho doplnění může být dobrým důvodem, proč vydávat v knižní podobě disertační a jiné práce, které jsou dnes jinak snadno dostupné v elektronické podobě. Je to nepochybně omezující aspekt pro možnosti dalšího využití publikace. Ta totiž i přes uvedené připomínky nabízí řadu zajímavých zjištění, ale i podnětů, které by neměly zapadnout. Bližší pozornost si nepochybně zaslouží i některé z použitých archiválií. Např. hlubší zpracování náboženského řádu z listiny práv a privilegií udělených roku 1546 Benešovu nad Ploučnicí (zmíněn na s. 61) by mohlo vhodně rozšířit dosavadní zjištění k podobným typům dokumentů, jež byla naposledy shrnuta v knize *Evangelické církevní řády pro šlechtická panství v Čechách a na Moravě 1520–1620*.⁵

Lukáš M. Vytlačil

Adéla RÁDKOVÁ

Politické myšlení Davida Huma.

Základní otázky, východiska a inspirace pro americké otce zakladatele

Praha, Togga 2019, 201 s., ISBN 978-80-7476-169-0.

Dvacet let po první humovské monografii v novodobém českém bádání¹ vychází obdobně zaměřený počín, rozšířený zejména o odraz či využití politické filozofie Davida Huma (1711–1776) v myšlenkovém kvasu amerického (USA) revolučního a ústavního myšlení. Základem textu je disertace obhájená na Filozofické fakultě Univerzity Hradec Králové, upravená pro knižní vydání. Jak vyplývá již z podtitulu, autorka se zaměřila na dva tematické celky, které jsou co do rozsahu v knize zastoupeny vcelku rovnoměrně.

První část knihy je v duchu biografické konvence zasvěcena životu a dílu myslitele. V úvodu autorka představila osudy jeho odkazu filozofa a historika napříč staletími od současníků až do přítomnosti včetně častého „nepochopení“, nejednoznačné recepce či přímo opomíjení ze strany evropské vzdělanosti. Logicky se přitom nemohla vyhnout častému výkladu či reprodukci Humových názorů (zejména těch vzbuzujících kritiku či nesouhlas), jež se posléze znovu objeví v partii o učencově filozofii. Toto dobové tkanivo se

5 Josef HRDLÍČKA, – Jiří JUST – Petr ZEMEK (edd.), *Evangelické církevní řády pro šlechtická panství v Čechách a na Moravě 1520–1620. Prameny k českým dějinám 16.–18. století* (= Documenta res gestas Bohemicae saeculorum XVI.–XVIII. illustrantia, řada B, sv. VIII), České Budějovice 2017.

1 Zdeněk NOVOTNÝ, *David Hume a jeho teorie vědění*, Olomouc 1999.

však organicky prolíná s pohledy interpretů zejména v rámci masivní humovské produkce v poválečné anglosaské vědě. Následuje dosti standardně pojaté kurikulum a po něm je zařazen podobně pojatý přehled „spisů“, líčící okolnosti vzniku jednotlivých traktátů a jejich dobovou reflexi. Nesnadného oříšku, jak v práci aspirující na vědecký přínos zopakovat životní a profesní data proslulých osobností za současného informačně-encyklopedického boomu, se nicméně autorka díky solidnímu znalostnímu vybavení zhostila vcelku se ctí.

Humův myšlenkový svět je v knize zpracován ve dvou oddílech, věnovaných jeho filozofii morální a politické. Smyslem recenze samozřejmě není zopakovat Humovy teoretické premisy a závěry ani z nich plynoucí konsekvence pro výkon politické moci, nýbrž podívat se na metodu, jakou autorka tento úkol uchočila. Na rozdíl od předchozích partií, spoléhajících na sekundární zdroje, se zde Rádková obrátila ad fontes a pro ty zájemce, kteří nechťejí ztrácet čas pročitáním náročných textů, avšak nespokojí se s wikipedií, prezentuje na cca čtyřiceti stranách destilát toho, co považuje za podstatné pro pochopení Humova místa a role v duchovní revoluci 18. století. V úvodu k morální filozofii ještě pracuje s „druhým životem“, který je dlužno říci silnou stránkou knihy, a znovu se vrací k otázce vývoje a příčin kontroverzních postojů evropských humanistů k fenoménu Hume.² Plody jeho přemýšlení v mnoha oblastech, kam vedle filozofie, historie, psychologie, etiky a politické vědy spadaly i další větve komplexního proudu tehdejšího sociálního myšlení, pak autorka čtenářům zpřístupňuje prostřednictvím autentických dobových textů, z nichž abstrahuje podstatná sdělení.

Toto „převyprávění“ Huma s převažujícími odkazy k jeho dílu jistě nepřináší průlom v dosavadním výzkumu, nicméně je provedeno kultivovaně a čtenář je přehledně informován o náplni a výkladu řady kategorií, s nimiž pracuje Humova teorie poznání a její sociopolitické aplikace a bez nichž nelze porozumět smyslu a souvztažnosti celku. Závěrečná stručná podkapitola se vrací k již dříve zmiňované záhadě Humovy politické afilace, již autorka ponechává bez odpovědi s tím, že filozof sám svůj postoj nikdy veřejně nemanifestoval, jakkoli poselství řady esejů vypovídají jasně a jeho *Dějiny Anglie* mohou sloužit přímo jako model tzv. whigovské koncepce historického vývoje.

Než přistoupíme k druhému tematickému bloku, totiž Humovi jako inspiraci pro Jamese Madisona a spol., považuji za nezbytné přičinit několik poznámek. Ve svědomitém výkladu postrádám kontextualizaci Humovy myšlenkové cesty, která by teprve umožnila její hlubší pochopení. Přes všechnu jedinečnost nebyl Hume solitérem odtrženým od současníků ani od evropských, zejména domácích filozofických tradic. Jeho poznávací skepse, odmítnutí „racionálních“ spekulací a přijetí zkušenosti (experimentu) jako jediného pravého nástroje poznání jasně odkazují k Francisu Baconovi ve staletí trvající dualitě evropského myšlení (přiřazení Descarta jen pro jeho užití pojmu „metoda“ považuji za lapsus, navíc kusý odkaz, s. 67/191).

Humovy republikánské sympatie, ale i některé politologické úvahy byly inspirovány revolučními radikály Jamesem Harringtonem a Algernonem Sydney. Dále připomeňme, že Skot Hume žil uprostřed ohromujícího intelektuálního potenciálu skotského osvícenství,

2 V soupisu zdrojů (i v odkazech) nepochopitelně chybí zcela zásadní sborník věnovaný recepci D. Huma napříč Evropou (včetně východní) s masivní mnohojazyčnou bibliografií pramenů i relevantní literatury (*The Reception of David Hume in Europe*, ed. Peter JONES, Londýn – New York 2005).

o němž je v knize jen okrajová zmínka, ač jeho vynikající představitelé, zakladatelé morální filozofie (zejm. Francis Hutcheson, ale i Adam Smith s jeho *Teorií mravních citů* a další) by si zasloužili samostatný výklad namísto nahodilých odkazů. Páteří skotského osvícenství, již byla filozofie mravního smyslu, jsou v knize věnovány dvě letmé stránky (s. 75–76), takže místo Huma v její myšlenkové síti zcela uniká. Více pozornosti si vymohl Thomas Reid, avšak pouze jako kritik Humovy otazníkové religiozity a nikoli jako vůdčí postava tohoto ideového vzepětí a zejména hlavní teoretik tzv. psychologie schopností (faculty psychology), jednoho z nosníků morální filozofie a velkého zdroje Madisonových úvah o vládě.

Hume je v knize vysvěcen z intelektuálních, ale i politických souvislostí, ač sám byl autorem bytostně politickým a jeho texty (zejména eseje) reagovaly na proměny klimatu hannoverské Anglie. Autorkou je tak do značné míry ochuzen o prostředí, v němž žil a tvořil, a stává se věšákem na zdánlivě podivné, extrémní a nezřídka rozporuplné názory. Co se pak týče v knize zdůrazňovaného Humova antiklerikalismu, nelze u něj zároveň přehlížet všepřonikající vliv kalvínství. To skrze skotskou státní církev do velké míry formovalo východiska edinburských intelektuálů a v Humově filozofii se jednoznačně manifestovalo právě onou fundamentální skepsí k vášněmi ovládané lidské psychice.

V druhém hlavním oddílu, pojednávajícím o „vlivu Humova politického myšlení na generaci amerických revolucionářů“, můžeme rozlišit dvě tematické roviny, totiž historickou a historiografickou. Do té první patří úvodní solidní sondy ke znalosti Humova díla v koloniích a odvozeně k předrevolučním knižním poměrům včetně dostupnosti různých titulů, knihovní sítě, trhu, distribuce a mechanismů oceánského transferu. Autorka se v nich opírá především o (citovanou) důkladnou studii Marka Spencera, připravenou k humovskému výročí (1711), příslušné pasáže knihy jsou zasvěcené a informativní. Uváděné (a v práci jakoby rektifikované) pochybnosti „některých historiků“ ohledně koloniální sečtělosti ovšem vzbuzují otazník vzhledem ke skutečnosti, že toto téma (bez humovského akcentu) bylo velmi důkladně zpracováno již před mnoha dekádami a výzkum doložil rozkvět knižní, knihovnické a sběratelské kultury v amerických koloniích přinejmenším od dvacátých let 18. století.³ S odhlédnutím od zbytečných, více než století vyvracených klišé („kolonisté... se potýkali s útlakem ze strany krále (sic!) a politiků“, s. 118)⁴ či věcí obecně známých (neuvádění původních zdrojů v textových přejímkách) lze tuto partii hodnotit v rámci domácího bádání jako objevnou či přínosnou.

3 Srv. Louis B. WRIGHT, *The Cultural Life of the American Colonies, 1607–1763*, New York-London 1957, zvl. kap. Books, Libraries and Learning, s. 126–153 (paginace z reedice 1962). Zde také vyzdvížen význam univerzitních knihoven, zvl. Harvardu (5 tisíc svazků k 1750) a Yale, které v textu absentují.

4 Toto pojetí vyvrací od počátku 20. století nejen tzv. pokrokaři (Carl Becker, Charles Beard), ale i konservativní zastánci imperiální školy (Charles McLean ANDREWS, *Colonial Background of the American Revolution: Four Essays in American Colonial History*, New Haven 1924), nemluvě o britském úhlu pohledu (ukázkově Richard C. SIMMONS, *The American Colonies: From Settlement to Independence*, New York-London 1976). Výbornou orientaci v hlavních směrech obšírné produkce poskytuje Edward COUNTRYMAN, *The American Revolution*, New York 1985, Bibliographical Essay s. 246–274. „Útlak krále“ byla vzhledem k britskému parlamentnímu systému čistě rétorická zbraň a v odborném textu by neměla mít místo.

Poněkud více rozpaků vzbuzuje autorčin ponor do vztahu Hume-Madison. Humovský element vnesl do diskursu o zdrojích amerického revolučního a ústavního myšlení Douglas Adair – jak autorka správně uvádí – již v průběhu padesátých let minulého století, nejedná se tedy o žádné novum. Nutno ale doložit, že většina významných autorů jeho vliv ve větší či menší míře připomíná nejprve v souvislosti s kompeticí Locke-Hume a posléze v kontextu Bailynova „objevu“ radikálních whigů a vzniku tzv. velké republikánské syntézy (J. G. A. Pocock). Tento vývoj by si ve stručné (třístránkové) a víceméně klipovité podkapitole o „předchozích interpretacích“ zasloužil uvést a rozvést, neboť autorkou namátkou uvedení „zanedbávači“ (Bernard Bailyn, Morton White, Gordon Wood) sledovali jiné tematické či výkladové linie.⁵

O něco dále (s. 125n.) se Rádková sama vrací k pozdější reflexi Huma, aby ji využila jako můstek k Jamesi Madisonovi a zejména k jeho obhajobě teorie rozlehlé či složené republiky. O její blízkosti k některým Humovým názorům panuje mezi historiky vcelku shoda, nicméně autorčiným jednoznačným přínosem se mi jeví její důraz na roli *Dějin Anglie* a s ním související textová analýza, zatímco běžně je citováno právě jen pár explicitních esejů. Naproti tomu za zbytnou považuji učebnicovou reprodukci obsahu klíčového Federalisty č. 10, k jehož výkladu dnes existují již stohy literatury (podstatné informace o Listech jsou kupodivu uvedeny až v samém závěru kapitoly, s. 178). Nabízely by se zajímavější pohledy: jednoznačně se jednalo o rétorické cvičení, určené k získání ústavního konsensu, nikoli o „objektivní“ popis sociopolitických procesů, čerstvější vzduch by přinesla sonda do původu tehdy dosti běžného negativního vnímání zájmových skupin (factions), který sahá k osobnosti a dílu („doktora“) Samuela Johnsona.⁶ Jako zcela průlomové se pak jeví Madisonovy argumenty na ochranu menšin, zatímco dosavadní osvícenské politické teorie hájily většinu (lid) proti elitám (šlechta, panovník).

Domnívám se ale, že hledání konkrétních „zdrojů“, tak populární od šedesátých let minulého století,⁷ bylo v recentní americké historiografii víceméně opuštěno, Řada revolučních a ústavních řešení a je legitimizujících ideologií se opírala o obecně sdílené rozsáhlé podloží skotského osvícenství a filozofie mravního smyslu, jejichž základy spočívaly na Kalvínovi a Francisi Baconovi. Z této intelektuální rhizomie pak vyrůstaly v dílech předních osobností výhonky, které byly podle potřeby přejímány a využívány,

5 Mezi autory, kteří uvádějí Humovo místo v diskursu intelektuálních zdrojů revoluce, jmenujme alespoň Martina Diamonda, Daniela Howe a zejména Garryho Willse, jenž se zvláště věnoval humovským inspiracím v Listech federalistů (Garry WILLS, *Explaining America: The Federalist*, New York 1981). Zaráží tvrzení, že neexistuje žádná textová evidence o inspiraci Lockem (s. 121, s odvoláním na renomovaného Lance Banninga), u vědomí řady studií, které přímou komparací dokazují opak včetně Prohlášení nezávislosti (parafráze z Druhého pojednání o vládě s často diskutovanou záměnou vlastnictví za „sledování štěstí“).

6 Původně se jednalo o dvorské kliky. Autorkou užívaný termín frakce byl při překladu Listů po konzultaci odmítnut jako neadekvátní, rezonující jen zvukovou podobou (frakce jsou odštěpek od celku, factions naopak sdružení); i pojem strany vzhledem k jeho novodobému obsahu působí ahistoricky.

7 První Christopher HILL, *The Ideological Origins of the English Revolution*, Cambridge 1965.

aniž by se uvažovalo o autorských právech. Tak byl Madison svým princetonským studiem disponován k výpůjčkám z Huma, ale i z Adama Fergusona (velká republika) stejně jako z Thomase Reida (zrcadlení lidské psychiky-společnosti-vlády) a dalších velikánů, řešících vztah mezi vášněmi, zájmy a rozumem a jejich projekcí do společnosti a politiky.

Vedle připomínek koncepčních a interpretačních, s nimiž autorka jistě může a nemusí souhlasit, se ale práce bohužel potýká s řadou nešvarů, za něž do značné míry „vděčí“ nepozorné (či absentující) redakci. Jde například o běžnou nectnost kvalifikačních prací, totiž ojedinělý „výstup“ osoby (většinou jen příjmení) bez bližší charakteristiky, takže uživatel, jemuž je spíše přehledově informativní kniha určena, spěchá na internet. Tato jména autorka nezařadila ani do dosti nedbalého rejstříku (kde chybí i nepoměrně známější osobnosti: Aristoteles, Harrington, Marie Terezie, Turgot, Helvétius, Voltaire, Samuel Adams, John Witherspoon, Catherine Macaulay...): namátkou Bolingbroke (Henry St. John, toryovský politik), Addison (Joseph, novinář), Horace Walpole (whigovský politik a spisovatel), lord Hertford (Francis Seymour Conway), baron Mur (?), Balguy (John, filozof), Robert Bell (knihař, tiskař, nakladatel).

Místo letmé zmínky by bylo žádoucí věnovat více místa též veledůležitému listu *Spectator* (1711), který stál u zrodu radikálního whigovství a inspiroval Huma stejně jako J. Madisona (s. 44); kritičtější *The Independent Whig* není zmíněn, ač byl prokazatelně subskribován americkými veřejnými knihovnami. Vyloučit (a přeložit) by si zasloužil „Lord Provost of Edinburgh“ (s. 44) – úřad nejbližší starostensví – a málo známy směr psychologie „asocianismus“ (s. 48). Korekturní čtení by pomohlo odstranit nepozornosti (zástupce ministra – kterého? – s. 35), terminologické lapsy (presbyteriánský kněz, Harvardská univerzita) či formulační zkratky (atmosféra nábožensky presbyteriánská a politicky whigovská, s. 27). Jazyková redakce by pak práci, jinak psanou kultivovaným a jasným stylem a gramaticky takřka bezchybnou (občas interpunkce), očistila od zbytečných přešlapů (že aby..., s. 40, 137).

Bibliografické vybavení knihy a citační disciplína z velké části odpovídají – pokud se podařilo vysledovat – odborným nárokům. Ve stručné zmnince o starší humovské literatuře by v práci s odbornými aspiracemi neměl chybět úplný bibliografický záznam (Josef Tvrď, *Problém skutečnosti u Davida Huma*, Brno 1925; Ferdinand Pelikán, *Fikcionalismus novověké filozofie, zvláště u Humea a Kanta*, Praha 1928); připojený odkaz k novější domácí produkci (pozn. 154) je zmatečný, repetitivní a zjevně kusý.⁸ Z obsáhlého seznamu literatury není patrné, zda jde o využitě zdroje či o výběr z masivního (většinou poválečného) korpusu relevantních prací takřka výhradně euroamerické provenience. Profilové, dobou vzniku podmíněné a směr dalšího bádání modelující monografie by si právě kvůli jejich roli v proměnách výkladového pole zasloužily uvést rok prvního vydání.⁹ Recentní domácí studie k otázce Humova vlivu na myšlení amerických otců zakladatelů ve

8 V textu i v bibliografii chybí nedávné studie Josefa Mourala, korektní by bylo uvést též bakalářskou práci Kristiny MAZALOVÉ, *Humův skepticismus a agnosticismus a jeho důsledky* (PeF MU 2008), s níž se práce zčásti tematicky kryje.

9 Zejm. Trevor COLBOURN, *The Lamp of Experience* (1965) a Henry S. COMMAGER, *The Empire of Reason*, (1977, v pozn. 347 navíc chybný název).

světle historiografických diskusí autorka při svém výzkumu pominula, což zájemci umožní posoudit, kam se domácí věda o tomto tématu za dvacet let posunula. Přisoudit (spolu) autorství českého překladu Listů federalistů grafikovi obálky (úvod, bibliografie) je ovšem – již vzhledem k disertační a posléze nakladatelské revizi textu odborníky – kuriozita hodná záznamu v akademických análech.

Svatava Raková

Jiří HANUŠ – Vít HLOUŠEK

Předminulé století. Evropa v politice a kultuře 19. století

Brno, Books & Pipes – Masarykova univerzita 2019, 216 s., ISBN 978-80-7485-195-7 (B & P), ISBN 978-80-210-9347-8 (MU).

Název knihy historika Jiřího Hanuše a politologa Víta Hlouška má upozornit na zdánlivě banální skutečnost, že 19. století už není stoletím minulým, nýbrž předminulým. Pro mnohé badatele, kteří se tímto obdobím zabývají a byli dlouho zvyklí číst a psát o „minulém“ století, jde nepochybně o nezvyk. Jak ale autoři upozorňují, tato změna nemá pouze sémantický rozměr. Posun 19. století na pomyslné chronologické ose hlouběji do minulosti má i závažné praktické důsledky. Ještě více se tím posílí již tak převládající názor, že klíčovou dobou, jejíž poznání otevírá cestu k pochopení současného světa a jíž by měla být ve školách věnována zvýšená pozornost, je nedávno skončené 20. století. Hanuš a Hloušek ovšem připomínají, že mnohé jevy, které formovaly 20. století a působí často dodnes, mají ve skutečnosti kořeny v onom vzdálenějším „předminulém“ století. Smyslem knihy je tedy ukázat, že 19. století přes změnu přívlastku neztratilo nic ze své důležitosti (s. 213).

Publikace vychází z univerzitních přednášek, během kterých autoři diskutovali se studenty o různých problémech spojených s 19. stoletím. Právě studentům historie, politologie a příbuzných oborů je svazek primárně určen. Má však ambici oslovit i širší veřejnost. Výhodu při čtení představuje poměrně dobrá výchozí znalost daného období. Ta sice není nezbytná, nicméně čtenář díky ní pochopí více souvislostí a porozumí některým narážkám a vtípům (například zmínka o konstitučních rohlících a polce v souvislosti s rokem 1848, s. 150). Právě smysl pro humor, nadhled a barvitý jazyk dosvědčují, že nejde o klasickou učebnici nebo příručku. Cílem autorů není poučovat ani pronášet autoritativní soudy. Místo toho si kladou otázky, hledají různé perspektivy a souvislosti, pátrají po tom, co je z 19. století stále živé, a k tomu všemu se snaží vést i čtenáře. Člověka při čtení tematických kapitol, které mají formu úvah či esejů, skutečně napadá mnoho dalších příkladů a spojitostí, které by bylo možné zmínit a dále rozvést. Velkým kladem knihy je právě schopnost podněcovat k vlastnímu uvažování a dohledávání doplňujících informací. Zajímavé postřehy a objevná místa si v ní přitom jistě najde i profesionální historik.

Dílo je silně autorské, a to nejen pojetím a jazykem, ale i výběrem témat, která jsou autorům blízká z hlediska jejich odborných zájmů. Postupně je probrána věda a vzdělanost, sekularizace, nacionalismus, sionismus, zrod ideologií, problematika státu, demokratizace, diplomacie a kolonialismus. Jedná se tedy spíše o tradiční náměty (například ženská

otázka je zmíněna jen okrajově a výhradně v souvislosti s volebním právem žen). Výslovně deklarován je návrat k dnes často opomíjeným politickým dějinám (s. 214). Autoři se je však snaží pojmout moderně. Nejde jim ani tak o konkrétní události a letopočty, zajímají je především obecnější trendy a fenomény, přičemž kladou důraz na dějiny idejí a kulturní historii. Sledován je např. proces sekularizace a souběžně s ním schopnost křesťanského náboženství (zvláště katolické církve) neustále reagovat na proměny světa a společnosti. Velká pozornost je věnována vzniku různých „náhražek“, které vyplňovaly prostor uvolněný náboženstvím, například nacionalismu nebo víře v pokrok a moderní vědu, jíž bylo přisouzeno vyřešit problémy společnosti a pomoci pochopit zákonitosti jejího fungování (marxismus, darwinismus).

Důkladně je rozebrána tehdejší politická filozofie a různá pojetí státu, ústavy a moci. Myslitelé jako Kant, Hegel, Tocqueville či Mill se zabývali problémy politického života, které jsou relevantní dodnes. Zmínit lze např. otázku přímé a nepřímé demokracie, „tyranie většiny“ nebo nastavení systému brzd a protiváh. U Hegela (a Marxe) se můžeme setkat s pojetím státu, které předznamenalo totalitarismus 20. století. Jednalo se však o daleko rozšířenější způsob myšlení, na nějž narazíme i ve vlivné knize Theodora Herzla *Židovský stát*. Také v politické praxi oné doby se objevily fenomény, které výrazně ovlivnily podobu následujícího století. Řeč je o politických stranách, masové politice a veřejném mínění, které již tehdy dokázalo výrazně ovlivňovat domácí i zahraniční politiku, a to ne vždy k lepšímu (s. 179n.).

Osobitost knihy se projevuje i v tom ohledu, že Hanuš a Hloušek nijak nezastírají svoje názory a na mnoha místech hodnotí sledované jevy, události a osobnosti. Objektivita díla tím však není dotčena. Autoři jsou badatelsky poctiví, všechny jevy se snaží posuzovat spravedlivě, ukazovat jejich „mnohotvárnost“, zvažovat klady i zápory, přičemž se nebojí jít proti převládajícímu veřejnému či odbornému diskursu. Kolonialismus tak není vyličen jako jednoznačné „zlo“, které je třeba odsoudit, ale jako komplexní jev, který nelze hodnotit výhradně záporně (s. 208). Stejně tak nacionalismus přinesl přes všechna negativa výdobytek národního státu, který má podle autorů nezastupitelný význam pro demokratickou formu vlády (s. 162).

Přesvědčení autorů se projevuje rovněž při interpretaci hlavních ideologických proudů 19. století. Nejblíže je jim pragmatický konzervatismus, ale i klasický liberalismus, spojený s úsilím o demokratizaci. Inspirativní podněty nacházejí i v socialismu. Zcela negativně vnímají pouze komunismus. Správně upozorňují na vzájemné ovlivňování a průniky jednotlivých ideologií. Často je velmi obtížné určit, zda byl určitý politik konzervativce, nebo liberál, protože ve velké míře záleželo na konkrétním kontextu a situaci. Tento zájem o zrod ideologií je potřeba ocenit. Právě dnes, kdy liberalismus i konzervatismus v západním světě nabývají často poněkud bizarní podoby, která nemá mnoho společného s původní podstatou těchto myšlenkových systémů, není od věci poukázat na jejich kořeny, základní ideje a inspirativní představitele.

Záběr knihy je široký. Pojednává o dlouhém 19. století se značnými přesahy do 20., ale i 18. století, přičemž se snaží mapovat území celé Evropy. Pozornost je zaměřena zejména na její západní a střední část. Čtenáře nepochybně zaujmou pasáže, poukazující na české paralely celoevropských jevů. Provázání českých dějin s evropským kontextem může

nabídnout nečekané perspektivy, které nemusí být zřejmé při běžném výkladu národních dějin. Jedná se o zajímavý příspěvek k diskusi, co v české minulosti je specifické a co je přirozeným projevem obecnějších dobových tendencí.

Je třeba ocenit, že se autorům daří úspěšně balancovat mezi omezeným rozsahem, který měli k dispozici, srozumitelností výkladu a vysvětlením podstaty zkoumaných problémů. Samozřejmě bylo občas nutné zjednodušovat, ale v naprosté většině případů se tak dělo v rozumné míře a bez zkreslování složitých jevů. Faktické chyby se v knize objevují ojediněle (např. Listy federalistů byly publikovány až po vzniku textu Ústavy Spojených států amerických, s. 102).

Vzhledem k výše řečenému by nebylo smysluplné kritizovat autory za to, že se nevěnovali rovněž tomu či onomu tématu, nebo že některé záležitosti nepojali více do hloubky. Kniha je vyvážená, kompaktní a dobře plní účel, který si předsevzala. Oprávněná kritika se může týkat jen těch případů, kdy autoři nedodrželi koncepci, kterou si předsevzali. S ohledem na jejich působišťe je např. zarážející, že při snaze postihnout různé jevy v jejich „mnohotvárnosti“ nevěnovali vedle české perspektivy větší pozornost i té moravské. Morava se od Čech v některých aspektech výrazně lišila, například sekularizace nebo národnostní poměry (moravské vyrovnání z roku 1905) nabízejí zajímavé náměty ke komparaci obou prostředí v evropských souvislostech. V kapitole o sionismu a antisemitismu pak česká stopa absentuje úplně. Postoj vůdčích českých osobností (Havlíček, Palacký, Rieger, Masaryk) k židům přitom dobře ilustruje některé problémy, o kterých je v knize řeč. Stejně tak je možné litovat, že ve výčtu velkých autorů, kteří se zabývali problematikou nacionalismu a měli vazbu na české prostředí, nebyl vedle Ernesta Gellnera, Bedřicha Loewensteina, Miroslava Hrocha a Vladimíra Macury zmíněn též František Kutnar. Kapitola o diplomacii se pak na úkor plynulosti a přehlednosti textu až příliš soustřeďuje na konkrétní události, smlouvy a letopočty, tedy na to, čemu se autoři chtěli vyhnout.

Jiří Hanuš a Vít Hloušek v úvodu oprávněně kritizují současnou podobu vědy, která v důsledku tlaku na kvantitu a „výkon“ připomíná spíše „průmyslový provoz než kontemplativní bádání“ (s. 13). Je proto dobře, že se jejich práce snaží tento trend narušit a obrátit pozornost studentů i kolegů k hlubšímu a komplexnějšímu promyšlení povahy a odkazu „předminulého“ století.

Pavel Máša

Eva SEMOTANOVÁ – Zlatica ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ – Jitka MOČIČKOVÁ –
Jiří CAJTHAML – Pavel SEEMANN – Jan D. BLÁHA a kol.

Český historický atlas. Kapitoly z dějin 20. století

Praha, Historický ústav AV ČR 2019, 300 s., ISBN 978-80-7286-346-4.

Český historický atlas je další z dlouhé řady příspěvků interdisciplinárního kolektivu soustředěného kolem Evy Semotanové, jedné z vůdčích osobností současné historické kartografie. Monografie má sice v názvu slovo atlas, avšak kromě souboru mapových výstupů obsahuje velké množství fotografií a je doplněn textem a referencemi v každé ze 46 kapitol. Sympatický formát knihy, která se ještě vejde do knihovny, ale zároveň umožňuje

znázornit území Česka v měřítku přibližně 1:1,2 milionu, je vybaven všemi standardními prvky, nechybí anglické resumé, bibliografické odkazy a rejstříky. Na publikaci se podílelo 29 autorů včetně šesti studentů Fakulty stavební ČVUT.

Atlas vyšel jako 94. svazek řady Monographia Historického ústavu AV ČR. Tematickým obsahem i kvalitou zpracování patří nepochybně k zásadním publikacím, mapujícím pestré 20. století. Kniha počítá se širokým záběrem potenciálních uživatelů od akademické sféry, studentů humanitních a sociálních věd až po širokou veřejnost.

Struktura atlasu je koncipována do tří hlavních částí, kterým předchází ještě úvodní slovo a přehled dějepisných atlasů vydaných v minulosti v českých zemích. Tyto dvě kapitoly poskytují základní vysvětlení koncepce celého atlasu i jeho vztah k doposud vydaným historicko-kartografickým dílům. Následně je čtenář veden v rámci tří tematických bloků: PROSTOR, ČAS a SPOLEČNOST, které představují do značné míry samostatné knihy. Oddělení do tří částí je spíše praktické nebo analytické, když je autorům zřejmé, že společnost nemůže existovat odděleně od času ani prostoru. Samotnou podstatou většiny prezentovaných map je zachytit vývoj společnosti v prostoru a vlastně i trochu vynechat ty aspekty společenského vývoje, které nelze adekvátně kartograficky podchytit. Zatímco knihy PROSTOR a SPOLEČNOST sledují geografickou hierarchii, ČAS sleduje spíše historickou linku dějinných událostí.

První kniha se dále člení na kapitoly, zabývající se hranicemi (I a II), regiony (III) a krajinami (IV). První kapitola je tvořena jen jedním rozsáhlejším textem a diskutuje tradiční téma polohy českých zemí v rámci střední Evropy. Bohužel již zde se projevuje určitý funkční deficit, kterým je absence citací přímo u převzatých map. Zatímco všechny reprodukce jsou pečlivě popsány v seznamu vyobrazení včetně místa uložení a signatur, u převzatých map není uvedeno jejich autorství. Poznání metodiky a formy provedení, které je k dispozici v původních pracích, by přitom bylo pro čtenáře užitečné.

Druhá kapitola, věnující se hranicím, obsahuje začlenění Československa a Česka v mezinárodních strukturách. Je dobře, že se zde autoři pustili za časový horizont 20. století a mapují i současný stav rozsahu například Evropské unie. Kromě map převzatých z Akademického atlasu¹ kapitola profituje ze zajímavých pohlednic a dalších materiálů z archivu Tomáše Grima nebo rukopisných map německých územních požadavků.

Kapitola III, nazvaná Regiony, se stále dotýká spíše problematiky hranic a správy. Kromě krajských hranic se Tomáš Burda s kolegy věnují i soudní a církevní správě a zajímavá je mapa stability měst jako center územně správních celků. Čtenáře upoutá i nebývalá proměnlivost správy v období protektorátu. Trochu mimo 20. století se dostává text v kapitole III.5 a také škoda, že chybí datace u mapy III.6.

Dvě vstupní části kapitoly IV, věnující se průmyslu a land use, působí trochu nedotažené – zejména v konfrontaci s Akademickým atlasem českých dějin nebo Atlasem krajiny,² kde je těmto tématům věnována zevrubná pozornost na několika stranách s mnoha analytickými mapami. Ekonomická témata zůstávají v tomto ohledu v atlasu

1 Eva SEMOTANOVÁ – Jiří CAJTHAML a kol., *Akademický atlas českých dějin*, Praha 2014.

2 Tatiana HRNČIAROVÁ – Peter MACKOVČIN – Ivan ZVARA a kol., *Atlas krajiny České republiky*, Praha 2009.

podhodnocená, a to i v případě jejich významných dopadů na krajinu i společnost. Zbytek kapitoly o přehradách, rozhlednách, volném čase a ochraně krajiny působí jako promyšlený ucelený blok s množstvím původní práce a zdařilou kombinací vlastních velkoformátových fotografií s pěti jednotně zpracovanými mapami Česka, které zatím nebyly v tomto rozsahu publikovány.

Prostřední kniha s označením ČAS – politické mezníky, konflikty a události, je do značné míry odlišně koncipovaným samostatným celkem. To dokládá např. 37 výborně vybraných dobových fotografií. Na všech kromě poslední jsou neuvěřitelně ostře vyobrazení lidé, kteří jsou i podstatnými hybateli a tvůrci dějinných událostí. Porovnejme 17 fotografií v předchozí kapitole, ale i další snímky s autory-geografy dále v publikaci, kde se lidé v krajině vyskytují spíše jako nepodstatné součásti dokumentační hodnoty snímků. Ačkoliv jsou i snímky kostelů nebo přehrad velmi pěkné, život zachycený na dobových snímcích má mnohem větší náboj.

Rozsáhlá první kapitola založená na velkém počtu referencí je velmi zdařilým samostatným článkem s vyprávěným příběhem o zajatcích v první světové válce, které je vybaveno osmi originálními mapami a řadou fotografií. Celá druhá kniha následně využívá mapy, které důvěrně známe z dějepisných atlasů. Jejich charakteristickými znaky jsou pohybové čáry zachycující postupy armád, symbolické značky bitev nebo dalších dějinných událostí apod.

Z koncepčního hlediska je u atlasů, zaměřených na Česko nebo české země vždy důležitým rozhodnutím, zda zařadit také území Slovenska, které po většinu 20. století s námi tvořilo společný stát. Editorský kolektiv tuto otázku vyřešil velmi dobře a na všech místech, kde je zařazení slovenského území potřebné, se objevují relevantní informace. To se týká například zajímavého textu o Slovenské republice rad nebo průběhu Slovenského národního povstání. Vynikajícím syntetickým výstupem je mapa V.4c, která nabízí podrobné informace o osvobození Československa v roce 1945.

Většina kapitol v rámci knihy ČAS je převzata z Akademického atlasu, ve kterém překvapivě zcela schází jakýkoliv pokus o kartografické vyjádření komunistického převratu z února 1948, ale i Sametové revoluce 1989. Právě proto je tu velmi podnětným příspěvkem vykreslení role Sboru národní bezpečnosti při únorovém obsazení Prahy a tři mapky, věnující se roku 1989 v Praze ale i odporu proti komunistickému režimu na území celého Československa.

Kapitola o volbách tvoří most mezi Událostmi a Společností. Volební výsledky jsou zpracovány ve větších územních jednotkách, v první polovině 20. století ve volebních obvodech po roce 1900 v hranicích krajů. Za zajímavé znázornění lze považovat mapu V.9a o volbách v roce 1920, kde jsou vidět i v českých zemích župy, které nebyly nikdy ke správě využity, a nebo exklávy volebních obvodů na jižním Slovensku.

Pokud se ještě chvíli zastavíme u časového rámce, ke kterému se vztahují prezentované texty a mapy, můžeme se ptát, proč vlastně autoři vybrali jako tento rámec 20. století. Většina kapitol totiž nezačíná na jeho počátku, ale až se vznikem Československa nebo s počátkem první světové války. To je samozřejmě pochopitelné při nutně selektivním charakteru jednotlivých témat. Na druhou stranu mohl atlas pokrýt i prvních patnáct nebo osmnáct let 21. století. To ostatně některé texty i mapové výstupy také využívají, zejména

v geografických tématech. Naproti tomu právě kapitola V tuto umělou bariéru nepřekročila ani v případě voleb, kde by se zobrazení aktuálního stavu politické reprezentace nabízelo, stejně jako je to učiněno v případě migrace, struktury obyvatelstva nebo rozmístění rozhleden. Na druhou stranu je opatrnost při zobrazování těch nejvíce aktuálních témat a událostí příležitostí, kterou nechávají historici jako otevřené okno spolupráce právě například sociálním geografům.

To je dobře patrné v poslední knize s titulem SPOLEČNOST, která obsahuje tři kapitoly o migraci, strukturách obyvatelstva a také českých stopách ve světě. Mnoho map i textů vlastně poskytuje informace o zrcadlení historických událostí a procesů v dnešním Česku, ale i daleko v zahraničí.

Kapitola VI je věnovaná různým typům migrace v průběhu 20. století. Většina map vyžadovala velkou dávku znalostí, studium množství pramenů ale i odvahy při generalizaci. Z vlastní zkušenosti vím, jak nesnadné je získat relevantní data pro současné migrační pohyby, natož sesbírat informace z dob, které se vyznačovaly nejen nejistotou ve společnosti, ale také nedokonalostmi ve statistické evidenci stěhování. Po vstupní informaci o migračním saldu v Česku se největší pozornost autorů soustřeďuje na důsledky druhé světové války a migrační pohyby židovského a německého obyvatelstva u nás i v Evropě. Kapitola je uzavřena stručnou zmínkou o československém exilu a emigraci v letech 1968–1989. Stranou pozornosti byla ponechána mezinárodní imigrace, která je však jedním z nejpodstatnějších diferenciacních procesů společnosti v prostoru v současnosti.

Sedmá kapitola se snaží o zachycení národnostní, náboženské a vzdělanostní diversity Česka. Daří se jí to však jen s částečným úspěchem. To je do značné míry ovlivněno snižující se validitou statistických dat v posledních českých populačních cenzech, ale možná i omezeným prostorem pro kritické hodnocení datové základny, které je diskutováno ve specializovaných samostatných atlasech.³ Mapa znázorňující národnostní strukturu České republiky bohužel využívá jeden z nejméně vhodných datových zdrojů, totiž Sčítání lidu z roku 2011. Následně zejména ve srovnání s mapou z předchozího listu (která zobrazuje data ze Sčítání 1930 a nikoliv 1935, jak je uvedeno) podává zavádějící informaci, když většina území státu vykazuje pouze 30–50 % zastoupení české, moravské a slezské národnosti v populaci. To je ovšem dáno velkou mírou nevyplněných formulářů u této dobrovolné otázky ve sčítání (celkově 25 % ale s velkými regionálními odlišnostmi).

Naopak jedním z nejlepších kartografických počinů je mapa na s. 226–227 zobrazující konání poutí v Česku, za jejíž sestavením bylo jistě velké množství empirické práce. Zvědavý čtenář by uvítal snad jen popis konkrétních míst poutí přímo v mapě. Vzdělanostní diverzita není dokumentována daty o vzdělání obyvatelstva ale mapou lokalizací ústředí a poboček vysokých škol a výzkumných institucí.

Poslední kapitola s názvem Český stát a svět je uvedena opět rozsáhlejším textem, hodnotícím vývoj diplomatického zastoupení Československa ve světě. Mnohé mapy by

3 Tomáš HAVLÍČEK – Kamila KLINGOROVÁ – Jakub LYSÁK a kol., *Atlas náboženství Česka*, Praha 2017; Martin OUŘEDNÍČEK – Jana TEMELOVÁ – Lucie POSPÍŠILOVÁ (eds.), *Atlas sociálně prostorové diferenciacie České republiky*, Praha 2011; Martin OUŘEDNÍČEK – Jana JÍCHOVÁ – Lucie POSPÍŠILOVÁ (eds.), *Historický atlas obyvatelstva českých zemí*, Praha 2017.

mohly sloužit jako vzorový příklad specifické kategorie aplikovaného výzkumu, která je výzkumníkům v oboru dobře známá pod zkratkou Nmap. Jedná se například o sérii map Diplomatického zastoupení Československa ve světě, České stopy ve světě i v Evropě a Češi v Banátu. Všechny zmíněné mapy vyžadovaly náročný sběr dat a po čtenáři ovšem následně i dosti pozornosti při studiu těchto map.

V kartografickém zpracování je zřetelný rukopis zkušených profesionálů z nakladatelství Kartografie. Jako datový podklad je pražské nakladatelství přímo uvedeno u několika map malých měřítek v VIII. kapitole, ale rukopis je zřejmý ze čtení celého díla. Kartografické vyjadřovací prostředky, popis i práce s barvami a tvorba legend jednoznačně profitují z této inspirace. Čtenář je na tento typ vyjadřování zvyklý ze zeměpisných i dějepisných (symboly pro bitvy, dynamické čáry postupu vojsk) atlasů vlastně již od základní školy. Na několika místech by mohl být dán mapě větší prostor na stránce, aby soustavy legend nemusely překrývat tak velký díl plochy uvnitř rámu mapy. Pěkně je tento problém řešen například na mapě V.4b Slovenské národní povstání nebo obecně v první polovině atlasu, zatímco na několika místech jsou mapy příliš zaplněny legendami, které mohly být vyvedeny vně rámu (V.6, VIII.1c, VIII.3).

Určitým nedostatkem atlasu je nedostatek pečlivější práce s převzatými zdroji. Editoři atlasu sice v úvodním slovu ozřejmují využití některých dříve vydaných prací, převzetí zdrojových dat nebo celých map mělo být u jednotlivých map uvedeno. Tento nedostatek lze omluvit u vlastních převzatých map, ale je závažnější u některých mapových výstupů s odlišnými autory v původní publikaci (například z Akademického atlasu) a v hodnoceném díle.

Ve srovnání s dalšími díly, vydanými pod vedením Evy Semotanové, je v *Českém historickém atlase* mnohem významnější podíl nově vytvořených kartografických prvků na úkor reprodukcí starých map. Vyvážená struktura archívních materiálů, včetně málo známých fotografií a nových kartografických i fotografických pohledů na současnou krajinu vytváří z knihy velmi atraktivní vizuální dílo s velkorysým prostorem pro většinu vizuálních prvků.

Atlas se nesnaží o souvislé pokrytí všeho, co se na našem území událo v průběhu 20. století, nepředstavuje úplnou kroniku všech událostí ani nepřináší vyčerpávající mapování všech dostupných zdrojů dat. Je to spíše vhodný výběr tradičních, již publikovaných, ale také zcela nově uchopených témat, která dohromady nabízí významný příspěvek k mapování nedávné historie Česka. Dílo zároveň dokazuje užitečnost spolupráce odborníků z různých vědních oborů, která vyústila ve vynikající publikační výstup.

Martin Ouředníček

Marek ŠMÍD

Vatikán a německý nacismus 1923–1945

Praha, Stanislav Juhaňák – Triton 2019, 331 s., ISBN 978-80-7553-668-6.

Když v 1963 mladý německý dramatik Rolf Hochhuth zveřejnil drama *Náměstek*, obviňující papeže Pia XII. z mlčení tváří v tvář hrůzám holocaustu a genocidy židovského národa, otevřel tím před širší veřejností diskuzi o roli římského biskupa v době druhé světové války. Výrazně tak přispěl k proměně do té doby převážně kladného obrazu hlavy katolické církve, jejíž skryté působení ve prospěch Židů i dalších pronásledovaných bylo všeobecně uznávané. Polemika o vztahu katolické církve k totalitním režimům 20. století, která dala na jedné straně vyrůst „černé legendě“ o hluboké kolaboraci církve s nacistickým režimem a na straně druhé vedla k nekritické apologetice působení církevních představitelů, tak dávno přerostla úzce vymezené pole odborné historické práce. Promítá se do ní pestré spektrum světonázorových, ideologických i pragmaticky politických vlivů.

Na toto výbušné pole vstoupil v loňském roce český církevní historik Marek Šmíd s monografií *Vatikán a německý nacismus 1923–1945*. Předkládaná studie je výsledkem Šmídova dlouhodobého zájmu o vatikánskou zahraniční politiku a diplomacii ve 20. století, z něhož již vytěžil celou řadu odborných knih.¹ Publikaci věnované vztahu Vatikánu a německého nacismu přímo předcházela kniha o vztahu Vatikánu k italskému fašismu.²

Monografie *Vatikán a německý nacismus* není věnována pouze postavě papeže Pia XII. (1876–1958, pontifikát 1939–1958), ale pokrývá období od počátku dvacátých let – rok 1923 odkazuje na Hitlerův pivnicový puč z podzimu téhož roku – do konce druhé světové války. Je prvním česky psaným pokusem o syntetické uchopení dané problematiky. Není ale úplně prvním českým příspěvkem do diskuze o postojích katolické církve a jejích nejvyšších představitelů vůči nacistické diktatuře. Připomenout můžeme zásadní práci historika a velvyslance u Svatého stolce Františka X. Halase *Fenomén Vatikán*³ nebo tematické číslo teologické a kulturní revue *Salve* věnované právě postavě Pia XII.⁴ Před několika lety se českému čtenáři dostaly do rukou i aktuální překlady antitotalitních encyklik, v nichž se papež Pius XI. (1857–1939, pontifikát 1922–1939) systematicky vyjádřil k italskému fašismu, německému nacismu a sovětskému komunismu.⁵

1 Marek ŠMÍD, *Apoštolský nuncius v Praze. Významný faktor v československo-vatikánských vztazích v letech 1920–1950*, Praha 2015; TÝŽ, *Vatikán a první světová válka. Proměny zahraniční politiky Svatého stolce v letech 1914–1918*, Brno 2016. Marek Šmíd se také editorsky podílel na vydání dokumentů k diplomatickým stykům mezi Československem a Vatikánem: Marek ŠMÍD a kol. (eds.), *Československo a Svatý stolec III. Diplomatická korespondence a další dokumenty (1917–1928)*, Praha 2015.

2 Marek ŠMÍD, *Vatikán a italský fašismus 1922–1945*, Praha 2018.

3 František X. HALAS, *Fenomén Vatikán: idea, dějiny a současnost papežství, diplomacie Svatého stolce, České země a Vatikán*, 1. vyd., Brno 2004, s. 378–413.

4 *Salve* 18, 2008, č. 3.

5 PIUS XI., *Antitotalitní encykliky*, edice a překlad Ctirad Václav Pospíšil, Praha 2015.

Francouzský církevní historik Philippe Chenaux rozděluje bádání o postavě Pia XII. do tří hlavních proudů: *kritického*, radikalizujícího se směrem k vytváření obrazu Pia XII. jako germanofila, antikomunisty a antisemity, dále *apologetického*, usilujícího o obhajobu papežovy památky a jeho postoje osobní svatosti a moudrosti zodpovědného pastýře a konečně třetí linie *problematické*, která zasazuje celou problematiku do širšího historického kontextu. Šmíd se jednoznačně hlásí ke třetímu z proudů historického bádání: „Předkládaná kniha [...] místo subjektivních závěrů, emocí a pasáží vytržených z kontextu snáší detaily k rekonstruování vzájemných vztahů, aniž by zakrývala chyby a selhání jedné či druhé strany“ (s. 17).

V takto vytyčeném cíli spatřujeme hlavní přednost, ale zároveň i slabinu knihy. Text je založen na vlastním pečlivém archivním výzkumu a přehledu aktuálních výsledků historického bádání a podává plastický obraz vzájemných vatikánsko-německých vztahů v meziválečném a válečném období. Snaha o nezaulatost a odstup od zkoumané problematiky ale v klíčových otázkách (uzavření konkordátu s Německem v roce 1933, odsouzení totalitních režimů, nasazení Pia XII. ve prospěch Židů v období druhé světové války) oslabuje interpretační sílu knihy. Úsilí o maximální neutralitu a objektivitu výkladu jde v těchto případech na úkor jasné a jednoznačně vyvozeným závěrům. Vzhledem ke zmiňované rozporuplnosti a nejednoznačnosti odborné i veřejné diskuze by lepšimu pochopení tématu prospěl také detailnější rozbor aktuální odborné literatury. V knize sice nacházíme přehled nejdůležitějších zahraničních děl i nástin hlavních interpretačních linií (s. 14–17), pro konceptualizaci a hlubší porozumění by si ale celá problematika zaslouhovala důslednější teoretické ukotvení a jasnější vymezení vůči dosavadnímu bádání.

Výklad je v knize řazen chronologicky a rozdělen do tří hlavních částí: Svatý stolec a německý nacismus před rokem 1933, Svatý stolec a německý nacismus od nástupu Adolfa Hitlera k moci do vypuknutí druhé světové války a Svatý stolec a německý nacismus v období druhé světové války. Vzhledem k vytčenému cíli přinést komplexní syntetickou práci, která by přístupnou formou uváděla do velmi složité a mnohohrstevnaté problematiky, stál autor při zpracovávání své látky před velmi náročným úkolem. Na jedné straně bylo nutné pečlivě zvážit a zanalyzovat jemné detaily složitých diplomatických jednání mezi Vatikánem a Německem, na druhé straně představit čtenáři nutný historický kontext. Můžeme říci, že z tohoto hlediska byl daný cíl naplněn: kniha poskytuje srozumitelný a ucelený úvod do problematiky vztahu církve a totalitních režimů i vnitřního vývoje katolické církve a nacismu a nadto nabízí detailnější sondy do neuralgických bodů vzájemných vztahů.

Šmíd podává na rovině obecného historického kontextu přehled základních mezníků vývoje katolické církve v první polovině 20. století. Věnuje se problematice tzv. katolického modernismu a protimodernistického boje, které zásadním způsobem poznamenaly vnitřní církevní vývoj, i postavám jednotlivých papežů (kapitola II.1). Dále v textu upozorňuje na obtíže vyrovnávání se katolicismu s moderní dobou a s ním spojené vnitřní paradoxy. Katolická církev zažívala v období po první světové válce v Německu mohutný rozvoj (kapitola II.5), kdy se početně rozrůstala a vnitřně, duchovně se prohluboval její život (zde můžeme připomenout zásadní význam teologa a filozofa Romana Guardiniho).

Ostražitost a podezřívavost značné části katolických věřících i vedoucích osobností církve nejen vůči radikálně levicovým ideologiím, ale i vůči středopróudému liberalismu

je činila málo citlivou pro tenkou hranici, která se vine mezi konzervativní a extrémně pravicovou nacistickou ideologií. Díky tomu bylo mnoho katolíků ochotných přistupovat na kompromisy s vládnoucím nacistickým režimem, aniž by to nutně muselo znamenat přímo kolaboraci, jak to Šmíd dokládá např. na postavě rakouského biskupa a rektora německé koleje v Římě Aloise Hudala (srov. s. 134 a průběžně v textu).

Celou knihou se tak vine otázka, kam až mohou zajít křesťané, žijící ve stínu totalitního režimu, ve spolupráci s vládnoucí mocí. Dobře to vidíme na německém episkopátu. Ten se v průběhu třicátých let několikrát kriticky vymezil vůči režimu (kupříkladu před parlamentními volbami v roce 1932 německá biskupská konference – kvůli programu neslučitelnému s křesťanstvím – zakázala katolíkům vstupovat do nacistické strany a volit ji), ale v důsledku vnitřního názorového rozštěpení nepřistoupil na ostrou konfrontaci s režimem.

Spektrum postojů jednotlivých křesťanských osobností, sahající od otevřené ochoty ke kompromisu a spolupráci s režimem přes snahu o uhájení minimálního prostoru pro působení církve skrze právní nástroje a diplomatické prostředky, doplňují postavy, které odmítly opatrný přístup k nacistické diktatuře a jednoznačně se postavily na stranu utlačovaných a pronásledovaných. Jako příklad tu slouží berlínský dómský katedrální probošt Bernhard Lichtenberg. Ten byl v listopadu 1943 za veřejnou podporu židovských obyvatel Berlína poslán do koncentračního tábora v Dachau a již cestou zemřel v důsledku celkového vyčerpání.

Je škoda, že Marek Šmíd nepřišel s ucelenou a soustředěnou interpretací jednotlivých přístupů k nacistické moci a snahou o jejich vnitřní pochopení, spojenou s pokusem o stanovení přesvědčivých mravních kritérií pro jejich posouzení. Různé osudy křesťanů, čelících náporu nacismu jsou v knize zachyceny plasticky a živě. Možná, že ale v pokusu o souhrnné vysvětlení může ležet odpověď na v úvodu zmiňované obviňování církve z mlčení vůči totalitarismu.

Co bylo řečeno o místní německé církvi a jejích představitelích, platí i pro zhodnocení strategií Vatikánu vůči nacismu. Opět zde nenalézáme černobílý obrázek, ale spíše širokou škálu různě osobně odstíněných postojů. Marek Šmíd příhodně upozorňuje, že papež Pius XII. byl v postoji vůči Německu ovlivněn svým dvanáctiletým diplomatickým působením nejprve v Bavorsku a poté v Berlíně, ale i jednoznačným odmítáním komunistické ideologie a důvěrou v řešení sporů pomocí právních a diplomatických nástrojů. Přitom si byl ale jasně vědom jak neslučitelnosti nacismu se základními principy křesťanské víry, tak oblundnosti a drtivého dopadu, který má totalitní režim na německou společnost. K těmto faktorům se navíc přidružovalo vědomí odpovědnosti, kterou s sebou přináší papežský úřad a která Pia XII. vedla k jisté ostrážitosti v projevech, učiněných během druhé světové války na podporu pronásledovaných a v kritice nacismu.

Tyto rysy můžeme vyzorovat ve všech klíčových událostech, do nichž vstupoval Pius XII., do března roku 1939 jako státní sekretář Eugenio Pacelli. Diplomatickou opatrností a snahou nezpřetrhat alespoň minimální legální garance byl veden při vyjednávání o konkordátu s Německou říší v roce 1933 i při přípravě encyklik *S palčivou starostlivostí* (*Mit brennender Sorge*) v roce 1937. Smutná zkušenost holandských biskupů, jejichž rozhodné odsouzení deportací k do koncentračních táborů v roce 1942 vyvolalo

tvrdou odvetnou reakci ze strany nacistických úřadů, vedla Pia XII. k opatrnosti a k mlčení (kapitola IV.4). Jak měl sám papež údajně prohlásit: „Mnohokrát jsem pomýšlel nad odsouzením nacismu, abych denuncioval světu zvěrstva o vyvražďování Židů... Avšak po mnohých slzách a mnohých modlitbách jsem došel k závěru, že jeden můj protest by nejen neposloužil nikomu, ale naopak podnítil ještě více hořký hněv proti Židům“ (s. 249).

Nejvýraznějšími projevy Pia XII. z období války tak zůstávají jeho vánoční rozhlasové promluvy, v nichž v roce 1942 v náznaku odsoudil pronásledování Židů a v roce 1944 jednoznačně podpořil mravní hodnotu demokracie.

Kniha Marka Šmída představuje cenný příspěvek do české diskuze o vztahu katolické církve k totalitním režimům především pro svůj syntetizující charakter. Podává ucelený pohled na všechny klíčové otázky spojené se vztahem Vatikánu a německého nacismu a při tom je zasazuje do odpovídajícího historického kontextu. Tím činí knihu přístupnou i široké veřejnosti se zájmem o tuto mnohohrstevnatou a komplikovanou problematiku.

Další světlo do působení církve v době druhé světové války přinese zpřístupnění vatikánských archivních fondů, vztahujících se k pontifikátu Pia XII. v letech 1939–1958, o němž papež František rozhodl v březnu 2020.

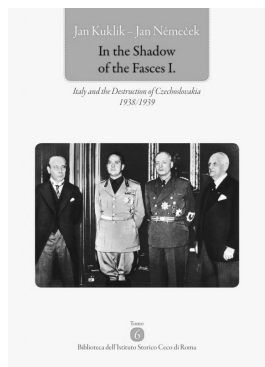
Petr Macek

Jan KUKLÍK – Jan NĚMEČEK

In the Shadow of the Fasces I.

Italy and the Destruction of Czechoslovakia 1938/1939

Rome – Prague, Istituto Storico Ceco di Roma – Historický ústav AV ČR 2019, 260 s., ISBN 978-80-7286-351-8.

Prvý svazek monografie *Ve stínu fascies* tandemu dvou předních českých historiků Jana Kuklíka a Jana Němce, kteří mají za sebou řadu kvalitních edic i odborných studií z oblasti mezinárodních vztahů 20. století, se zabývá postojem Mussoliniho fašistické Itálie k Československu v období závěru první Československé republiky, mnichovské krize, druhé republiky a vzniku protektorátu v letech 1938–1939.

Ve skutečnosti však kniha tento bilaterální rámec politických a diplomatických vztahů překračuje a stává se hlubokou sondou do dramatického příběhu mezinárodního pnutí v předvečer druhé světové války, kdy Československo představuje významné dějiště evropské politiky, jeho podrobení nepřehlédnutelný mezník na cestě ke světovému konfliktu a Itálie významného hráče na tomto diplomatickém poli. Mussoliniho Itálie se v daném období snažila hrát roli supervelmoci, jejíž zájmy se rovněž dotýkaly střední Evropy, zejména s ohledem na jemu blízké Rakousko, Maďarsko a Německo. Monografie představuje první část rozsáhlejšího pojednání autorů o vztazích Československa a Itálie v letech 1938–1945.

Kniha je rozdělena do osmi tematicky uspořádaných kapitol, které se v převážně chronologické linii podrobně věnují událostem let 1938–1939. Jak jsme již naznačili, Itálie je v nich jedním z hlavních aktérů, který měl vliv na podobu střední Evropy, čímž fakticky určoval i budoucnost Československa. Před čtenářem se tak postupně odhaluje finále příběhu československo-italského stýkání a potýkání i potvrzení, že diplomatické styky Československa a Itálie nebylo možné v meziválečném období považovat za srdečné a přátelské. S postupující dobou se totiž stále výrazněji projevovaly rozdíly mezi oběma zeměmi, jež vyvrcholily právě v závěru 30. let mezinárodním ponížením Československa.

Více než dvoustupadesátistránkový text rozhodně nechce analyzované téma redukovat do bilaterálního vztahu dvou zemí, které spolu navíc nesousedily. Spíše je do určité míry vnímá jako opačné tábory, póly, které se zásadně lišily již samotným přístupem k Versailleskému mírovému uspořádání let 1919–1920: Československo bylo do značné míry jeho produktem, Itálie z vlastního pohledu obětí. Obě země tak dělil nejen odlišný přístup ke smlouvám z Paříže, ale též rozdílné sféry zájmu zahraniční politiky i systém státního zřízení.

Za mezník ve zhoršujících se vztazích lze považovat rok 1929, kdy nebyla navzdory přání Československa prodloužena československo-italská smlouva o srdečné spolupráci z roku 1924. Vztah fašistické země k Československu, jak autoři ukazují, byl spíše součástí složitějšího a dynamického vztahu Itálie ke střední Evropě, kde se daleko větší pozornosti Říma těšily Vídeň a Budapešť. Jejich úzkou spolupráci stvrdilo podepsání Římských protokolů (březen 1934), jejichž cílem bylo oslabit státy Malé dohody. Pro budoucnost této iniciativy byl nicméně klíčový postoj Německa, jehož vliv ve střední Evropě nemohl být v polovině 30. let již přehlížen.

Československo-italské vztahy byly ve 30. letech ovlivňovány především zahraniční politikou Francie, jak na jaře 1934 naznačila cesta ministra zahraničí Louise Barthoua do Prahy. Na druhé straně právě na podzim tohoto roku ožil plán na uzavření československo-italské bilaterální smlouvy, již měla provázet úzká ekonomická spolupráce obou zemí.

Ve snaze učinit z neklidného Rakouska evropský, nikoliv jen středoevropský problém či vnitřní záležitost Němců, podporovala Praha projekt tzv. Dunajského paktu, vzešlého z dočasného sblížení Itálie a Francie na přelomu let 1934/1935, a snažila se pro něj získat podporu i malodohodových spojenců. Itálie prozatím podporovala nezávislost Rakouska proti snaze o anšlus ze strany Německa.

Byly to jednotlivé kroky, ať se již jednalo o neúspěch Streské fronty, italskou podporu maďarských revizionistických snah, postoj Itálie k německému antibolševismu či podepsání Osy Berlín-Řím, jež signalizovaly politické změny ve střední Evropě a zrcadlily krůček po krůčku německo-italské sblížování, které ještě prohloubila španělská občanská válka. Fašistická Itálie nakonec Rakousko obětovala výměnou za přátelství s nacistickým Německem. Sblížení autoritativní a totalitní mocnosti navíc potvrdilo jmenování Hitlerova obdivovatele Galeazza Ciana ministrem zahraničí Itálie a jeho následná cesta do Berlína v říjnu 1936. Vrcholem fašisticko-nacistické spolupráce se poté stala Mussoliniho cesta do Berlína na podzim 1937 a Hitlerova návštěva Říma na jaře následujícího roku.

Italský postoj k Československu byl ve druhé polovině třicátých let formován jeho zájmem o národnostní menšiny ve středoevropském prostoru, kde jeho sympatie

patřily především Maďarům a Němcům. Postupně si Řím uvědomoval, že otázka vztahu Československa k menšinám představuje klíč k československo-německým vztahům. Italská podpora národnostních menšin včetně vyslovení sympatií ve prospěch slovenského volání po autonomii pak umožňovala Římu oslabovat postavení Prahy na mezinárodním poli.

Oficiálně však byly bilaterální vztahy s Itálií považovány za korektní, kdy se společnému zájmu těšil především zahraniční obchod. Nad ekonomickým sbližením však převážil aspekt dvou odlišných politických ideologií, přičemž Řím odmítal být prostřednictvím národnostních menšin vtahován do vnitřních záležitostí Československa, jež nebyly prioritou jeho zahraniční politiky.

Cesty Prahy a Říma se rozešly zejména po prosinci 1937, kdy Itálie opustila Společnost národů. Ministr zahraničí Itálie Galeazzo Ciano československému vyslanci v Římě Františku Chvalkovskému naznačoval, že ke zlepšení vzájemných vztahů může dojít teprve po prohloubení vztahů Prahy k Berlínu, Budapešti a Varšavě, což nebylo reálné. Zhoršení československo-italských vztahů navíc přicházelo v době, kdy se relace Prahy s Berlínem nacházely v těžké krizi.

Monografie s tímto rozvržením mocenských sil dále pracuje a navazuje na ně na jaře 1938, kdy italský vyslanec v Praze Domenico de Facendis reflektoval důsledky anšlusu Rakouska rovněž pro německou menšinu v Československu a následně analyzoval Henleinovy nacionalistické požadavky z Karlových Varů.

V září 1938 byla Itálie vtažena do jednání ohledně nové podoby střední Evropy. Britský premiér Neville Chamberlain usiloval, aby právě Hitlerův spojenec Benito Mussolini vyvinul tlak na říšského kancléře a přesvědčil jej o nevhodnosti radikálního řešení československé otázky. Za stanovisko Velké Británie se tehdy postavil rovněž papež Pius XI., který tajnými instrukcemi duceho požádal, aby se v Mnichově angažoval ve prospěch spravedlivého řešení česko-německého pnutí, rozumějme za mír v Evropě.

Itálie se tak ocitla v kleštích dvou odlišných zájmů, kdy usilovala prosadit na úkor Československa především maďarské zájmy. Ještě před Mnichovskou konferencí hovořil Benito Mussolini o situaci v Československu a 18. září před italskou veřejností prohlásil, že Československo není schopné další existence, a proto musí zaniknout. O týden později se dokonce vyslovil, že je absurdní, aby miliony osob bojovaly za záchranu Benešova státu, jenž sám usiluje o ovládnutí osmi různých národností. Dne 30. září v Mnichově svá slova italský vůdce písemně stvrdil, čímž se zcela postavil na stanovisko Adolfa Hitlera, jak dokládá rovněž poznámka v Goebbelsově deníku.

Řím i dále pokračoval v podpoře maďarského kurzu, přičemž se stal jedním z arbitrářů československo-maďarského sporu o územní nároky. Budapešti tato podpora natolik zvýšila sebevědomí, že odmítla akceptovat nové uspořádání poměrů podle německého návrhu ze dne 22. října, ale prosazovala svůj radikálnější návrh ze dne 2. listopadu. Po arbitrážním jednání o československo-maďarské hranici ve Vídni postoupilo Československo Maďarsku rozsáhlé území na Slovensku o rozloze 10 390 km² s téměř milionem obyvatel a Podkarpatské Rusi rozloze 1 523 km² s více než sto sedmdesáti tisíci obyvateli.

Okupace českých zemí dne 15. března 1939 odhalila před evropskou veřejností agresivní německé ambice, jež usilovaly o likvidaci demokratického Československa. Pro Itálii byl

zmíněný krok bezpochyby překvapením, protože o něm byla od svého spojence informována až se zpožděním. Po vzniku Protektorátu Čechy a Morava byla všechna vyslanectví Československa likvidována, což se dotklo rovněž Itálie, kde byl československý vyslanec v Římě Vlastimil Čermák vyzván, aby svůj post co nejdříve opustil a odcestoval do Prahy.

Ke čtivosti hutného textu monografie přispívá značné množství pramenů k mezinárodním vztahům přelomu 30. a 40. let 20. století, jež byly autory prostudovány. Oba historici umně využívají dostupných archivů, edic diplomatických zpráv, deníků a pamětí, které konfrontují s početnou literaturou české i zahraniční provenience. Zajímavé obohacení tématu by představovalo snad jen větší využití dobových periodik, vycházejících zejména v metropolích zúčastněných států; jsou ostatně dnes již většinou digitalizovány.

Ačkoliv je monografie *In the Shadow of the Fasces I* primárně určena pro zahraničního čtenáře, který má možnost proniknout jejím prostřednictvím do složitých otázek mezinárodní politiky v hodině ohrožení Československa, čtenářský zážitek i bohatou faktografií si z ní odnese rovněž český čtenář. Již nyní se můžeme těšit na její pokračování pro období let 1939–1945.

Marek Šmíd

Jan KOURA

Rozdělený ostrov. Studená válka a kyperská otázka v letech 1960–1974

(= Studená válka – nové dějiny, sv. 1)

Praha, Nakladatelství Epocha 2019, 324 s., ISBN 978-80-7557-199-1.

Kyperský konflikt, probíhající v otevřené či latentní formě bezmála od konce druhé světové války až dodnes, se z větší části odehrával na pozadí studené války. V širším, možná ještě více určujícím pojetí byl zasazen do procesu dekolonizace, který v kyperském případě předpokládal dosažení nezávislosti na britské koloniální správě a následné vyrovnání se s jejím odkazem. Obě tyto okolnosti předznamenaly složitost a mnohvrstevnost tzv. kyperské otázky, tedy mezinárodněpolitických snah o nastolení trvale udržitelného mírového uspořádání na tomto národnostními rozpory zmítaném středomořském ostrově. Nalezení funkčního řešení nekomplikovala pouze nestabilní vnitropolitická situace na Kypru, ale především její mezinárodní kontext. Mezi aktéry, kteří se v rámci kyperské otázky pokoušeli prosadit své zájmy, se řadily jednak kyperské garanční mocnosti (Velká Británie, Řecko a Turecko), další zainteresované velmoci (v tomto případě Spojené státy americké a Sovětský svaz), samotná Kyperská republika, a též obě hlavní kyperské komunity – kyperští Řekové a kyperští Turci. Z mezinárodního hlediska pak nelze nezmínit angažmá Organizace spojených národů jak v diplomatických jednáních, tak při nasazení Mírových sil OSN na Kypru (UNFICYP).

Kyperská otázka byla v průběhu desetiletí předmětem mimořádného badatelského zájmu. Vyjmenovávat na tomto místě byt jen nejzásadnější díla historiků, politologů, teoretiků mezinárodního práva, sociologů nebo antropologů je tedy značně obtížné. Pokud bychom měli zmínit alespoň několik jmen současných autorů, můžeme mezi

ně zařadit Jamese Ker-Lindsaye, Rebeccu Bryant, Olgu Demetriou či Meteho Hataye.¹ V českém prostředí rozsáhlejší vědecký výzkum na téma kyperského konfliktu doposud chyběl. V omezené míře byl reflektován v dílech Pavla Hradečného, Konstantina Tsivose, Vladimíra Nálevky, nebo Jana Wannera.²

Nejnovějším příspěvkem ke studiu kyperské otázky je recenzovaná kniha Jana Koury. Její autor působí jako vedoucí „Skupiny pro výzkum studené války“ na Institutu pro studium strategických regionů Univerzity Karlovy. Kyperskou problematikou se zabývá již delší dobu.³ Ambicí jeho nové knihy, poskytující mimo jiné podrobný přehled vývoje kyperského konfliktu v období jeho vrcholné fáze, není pouze snaha vyplnit mezeru v rámci české literatury. Autor reaguje na aktuální vývoj na poli výzkumu studené války, v jehož rámci se badatelé pokoušejí o revizi bipolárního paradigmatu, který donedávna této disciplíně dominoval. Hlásí se k historiografickým trendům tzv. nových dějin studené války (*New Cold War History*), které o studenoválečném konfliktu uvažují v globálním i lokálním měřítku a berou v úvahu postoje dosud opomíjených aktérů systému mezinárodních vztahů, zejména menších států.⁴ Tento přístup jde ruku v ruce s obecnými trendy současného výzkumu mezinárodních vztahů.⁵ Důležitost a svébytnost rolí těchto aktérů v dějinách mezinárodních vztahů obecně, a v dějinách studené války a kyperského konfliktu konkrétně, byla doposud většinou zastíněna reflexí velmocenské politiky či tzv. diplomatickou historií (*diplomatic history*).

Úvodní kapitoly knihy se zabývají kořeny národnostního konfliktu na Kypru, důsledky britské koloniální správy pro politické uspořádání ostrova a konečně zahraniční politikou USA vůči východnímu Středomoří po vyhlášení Trumanovy doktríny (1947).

- 1 Kupříkladu James KER-LINDSAY, *Britain and the Cyprus Crises, 1963–1964*, Mannheim 2004; Olga DEMETRIOU, *Refugeehood and the Post Conflict Subject: Reconsidering Minor Losses*, New York 2018; Rebecca BRYANT – Mete HATAY, *Sovereignty Suspended. Building the So-Called State*, Philadelphia 2020.
- 2 Srov. Pavel HRADEČNÝ, *Řekové a Turci: nepřátelé nebo spojenci?*, Praha 2000; Pavel HRADEČNÝ – Konstantinos TSIVOS, *Česko-kyperské vztahy*, in: Ladislav Hladký (ed.), *Vztahy Čechů s národy a zeměmi jihovýchodní Evropy*, Praha 2010; Vladimír NÁLEVKA, *Čas soumraku. Rozpad koloniálních impérií po druhé světové válce*, Praha 2004.
- 3 Jan KOURA, *Zápas o východní Středomoří. Zahraniční politika Spojených států amerických vůči Řecku a Turecku v letech 1945–1953*, Praha 2013; Jan KOURA, *Řecko mezi Východem a Západem: Spojené státy americké a řecká otázka v letech 1945–1947*, *Slovanský přehled* 100, 1, 2014, s. 71–93; Jan KOURA, *Greek-Turkish Struggle for Cyprus. United States Foreign Policy towards the „Cyprus Question“ during the 1960s*, *The Twentieth Century* 1, 2, 2009, s. 13–40.
- 4 Viz kupříkladu Odd Arne WESTAD, *The New International History of the Cold War: Three (Possible) Paradigms*, *Diplomatic History* 24, 4, 2000, s. 551–565; Frederico ROMERO, *Cold War Historiography at the Crossroads*, *Cold War History* 14, 4, 2014, s. 685–703.
- 5 Srov. Robert O. KEOHANE, *Lilliputians' Dilemmas*, *International Organization* 23, 2, 1969, s. 291–310; Maurice A. EAST, *Size and Foreign Policy Behavior*, *World Politics* 25, 4, 1973, 556–576; Baldur THORHALLSSON, *The Role of Small States in the European Union*, Aldershot 2000; Clive ARCHER – Neill NUGENT, *Introduction: Small States and EU*, *Current Politics and Economics of Europe* 11, 2002, s. 1–10.

Koura se zaměřuje na historicky proměnlivou strategickou úlohu Kypru při naplňování zahraničněpolitických a geopolitických cílů Velké Británie a USA a při hledání způsobů vojenského a ekonomického využití ostrova. Autor poukazuje na nezanedbatelný podíl britské správy na prohlubování nevraživosti mezi oběma kyperskými národnostními komunitami. Brity zaštitěné zavedení vysoce rigidní a komplikované kyperské ústavy z roku 1960 pak označuje za jednu z příčin eskalace kyperského konfliktu.

Spíše než přímým objektem britských a amerických zájmů se Kypr stal prostředkem velmocí k dosažení mocenské převahy ve východním Středomoří a k uplatňování politických, ekonomických a bezpečnostních cílů v regionu Blízkého východu. Po získání nezávislosti v roce 1960 se o nově vzniklou Kyperskou republiku stále více zajímal též Sovětský svaz, potažmo socialistické země východního bloku. V podpoře kyperské nezávislosti spatřovaly příležitost k oslabení amerického vlivu v oblasti a narušení soudržnosti států NATO. Nutno dodat, že „mateřské země“ kyperských komunit, Řecko a Turecko, dokázaly vyvolat hluboký rozkol uvnitř NATO i bez sovětského přispění.

Koura upozorňuje, že přílišný důraz na bipolarismus a velmocenské soupeření, charakteristický pro dřívější přístupy ke zkoumání studené války, vedl k přehlížení role aktérů, kteří nebyli v postavení velmocí. Dělo se tak až do té míry, že politika Kyperské republiky byla mnohdy ztotožňována s postoji kapitalistického Západu. V Kourově interpretaci Kyperská republika, především díky svému dlouholetému charismatickému prezidentovi arcibiskupovi Makariosovi, dokázala vystupovat jako sebevědomý stát, bojující za svou nezávislost a suverenitu a prosazující svébytnou zahraniční politiku. I proto se Kyperská republika dokázala po jistý čas bránit zasahování velmocí i opakované hrozbě turecké invaze. Pro Makariosovu snahu zajistit Kypru vyvážené mezinárodní postavení, bylo charakteristické jeho angažmá v Hnutí nezávislých a politické spojenectví s egyptským vůdcem Gamálem Násirem. Prostřednictvím kyperské komunistické strany, Pokrokové strany pracujícího lidu (AKEL), pak Makarios utvářel a prohluboval vztahy se zeměmi východního bloku.

Ze všech socialistických zemí přitom právě Československo sehrálo významnou, byť epizodní úlohu v kyperské otázce. Tím podle autora zasáhlo nejen do vnitropolitického vývoje ostrova, ale i do velmocenské „hry“ o něj. Československá angažovanost v kyperských záležitostech prokázala, že i socialistický stát, závislý na následování sovětské politické linie, mohl v určitých momentech vést vlastní zahraniční politiku. Československo udržovalo kontakty s kyperskou komunistickou stranou AKEL již od padesátých let. Do kyperského vývoje Československo poprvé zásadněji zasáhlo z pozice nestálého člena Rady bezpečnosti OSN hlasováním pro rezoluci č. 186 z března 1964, vyzývající k ukončení násilí na Kypru a potvrzující kyperskou nezávislost a legitimitu Makariosovy vlády.

Výraznější československou intervencí do vnitřních záležitostí Kypru, která vyvolala nemalý mezinárodní skandál, byla bilaterální smlouva z roku 1966 o československých dodávkách zbraní, které Makariosův režim hodlal použít k zajištění kyperské nezávislosti. Následné požadavky kyperské vlády z konce šedesátých let na další dodávky již nebyly československou vládou vyslyšeny navzdory opačnému postoji Sovětského svazu. Nový obchod se tak uskutečnil až v polovině roku 1971. Skončil sice zabavením dovezeného

vojenského materiálu mírovými silami UNFICYP, podle některých interpretací však údajně pomohl udržet Makariosovu vládu u moci. I tak se kyperskému vůdci nepodařilo zabránit dalšímu nebláhemu vývoji, který v roce 1974 završila turecká invaze na ostrov.

Díky Kourově zaměření na širší škálu aktérů, zapojených do jednání o kyperské otázce a jeho snaze reflektovat dynamiku lokálního vývoje i globální kontext, je jeho analýza barvitá a čtivá. Na příkladu Kypru ukazuje, že se malé státy v době studené války sice často ocitaly ve vleku velmocenské politiky, dokázaly však svého závislého postavení mnohdy využít ve svůj prospěch. V rámci studenovělečného systému mezinárodních vztahů, na který bylo donedávna stereotypně nahlíženo jako na absolutně bipolární, se tak malé státy projevovaly též jako aktivní „hráči“, nikoli pouze jako jeho pasivní oběti.

Nikola Karasová

Petra BAŠTOVÁ

Třetí pilíř zahraniční politiky? Západoněmecká zahraniční kulturní politika v šedesátých a sedmdesátých letech 20. století

Praha, Academia 2018, 453 s., ISBN 978-80-200-2797-9.

Kniha Petry Baštové je zajímavým počinem hned v několika směrech. Jednak jde o jednu ze vzácných prací na téma kulturní diplomacie, resp. zahraniční kulturní politiky; zároveň jde o první českou knižní publikaci zabývající se německou zahraniční kulturní politikou; a jde také o mimořádně důkladnou analýzu tématu s důsledky i pro dnešek.

Diskuse o této knize je zároveň rozpravou o přístupu ke zkoumání kulturní diplomacie¹ – oblasti, která láká výzkumníky z různých oborů zejména od devadesátých let 20. století, kdy vyšla vlivná práce Josepha Nye o „měkké moci“,² tedy kapacitě státu kultivovat svou atraktivitu na mezinárodní scéně. Kulturní diplomacie je jedním z jejích prostředků. Ačkoli vědecká obec zdaleka nedospěla ke konsenzu ohledně definice kulturní diplomacie, v zásadě jde o snahu státu naklonit si zahraniční veřejnost prostřednictvím kultury.³ V českém jazyce není na toto téma mnoho publikací – systematicky se jím zabývá Eliška Tomalová z perspektivy

1 Budu používat v mezinárodní literatuře běžnější termín kulturní diplomacie. Termín „zahraniční kulturní politika“ je specifický pro německý kulturní okruh.

2 Joseph S. NYE, *Soft Power*, Foreign Policy 80, 1990, č. 3, s. 153–171.

3 Pro různé definice viz např. Jessica C. E. GIENOW-HECHT – Marc C. DONFRIED, *Searching for a Cultural Diplomacy*, New York 2010. Důležité je, že se pojetí kultury v různých materiálech může významně lišit, jak uvidíme i níže v této recenzi. Baštová definuje zahraniční kulturní politiku jako „tu část mezinárodních státních i společenských vztahů v oblasti kultury, vzdělávání, vědy a v sociální oblasti, která je podporována státem jakožto záměrně užívaný nástroj zahraniční politiky“. Srovnej: P. BAŠTOVÁ, *Třetí pilíř zahraniční politiky*, s. 44. Podrobnější diskuse o vztahu k pojmu kulturní diplomacie tamtéž, s. 49.

mezinárodních vztahů,⁴ autorka této recenze z perspektivy mezinárodních vztahů a politické antropologie⁵ a v nedávné době také sinolog Ondřej Klimeš v rámci studia současné Číny.⁶ Petra Baštová je historička. Už z tohoto výčtu je zřejmé, že nejde o téma ponechané jednomu vědnímu oboru. Ze zahraniční literatury bychom mohli uvést četné studie zabývající se kulturní diplomacií a úzce souvisejícími pojmy (veřejná diplomacie, měkká moc, nation branding) z pohledu filosofie,⁷ studií kultury a managementu umění,⁸ brandingů či public relations.⁹

Vzhledem k různosti pojetí se liší i perspektivy zkoumání. Zatímco politologické studie a práce z oblasti mezinárodních vztahů mají sklony se zabývat spíše strukturální stránkou věci – aktéry a strategickými dokumenty, studie z oblasti kulturologie a antropologie zdůrazňují implicitní mocenské mechanismy či narativy a často berou v potaz širší spektrum aktérů než jen ty státní. Kniha Petry Baštové se řadí do prvního proudu. Je analyticky důkladná, ačkoli do jisté míry na úkor komplexnosti. Svůj výzkumný záměr ovšem autorka definuje přesně a do značné míry mu vyhovuje.

Autorka určuje cíl knihy jako „komplexní představení a nové zhodnocení koncepčních změn v zahraniční kulturní politice Spolkové republiky Německo v šedesátých a sedmdesátých letech 20. století“ (s. 24). Především ověřuje tezi, zda německá zahraniční kulturní politika, která byla ve zkoumaném období označována jako „třetí pilíř zahraniční politiky“ – vedle klasické diplomacie a ekonomických vztahů – tuto roli skutečně hrála. Výzkumné období je ohraničeno lety 1959, kdy do čela kulturního oddělení Ministerstva zahraničních věcí Spolkové republiky nastoupil vlivný úředník Dieter Sattler, který stál za nárůstem významu zahraniční kulturní politiky, a rokem 1977, kdy vznikla první koncepce zahraniční kulturní politiky. To je také období, kdy zahraniční kulturní politika Spolkové republiky Německo (SRN) procházela důležitými změnami.

V úvodní kapitole autorka vymezuje základní teoretický perimetr své práce. Zajímavé je její použití Luhmannova konceptu politické moci jako cyklické dynamiky, tj. s důrazem na provázanost mezi individuálními a kolektivními aktéry (s. 39). Je otázkou, jestli je tento koncept v práci dostatečně vytěžen – individuální aktéři ve skutečnosti nejsou v knize systematicky pojednáni, ale pro ukotvení se jeví jako originální a zároveň zcela pertinentní.

Následující dvě kapitoly se věnují „situačnímu rámci“ německé zahraniční kulturní politiky. Již první z nich je čtivě psaným přehledem historického vývoje německé zahraniční kulturní politiky – který je fascinující a ukazuje jeden z největších rozkmitů

4 Eliška TOMALOVÁ, *Kulturní diplomacie: Francouzská zkušenost*, Praha 2008.

5 Např. Jitka PÁNEK JURKOVÁ, *Strategies of Israeli Musicians as National Representatives*, Urban People 17, 2015, č. 2, s. 339–352.

6 Ondřej KLIMEŠ (ed.), *Kulturní diplomacie Číny a její regionální variace*, Praha 2019.

7 Nicolas K. LAOS, *Foundations of Cultural Diplomacy: Politics among cultures and the moral autonomy of men*, New York 2011.

8 Natalia GRINCHEVA, *U.S. Arts and Cultural Diplomacy: Post-Cold War Decline and the Twenty-First Century Debate*, The Journal of Arts Management, Law, and Society 40, 2010, č. 3, s. 169–183.

9 Gyorgy SZONDI, *Discussion Papers in Diplomacy: Public Diplomacy and Nation Branding: Conceptual Similarities and Differences*, The Hague 2008.

v pojetí této praxe v rámci jedné země. Německo si v rámci své několikanásobné redefinice identity prošlo kompletními přestavbami i v kulturní diplomacii: na počátku 20. století byla německá kultura jednoznačně spjata s vojenským duchem a později i válečným úsilím, z první světové války však Německo vyšlo ekonomicky zlomené a kultura se tak stala jednou z mála oblastí, kde mohla země ještě projevovat zahraniční ambice. Heslem se stalo: „Od světové mocnosti k duchovní veličině“ (s. 90). Výmar se měl stát mezinárodním symbolem velikosti německého ducha. S nástupem národního socialismu a za druhé světové války se úloha kultury znovu změnila: měla změkčovat často drsné působení nacistických zastupitelských úřadů a vyvolávat dojem normálního dění, zatímco se pokrytecky proklamovaná apolitičnost kultury stala tím, co dnes aktivisté často nazývají „whitewashingem“ brutální a expanzivní politiky. Kultura tedy odváděla pozornost od nacistické zahraniční agrese.

Po druhé světové válce musela být kultura zcela depolitizována. Po prvních rozpačitých letech, kdy se Německo zdráhalo projevovat mezinárodní ambice, se pozvolna ale zřetelně vzrůstající se zahraniční kulturní politika stala signálem pro zahraničí, že nové Německo je civilní, přátelskou mocností, jak popsali i jiní autoři.¹⁰ V tomto zájmu byla posílena decentralizace, tedy svěření zahraničních kulturních aktivit orgánům horizontálně i vertikálně diverzifikovaným, a kultura byla důsledně oddělena od politiky (tentokrát nejen rétoricky, ale i strukturálně). Vzniklá dynamika zde zajímavě souvisela s rozdělením Německa – zahraniční kulturní politika SRN měla podpiřat jeho nárok na výhradní zastupování státu a připravovat půdu pro pozdější znovusjednocení. Právě v této etapě vznikl prostor pro určení zahraniční kulturní politiky jako „třetího pilíře zahraniční politiky“. Už tento stručný historický exkurz je účinnou demonstrací toho, jak různé role může hrát kultura v zahraniční politice – v tomto případě dokonce v rámci jednoho území.

Ještě před analýzou zmíněné změny se autorka věnuje ve třetí kapitole společensko-politickému kontextu SRN ve zkoumaném období – východní politice Willyho Brandta, mezinárodnímu soupeření s Německou demokratickou republikou (NDR), a demokratizaci řady oblastí života včetně kultury a médií. Kontext je zásadní: jak autorka zdůrazňuje, úspěch a trvalost popsané změny koncepce zahraniční kulturní politiky byl založen na tom, že vycházel z „dlouhodobě akceptovaných myšlenek“ (s. 21).

Jaké jsou tedy ústřední teze knihy? V šedesátých a sedmdesátých letech se v souladu s rostoucími ambicemi zahraniční politiky SRN, která odpovídala rostoucímu hospodářskému významu země, organicky rozšiřovaly způsoby prezentace německé kultury v zahraničí (více aktérů, širší škála aktivit). Tomuto procesu odpovídalo po druhé linii také rozšiřování pojetí zahraniční kulturní politiky v důsledku (západoevropské) změny ve vnímání kultury. Od klasické kultury se pozornost obracela jednak ke kultuře současné a angažované, kritické vůči vlastní minulosti, ale také ke kultuře v širokém pojetí různých projevů společenských hodnot a vztahů, tedy včetně sportu, turistiky, urbanistiky aj. S tím rostla i ambice zahraniční kulturní politiky, která již nechtěla zasahovat jen elity ale také masy.

10 Johannes, PAULMANN, *Representation without Emulation: German Cultural Diplomacy in Search of Integration and Self-Assurance during the Adenauer Era*, German Politics and Society 25, 2007, č. 2, s. 168–206.

Baštová upozorňuje, že nešlo jen o reakci na mezinárodní děje, ale také na domácí debatu – kultura byla nově definována jako „sociální“, „dynamická“ a „relativní“ (s. 189). Logickým důsledkem demokratizace pojetí byl odvrát od vnímání zahraniční kulturní politiky jako jednostranné prezentace „národní kultury“ směrem k reciprocitě: začalo zvaní zahraničních souborů do Německa, zapojení aktérů v dialogích, změna formátů na interaktivnější (tj. méně koncertů, více debat). Ústředním narativem se stala prezentace Spolkové republiky jako „moderního, demokratického, vysoce industrializovaného státu“ s dlouhou tradicí, poučeného z minulosti a usilujícího o udržení míru (s. 189). Tyto principy byly v roce 1970 zakotveny ve vůbec prvním koncepčním dokumentu „Zásadách zahraniční kulturní politiky“ (s. 231) a následně v Koncepci zahraniční kulturní politiky z roku 1977.

V této kapitole je pro čtenáře z praxe kulturní diplomacie možná překvapivé, jak aktuální jsou principy postulované v šedesátých a sedmdesátých letech. Také v dnešní (zejména evropské) kulturně-diplomatické praxi se považuje za dobrý standard zdůrazňovat principy dialogu a inkluze, pojímat kulturu široce (běžné jsou například různé kulinářské iniciativy) a nebát se kritičnosti k vlastní společnosti. Pouhé vystavování vlastních kulturních výdobytků se považuje za „démodé“, či přímo za nebezpečně národovecké. Z Baštové studie je zřetelné, že v Německu proběhl tento obrat (vedle těsně kulturně i historicky spřízněného Rakouska) v rámci Evropy nejdůrazněji. Komparativní kapitola v závěru knihy ukazuje, že např. Francie a Itálie se v daném období k těmto principům hlásily mnohem váhavěji. Nabízí se tedy otázka, zda Německo udalo trend v kulturní diplomacii, či zda se „jen“ rychleji a důsledněji přihlásilo k již probíhajícím změnám v evropském společenském smýšlení i ve své zahraničně-politické praxi. Goetheho instituty jsou dodnes známé svým progresivním přístupem k tématům i formám a nejradikálnějším „odnárodněním“ své činnosti – často prezentují umělce jiné než německé provenience (velký důraz lze vysledovat například na Blízký východ), a to i v rámci rozpočtově náročných programů, nejde tedy jen o drobné doplnění oficiální kulturní linie. Pro zkoumání současné kulturní diplomacie je rozhodně přínosné poznat genezi tohoto postoje.

Knihy Petry Baštové dobře zachycuje úskalí této změny. Postihuje celou řadu symptomatických potíží kulturní diplomacie, dobře známých z praxe: zaprvé, pro veřejnost atraktivní oblast kultury v praxi málokdy přitahuje vlivné hráče na ministerstvech, jelikož jde o méně prestižní oblast činnosti v porovnání s bezpečnostní či ekonomickou politikou. Příslušné pozice podléhají nadprůměrné personální fluktuaci a důsledné naplňování koncepcí je proto obtížné (s. 181). Druhým, také univerzálním problémem je dlouhodobost cílů kulturní diplomacie – neslučují se často s volebními cykly ani s obdobími rotace kariérních diplomatů. Za třetí je to hybridní oblast zahraniční politiky, která je často atraktivnější pro aktéry zabývající se profesně domácí kulturou spíše než zahraniční politikou, své zastánce v relevantních kruzích si tak kultura hledá obtížně. Čtvrtým významným faktorem je často přílišná obecnost proklamovaných ambicí (v případě Spolkové republiky v daném období nejen ideová, ale také geografická: soupeření s NDR vedlo k příliš širokému regionálnímu rozptylu, který nakonec neumožňoval určit skutečné priority). Ačkoli v německém případě měla ambice za zahraniční kulturní politikou vzácnou oporu v elitách, médiích i důležitých ústavních činitelích, její cíle byly do praxe převedeny jen částečně.

Studie dobře analyzuje řadu aspektů kulturní diplomacie obecně na konkrétním příkladu. Má však i několik limitů: Její důraz na koncepcce a dokumenty vede k jistému deficitu plasticity výsledného obrazu. V podstatě tu chybí konkrétní příklady kulturních iniciativ, které by čtenáře vedly k přesnější představě o celém úsilí. V důsledku jejich absence se ztrácí ze zřetel řada faktorů, které výrazně tvarují kulturní diplomacii: osobní angažmá diplomatů a ředitelů institutů v terénu (tedy nejen v ústředním aparátu ministerstva), interakce s místními hráči a komunitami, zapojení expatriantů a krajanských komunit, kulturní determinanty v cílové zemi, role konkrétních umělců.

Bařtová sice říká (s. 14), že jí jde o doplnění existujícího výzkumu o koncepční hledisko a že souvislost mezi koncepcí a praxí je pro její výzkum až druhořadá (s. 20), je však zřejmé, že tento přístup má své limity. Ty, jak autorka vzápětí připouští, vystupují na povrch napříč knihou: narážíme na osobnostní předpoklady zastánců zahraniční kulturní politiky, na ideové pozadí jednotlivých zprostředkujících organizací, na reakce publika na místě i v tisku – ale děje se tak jen útržkovitě, převážně bez zahrnutí do analýzy. Nedá se zkrátka vyhnout tomu, že kulturní diplomacie je činnost, která nabývá své reálné podoby v málo strukturovaném terénu, a jejíž dopad závisí na determinantech v oficiálních dokumentech většinou nezachycených. Za obzvláště důležitý aspekt zkoumání kulturní diplomacie považují reakce publika, neboť ty jsou zejména pro kulturní diplomacii s ambicí dialogu s cílovou zemí (kterou Spolková republika ve zkoumaném období měla) nezbytnou polovinou procesu.

Tento rozměr je možné účinně zachytit i v rámci historické studie: například Danielle Fosler-Lussier v knize o studenoválečné kulturní diplomacii USA¹¹ ilustruje velmi efektivně obecné teze na konkrétních příkladech (tedy např. ukazuje „kulturní diplomacii jako prestižní dar“ v kontextu angažmá amerických dirigentů v rozvojových zemích či demonstruje otázku kulturní inkluзивity na turné afroamerických hudebníků). Fosler-Lussier dokumentuje celý proces od vzniku koncepce na ministerstvu až po koncert na místě a jeho přijetí publikem a daří se jí tak lépe postihnout řadu významných faktorů. Pro zkoumané období by, podobně jako u Bařtové, bylo již jen těžko možné využít rozhovory s přímými účastníky, ale Fosler-Lussier používá ve svém výzkumu jako neméně cenný zdroj diplomatické depeše, což Bařtová nedělá.

Na dříve položenou otázku, co je nejproduktivnější perspektiva výzkumu kulturní diplomacie, by tedy autorka recenze odpověděla, že výzkum, který nespouští ze zřetel praxi, ať už v jakémkoli teoretickém či disciplinárním rámci.

Možná poněkud nadbytečné jsou v knize kapitoly věnované srovnání s dalšími zeměmi. Analýza jejich kulturních diplomacií je poměrně povrchní, stačilo by shrnout výrazné odlišnosti v kratší stati s referencemi na zdroje. Oproti tomu přínosné je načrtnutí dalšího vývoje německé zahraniční kulturní politiky po roce 1977, které ukazuje, jak základní principy přetrvaly a nadále se odrážejí v koncepčních dokumentech. (A naopak jak se změnily některé parciální aspekty, dané zejména soupeřením s NDR: například geografické ambice.)

Poslední výtkou vůči knize je omezení okruhu zdrojů převážně na germafonní literaturu, které má občas za důsledek omezenou perspektivu. Např. na s. 27 tvrdí autorka,

11 Danielle FOSLER-LUSSIER, *Music in America's Cold War Diplomacy*, Oakland 2015.

že „[o]tázka hranice mezi ‚politickým‘ a ‚nepolitickým‘ je tak jedním z ústředních bodů nejnovějších teoretických (především politologických) pojednání o zahraniční kulturní politice“. To může být pravda pro německý okruh, ale v současné anglofonní literatuře ke kulturní diplomacii jsou dominantními tématy aktéři,¹² regionální variace¹³ a částečně i kulturní diplomacie Evropské unie.¹⁴

V každém případě však jde o dobře a čtivě napsanou, důkladně podloženou a bezpochyby přínosnou knihu, kterou ocení ten, kdo postrádá v rámci výzkumu na poli kulturní diplomacie, resp. zahraniční kulturní politiky, více skutečně hloubkových případových studií. Zajímavé, a pro každého badatele úlevné, je, že tyto vzácné důkladně zpracované studie docházejí přes různé výchozí pozice k podobným závěrům: kulturní diplomacie je obtížně uchopitelná disciplína v důsledku své hybridity, dlouhodobosti a poněkud efemérní podstaty jejího ústředního komponentu, tedy kultury, jejíž definice výrazně fluktuuje. Zároveň je ale sférou zahraniční politiky, která má při bližším pohledu značnou vypovídací hodnotu, co se týče mnoha os zahraniční politiky daného státu – ať už jsou to identitární a normativní témata či organizační rovina. Petra Baštová dokázala osvětlit řadu těchto jevů v německé oblasti. Lépe tak rozumíme například i tomu, proč německé Ministerstvo zahraničních věcí i dnes veřejně proklamuje, že nenechá padnout Goethe Instituty, výrazně finančně oslabené epidemií koronaviru v důsledku výpadku jazykových kurzů.¹⁵

Jitka Pánek Jurková

-
- 12 Melissa NISBETT, *New Perspectives on Instrumentalism: An Empirical Study of Cultural Diplomacy*, International Journal of Cultural Policy 19 2013, č. 5, s. 557–575.2013; J. C. E. GIENOW-HECHT – M. C. DONFRIED, *Searching for a Cultural Diplomacy*; Ien ANG, et al., *Cultural Diplomacy: Beyond the National Interest?*, International Journal of Cultural Policy 21, 2015, č. 4, s. 365–381; David CLARKE, *Theorising the Role of Cultural Products in Cultural Diplomacy from a Cultural Studies Perspective*, International Journal of Cultural Policy 22, 2016, č. 2, s. 147–163.
- 13 Algis JUNEVIČUS – Mindaugas PUIDOKAS, *The Importance of Strategy for Forming State Image: Comparative Analysis of Lithuanian, Estonian and Finnish Cases*, Procedia – Social and Behavioral Sciences 213, 2015, s. 86–91; Ondřej KLIMEŠ, *Kulturní diplomacie Číny a její regionální variace*.
- 14 Neil COLLINS – Kristina BEKENOVA, *European cultural diplomacy: diaspora relations with Kazakhstan*, International Journal of Cultural Policy 23, 2017, č. 6, s. 732–750; Yudhishtir Raj ISAR, *Culture in EU External Relations: An Idea Whose Time Has Come?*, International Journal of Cultural Policy 21, 2014, č. 4, s. 494–508.
- 15 Corona: Maas will Goethe-Institut vor Einschnitt bewahren, Süddeutsche Zeitung, 10. dubna 2020. Dostupné na <https://www.sueddeutsche.de/gesundheits/gesundheits-berlin-corona-maas-will-goethe-institut-vor-einschnitt-bewahren-dpa.urn-newsml-dpa-com-20090101-200409-99-647625?fbclid=IwAR2GI7ad9HiD2KDP7534ycaAarlf7jIHRxKjNFg-nzJhwUus6wLYQVti7uA> (5. 5. 2020).

Miroslav LONDÁK – Slavomír MICHÁLEK a kol.

Dubček

Bratislava, Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied –
Historický ústav SAV 2018, 532 s., ISBN 978-80-224-1651-1.

Kolektivní monografie devatenácti slovenských a českých historiků a politologů je dalším příspěvkem k pracím o Alexandru Dubčekovi, symbolu „Pražského jara“ 1968. Kniha vyšla také v anglické verzi.¹ Ačkoliv se editoři maximálně snažili, aby kniha byla skutečně kolektivní monografií a nikoliv sborníkem, tj. aby měla ucelený charakter a mapovala celý Dubčkův život, přeci jen jsou příspěvky značně disparátní; pokud výsledkem měla být ucelená Dubčekova biografie, pak se tento záměr povedl jen zčásti. O některých obdobích života Alexandra Dubčeka, jako např. o jeho pobytu v SSSR v dětství a mládí toho totiž víme velmi málo, resp. víme jen to, co o sobě Dubček sám řekl ve svých pamětech, které vyšly v roce 1993.² Autoři jednotlivých kapitol v tomto případě sáhli k jedinému možnému řešení, totiž k popisu příslušné doby a důležitých politických událostí v ní. Možná by knize lépe slušel název „Alexander Dubček a jeho doba“.

Úvod tvoří studie Vlasty Jaksicové „Spor o Dubčeka“ (s. 9–23). Autorka se vyjadřuje k dvěma zásadním postojům historiků a publicistů: na jedné straně stojí kritici, kteří s ohledem na to, že pokus o „socialismus s lidskou tváří selhal“, Dubčeka odmítají, na druhé straně skupina jeho obdivovatelů, podle kterých právě on ukázal celé jedné generaci, „že se to dá dělat i jinak“ a dal tak smysl jejich dalšímu životu. Ale pravda, jak už to bývá, se nachází někde mezi oběma krajnostmi. Autorka se na závěr ztotožňuje s Dubčekovými slovy z interview pro hamburský časopis „Merian“ z roku 1992: „Člověk nemůže jít jen do takového boje, o němž dopředu ví, že jej vyhraje“ (s. 22).

Kapitola s názvem „Hľadanie zaslúbenej zeme. Migračný a politický kompas Štefana Dubčeka“ od Juraje Benka, se týká Dubčekových rodičů, jmenovitě pak jeho otce Štefana Dubčeka, který odešel za prací do USA, kde se seznámil se socialistickým a později komunistickým hnutím, s nímž se ztotožnil (v Americe se narodil Alexandrův starší bratr Július; při návratu do Evropy byla manželka Pavlína Dubčeková, se kterou se Štefan oženil v USA, znovu těhotná, ale Alexander se narodil až na Slovensku). Autor se zmiňuje také o slovenském krajanském hnutí v Chicagu a jeho vazbách na socialismus. To je skutečnost, o které se dnes málo mluví; pochybnosti ale vzbuzuje Benkovo tvrzení, že ustavujícího kongresu Slovenské ligy v Americe v Clevelandu se zúčastnilo 10 000 Slováků (s. 36). Kam by se tolik lidí naráz vešlo? Kapitola je přínosná také tím, že připomíná málo známou okolnost, na kterou před lety poukázal Mark Stolarik, kanadský historik slovenského

1 Miroslav LONDÁK – Slavomír MICHÁLEK (eds.), *Dubček. The Symbol of Spring*, Bratislava, Veda – Peter Lang 2019, 556 s.

2 Jiri HOCHMAN (ed.), *Hope dies Last. The Autobiography of Alexander Dubček*, New York, Kodansha International, 1993, 339 s.; Jiří HOCHMAN – Alexander DUBČEK, *Naděje umírá poslední. Vlastní životopis Alexandra Dubčeka*, Praha, Svoboda-Libertas 1993, 296 s.; slovenská verze: *Nádej zomiera posledná. Z pamäti Alexandra Dubčeka*, Bratislava, Národná obroda 1993. Kniha byla přeložena i do dalších jazyků.

původu, působící na univerzitě v Ottawě: myšlenky komunismu se na Slovensko nedostaly primárně z Ruska, ale po vzniku Československa je přinesli navrátilci z USA, kde komunistická strana vznikla už v roce 1919.

Kapitola „Rodina Dubčekovcov v Sovietskom zväze“ z pera Ludovíta Hallona a Zdeňka Jiráka pojednává spíše o akci „Interhelpo“, než o Dubčekovi. Chybí v ní především odpověď na otázku, jak Dubčekova rodina reagovala na čistky v letech 1936–1938, při kterých byl každý cizinec apriorně podezřelý, a jak je dokázala ve zdraví přežít. Bez prostudování ruských archivů lze ovšem o tomto období Dubčekova života těžko říci něco bližšího, takže také Halon a Jirásek jen parafrázuji jeho paměti. Z nich víme, že Štefan Dubček, pravověrný komunista, který dobrovolně odešel s rodinou do SSSR, byl uvědomělým Slovákem a odmítl požádat o sovětské občanství. Dá se předpokládat, že jako občané státu, který byl od roku 1935 spojencem SSSR, byli Dubčekovi do určité míry chráněni. Zesnulý historik Mečislav Borák však přesvědčivě ukázal, že v obecné rovině samotný fakt cizího občanství nechránil (např. na Volyni skončila řada Čechů bez ohledu na své československé občanství v „gulagu“ anebo rovnou v masových hrobech). Československé pasy však Štefanovi a Alexandrovi umožnily na podzim 1938 odcestovat zpět na Slovensko, kam se Pavlína a starší syn Július vrátili již v roce 1935.

Třetí kapitulu Martin Mocko pojmenoval výstižně „Otec a syn v odboji“. Je to především výklad o komunistickém odboji na Slovensku a o činnosti třetího ilegálního výboru Komunistické strany Slovenska (KSS), jehož členem se v dubnu 1942 stal Štefan Dubček. O jeho odbojové činnosti se dozvíme mnoho, o činnosti Alexandra jen málo, vlastně jen to, že se zapojil do činnosti stranické buňky v továrně v Dubnici, kde pracoval. Také se dobrovolně zúčastnil Slovenského národního povstání. Július v něm padl, Alexander byl raněn. V kapitole jsou dvě věcné nepřesnosti: gestapo nemohlo v roce 1941 zatýkat a postřelit člena druhého ilegálního vedení KSS Ludovíta Benadu (s. 74), protože na Slovensku oficiálně nepůsobilo – zatýkání mohly provádět jen slovenské bezpečnostní orgány. V tomto případě zřejmě šlo o detektivy slovenské politické policie – Ústředny státní bezpečnosti (UŠB). V květnu 1941 ještě Židé na Slovensku nebyli podrobeni zásadním omezením pohybu a i když opatření proti nim se již od podzimu 1940 neustále zpříšňovala, nebyli masově zatýkáni – to přišlo až po vydání tzv. židovského kodexu 9. září 1941. Deportace Židů ze Slovenska tehdy ještě neprobíhaly (s. 78), byly zahájeny až 25. března 1942.

Následující kapitoly popisují Dubčekův vzestup jako placeného profesionálního komunistického funkcionáře (Jan Pešek, „Z robotníka politický profesionál“), který se v relativně krátké době stal z okresního tajemníka v Trenčíně tajemníkem ÚV KSČ pro průmysl a členem předsednictva ÚV KSČ (Miloslav Londák, „Dubček ako tajomník ÚV KSČ pre priemysel“) a nakonec v září 1963 prvním tajemníkem ÚV KSS (Stanislav Sikora, „Alexander Dubček, prvý tajomník ÚV KSS“, s. 119–144). Londák je autorem i sedmé kapitoly: „Problémy slovenskej ekonomiky v období predjaria a ich vnímanie Alexandrom Dubčekom“. Tyto kapitoly ve skutečnosti pojednávají o hospodářském vývoji Slovenska, nikoliv o Alexandru Dubčekovi. Přesto je kapitola něčím cenná: autor ukazuje, jak byla na Slovensku kritizována Šikova ekonomická reforma, protože nebrala ohled na specifika Slovenska (s. 152n.). Už v šedesátých letech se tedy objevila stejná kritika, s jakou se o třicet

let později setkal Václav Klaus při své koncepci radikální ekonomické reformy, tj. restaurace kapitalismu. Není ostatně asi náhoda, že slovenští ekonomové, jako byli Viktor Pavlenda či Hvezdoň Kočtúch, požadující po Šikovi jinou podobu reformy, se v devadesátých letech vynořili se stejným programem v rámci neformálního sdružení NEZES (Nezávislé združenie ekonómov Slovenska).

Stanislav Sikora v další kapitole popisuje dopad rehabilitací obětí politických procesů padesátých let, především důsledky rehabilitace Husáka a spol. a zkoumá Dubčekovy postoje v oné době. Dubček nebyl federalistou, ale nestavěl se proti větší pravomoci slovenských národních orgánů (s. 136–137). Polemizoval bych zde se Sikorovým tvrzením, že přesun Dubčeka z funkce tajemníka ÚV KSČ pro průmysl do funkce prvního tajemníka ÚV KSS byl jeho politickou degradací (s. 120n.). Dubček neměl žádné ekonomické anebo manažerské vzdělání, průmyslu po odborné stránce nerozuměl a těžko jej mohl úspěšně řídit. Jako první tajemník ÚV KSS zůstal z titulu své funkce členem předsednictva ÚV KSČ, tedy skutečného centra moci, a navíc se stal nejvyšším pánem na Slovensku. To nelze považovat za degradaci. Jinak v Sikorově příspěvku je na s. 138, pozn. 54, malá chyba: jak vyplývá z kontextu, o postavení Bratislavy jako hlavního města Slovenska se zřejmě jednalo na zasedání ÚV KSČ 3.–5. ledna 1967, a nikoliv až roku 1968. Tehdy měl už totiž ÚV KSČ jak známo úplně jiné starosti.

Kapitola Eleny Londákové, nazvaná „Kultúrne elity na Slovensku v období predjaria a ich vnímanie Alexandra Dubčeka“ (s. 159–175) opět říká hodně o kultuře v době předjaří a málo o Dubčekovi. Od roku 1963 docházelo na Slovensku k uvolnění v oblasti kulturní politiky, ale nedá se dokázat, že by se tak dělo díky Dubčekovi. Pokud měl na této situaci nějaké zásluhy, pak spočívaly v tom, že různé směrnice či přímé příkazy a zákazy, přicházející z Prahy od Antonína Novotného, na Slovensku neprováděl a snažil se je zahrát do ztracena. Není však jasné, zda tak činil vědomě, nebo si prostě se situací nevěděl rady. Autorka uvádí několik jmen umělců, s kterými se Dubček stýkal a kteří se stali jeho osobními přáteli. Nic to ale nevypovídá o tom, jak Dubčeka jako nejvyššího stranického funkcionáře vnímala umělecká obec jako celek. Platí to i obráceně: nevíme vlastně nic o tom, jaký měl Dubček vztah ke kultuře, či měl nějaké oblíbené spisovatele, hudební skladatele apod.

Ústřední část knihy tvoří kapitoly, týkající se činnosti Alexandra Dubčeka v době „Pražského jara“ 1968 od Stanislava Sikory a Miroslava Londáka („Alexander Dubček a „socializmus s ľudskou tvárou“, s. 177–220) a texty, týkající se Dubčeka postupného politického pádu po sovětské okupaci – kapitola Michala Štefanského „Z internácie na rokovania s Moskvou“, resp. Zdeňka Doskočila „Dubček na počátku normalizace, jeho politický pád v dubnu 1969 a následný odchod z vrcholné politiky“ (s. 277–310). Autoři přesvědčivě ukazují, jak se Dubček pokoušel lavírovat a ustát sílící tlak Moskvy. Situace ale neměla žádné rozumné řešení ani před okupací, a tím méně po ní. S tím nezbývá než souhlasit, ale je třeba dodat, že Dubček nemusel skončit tak trapným způsobem, jakým skončil: nikdo jej nenutil, aby v dubnu 1969, na počátku normalizace přijal funkci předsedy Federálního shromáždění a v této funkci pak podepsal tzv. pendrekový zákon (s. 303–305).

K výkladu o Dubčekovi v letech 1968–1969 se přimykají kapitoly Slavomíra Michálka o reakcích Západu na Dubčkovu politiku a na sovětskou invazi: „Obrodný proces

a Alexander Dubček očami USA a Západu“ (s. 221–238), a „Invázia 1968 a platonické sympatie Západu voči Československu pod krídlami Washingtonu“ (s. 239–260). Autor na základě dokumentů ze zahraničních archivů ukazuje, že přes veškeré sympatie k obrodnému procesu neměl Washington v úmyslu zasahovat do československých záležitostí. Podobný postoj zaujala i Velká Británie, Francie a Spolková republika Německo. Lživá jsou tedy tehdejší tvrzení sovětské propagandy o tom, že bez sovětského zásahu by Československo vypadlo z Varšavské smlouvy a zemí by nakonec obsadila vojska NATO, což bohužel dodnes opakuje část ruské historiografie a publicistiky.³

Malé intermezzo představuje krátká kapitolka Jerguše Sivoše o Dubčekovi jako velvyslanci v Turecku, kde Dubček krátce působil: od 25. ledna do 30. května 1970. Přínosné na kapitole je, že autor uvedl na pravou míru Dubčekovu verzi o „dobrodružném“ útěku z Turecka zpět do Československa, kterou nekriticky převzali domácí i zahraniční publicisté. Dubček v pamětech uvádí, že mu Husákovo vedení bránilo v návratu do Československa a doufalo, že požádá v některém západním státě o azyl (ten mu byl skutečně z několika zemí diskrétně nabízen). Proto prý tajně odešel v noci z velvyslanectví, odjel vlakem do Istanbulu a odtud odletěl maďarskou společností MALÉV do Budapešti s cílem dostat se do Bratislavy; protože ale o jeho letu maďarské orgány informovaly československé úřady, očekával jej na letišti v Budapešti bývalý tajemník KV KSS Západoslovenského kraje František Dvorský, který jej odvezl autem do Prahy.⁴ Ve skutečnosti Dubček z Ankary neutekl, ale byl normálně odvolán; cestoval skutečně s maďarskou leteckou společností přes Budapešť a potom dále služebním autem do Prahy, ale jen proto, že pravidelný let ČSA z Istanbulu do Prahy byl 29. května 1970 pro technickou závadu letadla zrušen (s. 320).

Elena Londáková je též autorkou kapitoly „Slovenská spoločnosť v období normalizácie“ (s. 323–337). Dočteme se zde zajímavé věci o slovenské kultuře a společnosti za normalizace, ale o Dubčekovi zde není pochopitelně nic, protože ten tehdy na kulturu žádný vliv neměl. V této kapitole je malá nepřesnost: na počátku sociálních nepokojů v Polsku nebyla „banická revolta“ (s. 336), ale stávka železničářů v Lublinu a bezprostředně na to stávka dělníků v gdaňských loděnicích – horníci z hornoslezského uhelného revíru se zapojili do stávky až později. Nešlo o revoltu, stávky měly pokojný průběh. Nedá se také říci, že to bylo na „prelome 70. a 80. rokov“, protože stávka vypukla až v létě 1980.

Kapitola Ivana Laluhy a již nežijícího Jozefa Žatkuliaka „Ani počas normalizácie Dubček nemlčal“ patří k slabým částem knihy. Laluha, osobní Dubčekův přítel, se snaží ukázat, jak Dubček po celých dvacet let vystupoval proti normalizaci, ale měl svou vlastní formu boje, která spočívala v psaní protestních listů stranickým a státním představitelům. To je sice pravda, ale je nutně otevřeně říci, že u člověka s tak silnou mezinárodní reputací to bylo málo. Dubček žil pod neustálým policejním dohledem a byl různým způsobem omezován ve styku se svými přáteli a známými, ale tako postiženi byli i ostatní protagonisté reformního hnutí z roku 1968. Mnozí z nich se přesto zapojili do protirežimních aktivit.

3 Měl jsem možnost se o tom přesvědčit na konferenci o roce 1968 v Moskvě na podzim předminulého roku (2018).

4 Jiří HOCHMAN – Alexander DUBČEK, *Naděje umírá poslední*, Praha 1993, s. 253–254.

Dubčekova politická reaktivizace nastala až v roce 1988, kdy získal čestný doktorát univerzity v Bologni, kam mu Jakešovo stranické vedení dovolilo vycestovat, a kde přednesl projev mající velký mezinárodní ohlas (s. 357). Do širších opozičních aktivit se vlastně zapojil pouze jednou, když na podzim 1989 připojil svůj podpis k protestu proti stíhání tzv. bratislavské pětky (s. 367). Na počátku roku 1989 navázal kontakty s klubem „Obroda“, která mu byla blízká svým socialistickým zaměřením, avšak členem se nestal. Text kapitoly, v níž je poměrně podrobně popisována činnost opozice a disentu na Slovensku, dokazuje v rozporu s názvem stati, že Dubček po většinu času mlčel.

Jozef Suk v kapitole „Prezidentské drama 1989: Alexander Dubček nebo Václav Havel?“ (s. 339–370) podrobně popisuje okolnosti Dubčkovy kandidatury na úřad prezidenta, jeho soubor s Václavem Havlem a nakonec návrat do křesla předsedy Federálního shromáždění, tedy do funkce, ve které již byl v roce 1969; jde vlastně o rozvinutí Sukovy starší studie o okolnostech zvolení Václava Havla prezidentem.⁵ Autor přináší některé nové skutečnosti především ohledně způsobu, jakým byli komunističtí poslanci ve Federálním shromáždění vedením vlastní strany donuceni hlasovat při prezidentské volbě 29. prosince 1989 pro Václava Havla (s. 384n.).

Peter Weiss, někdejší předseda Strany demokratické levice (SDL) a nyní (2020) velvyslanec Slovenské republiky v Praze, podává v kapitole „Cesta Alexandra Dubčeka k sociální demokracii“ (s. 387–428) doposud neznámé skutečnosti o okolnostech, za kterých se Dubček na jaře 1992 stal předsedou Sociálně-demokratické strany na Slovensku (SDSS). Na její kandidátní listině byl pak v červnových volbách 1992 zvolen poslancem Sněmovny národů. Weiss ukazuje, že Dubčkovy popularity se na jaře 1992 snažilo nejprve využít Mečiarovo Hnutí za demokratické Slovensko (HZDS), které mu nabízel první místo na své kandidátce v Západoslovenském kraji, avšak Dubček odmítl. Finančně Dubčkovu předvolební kampaň SDSS a jmenovitě Dubčeka jako jejího nového předsedu podpořila česká sociální demokracie (ČSSD). Její předseda Jiří Horák si ale stanovil podmínku, že slovenští sociální demokraté neuzavřou volební koalici s postkomunistickou Weissovou SDL (s. 409n.). Zde malá osobní vzpomínka: měl jsem možnost hovořit s Dubčkem koncem srpna 1992, krátce před jeho tragickou autohaviárií. Na dotaz, proč si vybral na Slovensku okrajovou SDSS a nikoliv HZDS, sdělil, že se tak rozhodl i kvůli jejímu státoprávnímu programu, kterým bylo udržení společného československého státu.

Stať Adély Gjuričové „Trest bez zločinu? Alexander Dubček jako předseda federálního parlamentu“ (s. 429–443) ukazuje, jak se Dubček coby předseda Federálního shromáždění v letech 1990–1992 stal velmi rychle terčem útoků české pravice. Byl pro ni jen „člověkem věřejška“, „levičákem“, který už nemá dnešku, stojícímu na „trhu bez přívlastků“ co říci. Dubček byl ve volbách v roce 1990 zvolen na kandidátce VPN, avšak když se toto hnutí na jaře 1991 rozpadlo, ztratil politickou podporu. Ačkoli vždy obhajoval československý stát, musel Dubček v listopadu 1991 ustoupit v osobním konfliktu s Pavlem Tigridem (ten prohlásil „buď Dubček, nebo já“) a neměl možnost promluvit na velkém mítinku na Václavském

5 Jiří SUK, *K prosazení kandidatury Václava Havla na úřad prezidenta v prosinci 1989. Dokumenty a svědectví*, Soudobé dějiny 6, 1999, č. 2–3, s. 346–369.

náměstí na podporu společného státu (s. 443). A to přesto, že Dubček funkci předsedy FS vykonával až do konce volebního období dle nejlepšího vědomí a svědomí.

Adam Hudek, který se specializuje na dějiny slovenského dějepiscství, přispěl do knihy kapitolou „Alexander Dubček v historiografii“ (s. 445–460). Rozebírá tu především práce zahraničních autorů, jako jsou William Shawcross, Harold Gordon Skilling, Vladimír Kusin či Mary Heimann. Dubček se v jejich pracích zpravidla jeví jako čestný a sympatický, ale i naivní člověk, který nebral v úvahu limity komunistického režimu, ani geopolitické souvislosti doby. Autoři buď tvrdí, že Dubček žádnou vlastní politickou koncepci neměl, anebo zdůrazňují, že jeho koncepce kombinující socialismus s občanskými a politickými svobodami byla od počátku pochybná.

Hudek si všímá i postoje slovenské ľudácké publicistiky ze sedmdesátých a osmdesátých let: Analyzuje např. práce historizujících politologů Jozefa Kirschbauma, Štefana Glejdury a Jozefa Mikuše. V jejich pojetí byl Dubček, ačkoliv komunista, především uvědomělý Slovák, který prosazoval federalizaci a slovenský národ tak díky němu v roce 1968 učinil důležitý krok na cestě k vlastnímu státu (toto tvrzení je nepravdivé: Dubček před rokem 1968 federalistou nebyl, v roce 1968 se za vznik federace výrazněji neangažoval a po listopadu 1989 hnutí za samostatnost Slovenska nepodporoval). Demokratizační proces se podle těchto autorů za Dubčeka slibně rozvíjel, ale Češi nakonec sami tento proces pohřbili, protože svými radikálními demokratickými požadavky vyvolali sovětskou okupaci (s. 456n.). Podobné názory neoludáckých historiků, politologů a publicistů nemohou nikoho překvapit: v pojetí neoludáků je totiž vše české a z českého prostředí pocházející už z principu věci špatné a pro Slovensko a Slováky škodlivé.

Hudek je spolu s Jurajem Benkem také autorem závěru knihy: „Miesto Alexandra Dubčeka v našich dejinách“ (s. 461–468). Autoři znovu rekapituluji Dubčekův život, který byl jistě dynamický a střídaly se v něm vzestupy i pády, různá mohou být i hodnocení jeho postojů a činů. Nicméně bez ohledu na to Dubček má a vždy bude mít pevné místo ve slovenských dějinách. A nejenom slovenských.

Jan Rychlík

Benedicta HÜBNEROVÁ – David VÁLKA

České stopy v Římě

Praha, Knižní klub 2018, 144 s., ISBN 978-80-242-6054-9.

Pokusy o ucelené vystižení české přítomnosti v Římě se pravidelně objevují v souhrnných publikacích od šedesátých let 20. století. U zrodu tohoto typu prací stálo náboženské středisko Velehrad, které vzniklo v Římě roku 1968 a za jehož rozmachem stál exilový kardinál Josef Beran. Velehrad se ostatně stal vydavatelem dosud nejrozsáhlejší příručky *Cesty po Římě*, zpracované kolektivem, který vedl Jiří Hájek a v němž vynikal přední církevní historik Jaroslav V. Polc. První vydání z roku 1968 se postupně rozšiřovalo, autorský tým se obměňoval a hlavním autorem se stal Jaromír Ryska; ve třetím a čtvrtém vydání (Řím 1991 a 2003) šlo již o propracovanou kombinaci encyklopedicky pojatého průvodce po Věčném městě s chronologicky pojatým

přehledem „České reminiscence v Římě“ a se stručnými údaji o obou českých duchovních centrech – Velehradu a Nepomucenu.¹

Zatímco v „Cestách po Římě“ byl přirozeně položen hlavní důraz na církevní dějiny a instituce, kniha publicisty památkářského zaměření Václava Fialy *Umělecký Řím* (2015)² položila větší důraz na umělecké výtvořky všeho druhu, respektive na jejich deskriptivní a ikonografickou prezentaci; k výkladu o některých mimořádných památkách byly připojeny stručné exkursy do římských dějin. Výrazně menšinová bohemikální tematika byla do knihy poněkud uceleněji zahrnuta především ve vztahu k českým umělcům, kteří studovali nebo dočasně působili v Římě.

Snaha o vyváženost církevní a světské (včetně umělecké) tematiky je příznačná pro útejší knížku Jany Koudelkové *Česká zastavení v Římě* (2000), která je vybavena velmi kvalitním obrazovým doprovodem.³ Významnou inovací se stalo zaměření na nejnovější dějiny a rozšíření spektra zájmu o kontakty českého prostředí s Římem a Vatikánem v oblasti politiky, diplomacie a dokonce i sportu. Ačkoli také zde zůstalo zachováno sepětí s Českým poutním domem Velehrad, velmi pozitivně se projevila podpora Velvyslanectví České republiky v Římě, které je právě pro heuristiku k soudobým dějinám česko-italských vztahů nejvhodnějším zdrojem informací. Tato publikace, zejména její oddíl „Česká kronika“ (stručný chronologický přehled událostí kontaktního rázu), by si zasloužila aktualizované vydání, které by zachytilo české vztahy k Římu také v posledním dvacetiletí.

Nejnovější kniha *České stopy v Římě* je dílem historičky řeholní sestry Benedicty Hübnerové a pedagoga Davida Války; oba Řím dobře poznali za dlouhodobého pobytu, z čehož vyplývá jejich solidní přístup k místním realitám. Od výše uvedených – systematicky pojatých – prací se „České stopy“ zřetelně odlišují svým narativním pojetím. První polovina knihy, zpracovaná B. Hübnerovou, podává výklad o vybraných bohemikálních místech paměti v Římě. Tento výklad je založen na příbězích zaměřených osobnostního (Cyril a Metoděj, abatyše Mlada Přemyslovna, biskup Vojtěch Slavníkovec, Anežka Česká, sázavský opat Božetěch, blahoslavený Hroznata, Karel IV., pražský arcibiskup Jan z Jenštejna, skladatel Josef Mysliveček, arcibiskup Josef Beran, kardinál Tomáš Špidlík), skupinového (barokní kavalíři přijíždějící do Věčného města, čeští umělci v Palazzo Venezia) nebo událostního (tažení českého vojska k Římu roku 1083, česká výprava ke kanonizaci Anežky České v listopadu 1989).

Zvolený přístup poskytl autorce příležitost k obecným výkladům o některých stránkách církevních dějin nebo o širších historických souvislostech; u osobností jde často spíše o biograficky pojatý portrét než o soustředění na vztah k Římu. Je zjevné, že B. Hübnerová částečně vzala v úvahu novější českou (výjimečně i do češtiny přeloženou)

1 *Cesty po Římě*, sestavil Jiří HÁJEK za spolupráce Vladimíra Koudelky, Jaroslava V. Polce a Závěse Zupského, Řím, Velehrad 1968, 207 s.; *Cesty po Římě*, sestavil Jaromír RYŠKA za spolupráce Vojtěcha Hrubého a Jaroslava V. Polce, Řím, Velehrad 2003, 331 s.

2 Václav FIALA, *Umělecký Řím. Průvodce městem antickým, papežským a současným po stopách umělců a jejich děl*, Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2015, 419 s.

3 Jana KOUDELKOVÁ, *Česká zastavení v Římě*, Řím – Praha, Český poutní dům Velehrad – Velvyslanectví České republiky v Itálii – Portál 2000, 80 s.

historiografii; nepokládala však za nutné přihlédnout k italské či jiné zahraniční literatuře, která nastavuje české přítomnosti v Římě potřebné srovnávací zrcadlo. Ačkoli je text psán lehkým popularizačním stylem, přináší značné množství faktografických údajů. Je třeba ocenit, že tam, kde autorka věnuje pozornost legendám a ostatkům, spjatým s dějinami římských chrámů, snaží se o kritický historický nadhled. Co do vymezeného prostoru, zřetelná převaha středověkých poutníků nad osobnostmi z novější doby (s výjimkou poměrně rozsáhlého medailonu kardinála Berana) zvýrazňuje autorčin zájem o starší dějiny, nesvědčí však o vyváženém pohledu na české stopy v Římě.

Druhou část knihy uvádí zasvěcený pohled na úlohu Papežské koleje Nepomucenum, jehož autorem je Petr Šikula, bývalý rektor Nepomucena. Kolej, která byla oficiálně zřízena papežem Piem XI. roku 1930, se stala centrem českého života v Římě, a to nejen pro tamní duchovenstvo a studující bohoslovce, ale po roce 1989 také pro krajany sdružené v Asociaci Praha, pro žáky České školy Řím a zvláště pro historiky a další badatele v humanitních oborech, kteří přijíždějí pracovat do zde sídlícího Českého historického ústavu v Římě. Lze dodat, že Nepomucenum se svou rozlehlou kaplí, společenskými sály a pietně uchovávaným pokojem kardinála Berana se stalo víc než plnohodnotným pokračovatelem někdejšího českého hospicu založeného Karlem IV. a pozdější malé koleje Bohemicum; vytvořilo důstojný český protějšek „národních kostelů“ a na ně napojených duchovních center, která mají v Římě jiné evropské státy a regiony.

Další stati, napsané vždy zástupci dané instituce, podávají charakteristiku a stručný nástin vývoje ostatních českých institucí v Římě – Poutního domu a duchovního centra Velehrad, obou velvyslanectví (u Italské republiky a při Svatém stolci), Associazione Praga a České školy Řím; pro badatele o soudobých dějinách je užitečná kapitolka věnovaná České sekci Rádía Vatikán (působí od roku 1947), kterou napsal její vedoucí redaktor Milan Glaser. Texty Davida Války mají charakter osobních reminiscencí a římským prostředím inspirovaných úvah. Spíše než jako zpracování bohemikální tematiky je lze přijmout v rovině pramene svědčícího o římské každodennosti na počátku 21. století; širší dosah mají útržky vzpomínek na dvě mimořádně vlivné postavy česko-římského prostředí – Tomáše Špidlíka a Giovannioho Coppu, po roce 1989 prvního nuncia v Československu a v České republice.

Knih B. Hübnerové a D. Války je dalším pokusem o vystižení dlouhotrvající české recepce Říma a jeho kulturního dědictví. Z hlediska vyčerpání tématu nepředstihuje své předchůdce, ale nabízí jiný – subjektivnější – úhel pohledu. Jeho cena pro historika spočívá především v charakteristice sítě českých institucí v Římě a v naznačení jejich významu pro novodobé česko-italské vztahy v kulturní, společenské a politické oblasti. Rovněž některá vyobrazení mají pramennou hodnotu.

Jaroslav Pánek

ZPRÁVY O LITERATUŘE

Obecné

Pavel MARŠÁLEK

Příběh moderního práva

Praha, Auditorium 2018, 304 s.,

ISBN 978-80-87284-66-7.

Autor na počátku úvodu knihy tvrdí, že tato práce se „zabývá soudobými proměnami práva“. V principu ale jde o soubor vzájemně provázaných esejí, zkoumajících metodami dějin, sociologie a také filosofie práva „teoretické základy práva, jeho strukturu, obsah a fungování“, a to v perspektivě od středověku po dnešek. Autor v knize – kriticky – reaguje na postmoderní obrat v sociálních vědách a ukazuje právo v jeho vazbách na společensko-historický kontext, ve kterém se tento normativní systém utváří a zároveň samozřejmě i zpětně ovlivňuje společnost, v níž působí.

Dobře čitelná kniha, při jejíž četbě dokonce i laický čtenář dostane pocit, že plně rozumí tomu, co autor vysvětluje, se opírá o rozsáhlou právní aktuální i historickou literaturu. Ve dvanácti kapitolách, dále dělených na tematické podkapitoly, autor čtenáře provází od otázky po vztahu společnosti a práva až po témata legality a legitimacy. Maršálek sleduje problémy právní regulace a deregulace, vztah fakticity a normativity práva, vytváření právní kultury a její vztah k multikulturním výzvám, mechanismy právní regulace, pojetí lidských práv, strukturální proměny soudobého práva, otázku, zda nadále platí tradiční právní dualismus nebo zda se již přežil. Velmi podstatná je kapitola

o vztahu historicky etablované představy spravedlnosti práva a právní jistoty v soudobém právu. Každá kapitola má vlastní shrnutí. Závěr celé knihy (s. 265–282) je samostatná cenná esej, kterou lze doporučit do jakéhokoliv úvodu do studia historie, včetně studia postgraduálního. Knihu uzavírá anglický souhrn a seznam literatury. Hodil by se i přinejmenším osobní rejstřík. Kniha napsaná s pozoruhodným nadhledem a s imponující kompetencí je velkým – nadoborovým – výkonem.

Jiří Pešek

Milan SKŘIVÁNEK

Růžový palouček. Pojednání o proměnách historického vědomí

Litomyšl, Město Litomyšl – Regionální

muzeum v Litomyšli 2019, 132 s.,

ISBN 978-80-905821-7-0 (ML),

ISBN 978-906805-5-5 (RML).

V loňském roce byl splacen dluh čtenářské i badatelské obci a došlo ke knižnímu vydání studie archiváře, badatele a především litomyšlského patriota Milana Skřivánka o jednom z českých „míst paměti“, o takzvaném Růžovém paloučku. Původní rukopis pochází z roku 1991, kdy jej autor předložil členům Spolku přátel Růžového paloučku. Přijetí bylo tehdy spíše rozpačité, až odmítavé, dokonce došlo na výhružné dopisy. Je nutné ovšem zdůraznit, že důvodem nebyla nízká kvalita textu z hlediska odborné akribie, spíše naopak. Skřivánek následně základní teze textu publikoval

v revui Dějiny a současnost.¹ Po několika letech naléhání nakonec autor souhlasil s publikováním celého textu v litomyšlském muzejně-archivním sborníku.²

Nyní se dostává čtenáři do rukou první knižní vydání tohoto diskursu vzbuzujícího spisu, jehož komplikovaná geneze svědčí o svérázném autorově náhledu na téměř sakrální motiv, jaký představuje Růžový palouček. Místo opředené hned několika pověstmi, o jehož popularizaci se zasloužil především Alois Jirásek prostřednictvím svého spektakulárního díla Staré pověsti české. Loučící se čeští bratři před cestou do emigrace zde měli zakopat zlatý kalich a z jejich slz zde také měly vykvést bílé růže. Oproti starším vydáním je v publikaci k původnímu textu připojena příloha v podobě přehledu slavností, konajících se na Růžovém paloučku, a také osobně pojatý životopis Milana Skřivánka, jehož autorem je jeho litomyšlský kolega Martin Bošтік. Ve vlastním textu studie se Skřivánek pokouší kriticky vypořádat s historií místa a současně i s pověstmi a mýty, se kterými je spojeno. Jak autor deklaruje v úvodu textu, snaží se „ukázat jeho [Růžového paloučku, V. K.] funkci jako historického symbolu a v neposlední řadě i to, jak se ‚dělá‘ určitý druh historiografie“. V tomto jeho závazku se však skrývá obtíž, kterou se mu, při veškeré úctě, odstranit nepodařilo. O tom ale až v závěru.

Úvodní kapitola je věnována cílům práce a užitým pramenům. Autor, metodicky postupující minuciozní heuristik a především precizní kritik pramenů, nepovažoval za nutné publikaci uvést předmlouvou, či

„úvodem“. Následují tři drobnější kapitoly („Počátek literárního zájmu“, „Svědectví pramenů“, „Růžový palouček v krásné literatuře“), které spojuje představení literatury a pramenů k tématu. Další kapitola tematizuje veřejné festivity, spojené s Růžovým paloučkem. Skřivánek si všímá jejich ideologizací a hodnotí je velmi kriticky. Jako by se jednalo, stejně jako v případě reflexe pramenů a literatury v předchozích kapitolách, o nešvar, něco, co je apriori nesprávné, nepatřičné. Příští kapitola je lemována ustavením Výboru pro postavení pomníku na Růžovém paloučku v osmdesátých letech 19. století a odhalením pomníku s názvem „Památník českým bratřím“ v roce 1921. Již tento posun v dedikaci by mohl být zajímavých interpretačním polem, na němž by bylo možné sledovat dynamiky mýtu o Růžovém paloučku. Narativní linie provází celou následující kapitolu „Růžový palouček po odhalení památníku“. Zaznamenány jsou peripetie finančních obtíží v rámci údržby Památníku v období první republiky, „přežítí“ Památníku v letech protektorátu i zapsání Památníku do Ústředního seznamu kulturních památek ČSSR v roce 1989. Tyto pasáže, stejně jako kapitola následující („Úpravy růžového paloučku“), jsou vhodně doplněny unikátními fotografiemi či reprodukcemi plánů úpravy areálu Památníku.

V kapitole „Propagace, agitace, rétorika“ autor podrobuje kritice nejružnější instrumentalizace mýtu a s ním spojeného Památníku. Zejména v této části vystupuje zřetelně do popředí náboženský světonázor autora. Jako katolík v nich demaskuje „ideologickou rétoriku evangelického zabarvení“. Nejdlejší kapitola se nazývá „Historiografie o Růžovém paloučku“ a je paradoxně umístěna až do těchto míst, oddělena od úvodních částí, které rozebíraly spíše krásnou

1 Milan SKŘIVÁNEK, *Růžový palouček*, Dějiny a současnost 14, 1992, č. 6, s. 34–36.

2 *Pomezí Čech, Moravy a Slezska*, sv. 12, Litomyšl 2011, s. 48–131.

literaturu a pramennou základnu. Skřivánek zde předvádí, v čem je jeho největší síla, tj. v pečlivé heuristice a interpretaci nasbíraného materiálu. Pasážím trochu uškodila příliš rozsáhlá partie věnovaná kritice studie Antonína Tomíčka, kde se Skřivánek pomocí ověřování metrických údajů úspěšně snaží vyvrátit Tomíčkovy závěry. Boj s mýtotvůrcem Tomíčkem pomocí fyzikálních a matematických tabulek by jistě nevedl, pokud by několikastránkové pasáže nebyly průběžně uvozovány obraty jako „nemá smysl vyvracet“, či „je zbytečné zkoumat“. Ontologii mýtu představuje autor publikace až v poslední kapitole s názvem „Historické jádro pověstí a botanická charakteristika růží“.

Celý text zakončuje zdařilá závěrečná úvaha, v níž autor připouští pluralitu recepce mýtu o Růžovém paloučku. Polemicky působí snad jen dělení symbolů na umělé a přirozené. Růžový palouček představuje kus regionální historie, zejména díky dílu Aloise Jiráska proniknuvšího nejen do širšího historického povědomí, však současně doslova vybízí k nejrozumnějším ideologickým, politickým i náboženským instrumentalizacím. Milan Skřivánek se tak, vyzbrojen svým světonázorem, skepticismem a inklinací k přírodním vědám a exaktnosti, pustil do velmi obtížného boje s mýtem. Tento boj svým textem bezesporu vyhrál, neboť snesl na stůl přesvědčivé důkazy o nepravdivosti argumentů protistrany. Pečlivostí při sběru materiálů k tématu se mu v budoucnu také ztěžší kdo vyrovná.

Autor se však paradoxně zapletl do vlastních sítí. Mýtus jako takový není „pravdivý“ ve své ontologii, ale ve své „účinnosti“. Vzpomeňme na způsob, jakým se s českými národními mýty vypořádával kupříkladu

du Jiří Rak.³ Není nutné je „verifikovat“, vhodnější bude, pokusíme-li se je pochopit. Existují dva dobré důvody, proč číst přes všechny recenzentovy výtky zdařilou knihu Milana Skřivánka. Zaprvé jako integrální a nyní již také nezbytný střípek k onomu pochopení mýtu o Růžovém paloučku. Z druhé jako poctu člověku, který ovlivnil několik generací studentů, badatelů a kolegů, který jim v obtížných časech dodával svým svérázným – v nejpozitivnějším slova smyslu – postojem k životu odvalu k poctivé a upřímné práci, a který tento svůj svérázný postoj promítl do boje s mýtem, do recenzované publikace.

Vojtěch Kessler

Středověk

Martin NODL – František ŠMAHEL (eds.)
Pohané a křesťané. Christianizace českých zemí ve středověku

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2019,
244 s., ISBN 978-80-7422-729-5.

Úhledná knížka přináší třináct příspěvků k problematice christianizace české, potažmo šíře evropské společnosti středověku. Jak to u podobných projektů bývá, nejlépe se se zadaným konceptem vyrovnali iniciátoři a editoři svazku. František Šmahel se podjal úkolu nadmíru těžkého: ve studii „Christianizace v duši a mysli? Interiorizace křesťanské víry v lucemburských Čechách“ (s. 69–100) si položil obtížně uchopitelnou otázku, jak postihnout „celou škálu skutků, postojů, projevů a emocionální zbožnosti na jedné a netečné nenábožnosti na straně druhé“. Stranou přitom vyčlenil skutečnost,

3 Jiří RAK, *Bývali Čechové...*, Jinočany 1994.

že „nejryzejším projevem vnitřní christianizace bylo kacířství a reformní návraty k zásadám evangelia a prvotní církve“, tedy téma jím samým již opakovaně zpracované. Na základě série pramenných sond, zaměřených zejména k otázce skutečné zbožnosti kléru, pak dospěl k závěru, že vnitřní christianizace v Čechách pozdního středověku značně postoupila – jasně o tom mj. svědčí obrovské vzepětí pietismu před výbuchem husitské revoluce. V širokých vrstvách i mezi duchovními však zároveň přežívaly formální vnějškové projevy víry, namnoze promíšené s dávnými lidovými pověrami a magickými praktikami. Skutečná interiorizace víry byla stále ještě záležitostí menšiny, ovšem „ti, co nejvíce věřili, se dostávali na okraj herezí nebo jim zcela podlehli“.

Pavel Soukup na příkladu legend o sv. Ludmíle a sv. Václavu tematizoval „Úsvit křesťanství v Čechách očima husitských kazatelů“ (s. 153–170), tedy polemický boj o to, „kdo se symbolicky zmocní christianizace Čechů. Znalosti dějin v tomto směru nechyběly Husovi ani jeho následovníkům...“ Tématem se tak stával jednak starý utrakvismus svatováclavské éry, za druhé pak „přemožené pohanství“. V očích Husa a husitských kazatelů nepostrádal úsvit křesťanství v Čechách aktuálnost. Tak, jak od Husovy a Jakoubkovy doby postupně sláblo sociálně radikální zacílení kazatelské exegese, stávalo se v prostředí etablované kališnické církve stále přijatelnější vyjadřovat zásadní myšlenky pomocí příběhů svatých a posilovat tak utrakvistickou identitu. Asociace mezi dějinami raného křesťanství v Čechách a polemikou o kalich přežila až do 16. století.

Pavla Cermanová zdánlivě z bohemikální linie knihy vybočila, když se rozepsala o „Křesťanském vyprávění o arabském ta-

jemství“ (s. 171–189). Jejím tématem se stal z arabštiny do latiny přeložený spis *Secretum secretorum*, tedy pseudoaristotelův traktát se sumou klíčových moudrostí o vládě nad světem. V realu šlo o umájjovské knížecí zrcadlo z 8. století, které nastoupilo staletou cestu po muslimských i křesťanských dvorech. Roku 1411 je použil v kázání v Betlémě i Jan Hus, který se odvolával na Aristotelovo učení o dobrém a špatném andělu každého člověka, které mělo být obsaženo v tomto spisku. Cermanová upozorňuje, že však učení o špatných andělech nalezneme až v komentáři Rogera Bacona k *Secretum secretorum* a že Hus je zřejmě převzal z *Knih sentencí* Petra Lombardského. Aristotelem ovšem bylo možno pokrýt takřka vše. „Původně pohanský spis... se tak stal v pozdně středověkých Čechách součástí vytvářeného obrazu moudrého křesťanského panovníka, který vládne spravedlivě, podporuje rozkvet země a jednotu církve, kterou brání před jakýmkoliv rozvrtem.“

Provokativní, nicméně důkladná Nodlova studie „Husitská reformace mezi zrozením nové zbožnosti, (ne)reformovatelností staré víry a ‚dechristianizací‘“ (s. 191–216) vyšla od rekapitulace rasantně modernizačních christianizačních procesů v Čechách od poloviny 13. století a jejich badatelského uchopení v posledních desetiletích. Poté autor, podobně jako F. Šmahel, obrátil pozornost k postupu vnitřní christianizace české společnosti. Vysvětlil, že reformní snažení spjaté s pražskou univerzitou v osmdesátých a devadesátých letech 14. století směřovalo především ke zlepšení náboženské vzdělanosti farního kléru, ovšem spolu s tím se v pražském prostředí objevily i představy o nutnosti vnitřní christianizace celé laické společnosti. Součástí důrazu na vnitřní christianizaci se stal i boj

proti pověřeným a magickým praktikám, a to i těm, které církev tak či onak integrovala do svých rituálů. Diskuse o falešném *sacru* v druhé dekádě 15. století koincidovaly s viklefskou teologií ovlivněnými diskusemi o reálné přítomnosti Krista ve svátosti oltářní. Náboženská reforma Husa a jeho okruhu „měla podobu christianizace lidského srdce“.

Nikdo z radikálů si však neuvědomoval, že vědomé odmítání vnějších projevů víry v podobě magicko-rituálních praktik může v laickém prostředí vést ke zpochybnění víry jako takové. „Nikdo si nekladl otázku, zda je laická společnost, většinou jen povrchně christianizovaná, na takto radikální reformu vnějších projevů víry připravena,“ tedy zda odmítnutí zakotvených rituálních praktik nepovede k nezamyšlené „dechristianizaci“. Na základě dobových polemik, kritických kázání umírněně kališnických i katolických teologů i s oporou v kronikách pak Nodl soustavně zdokumentoval rychlé odbourávání většiny rituálního substrátu křesťanství. Ve třicátých letech 15. století se napříč umírněným až konzervativním spektrem autorů etabloval topos rozvratu církevní správy i praktikování křesťanství v důsledku „odvržení starých náboženských rituálních praktik, jež tvoří podstatu křesťanské víry“. Nodlova studie je cíleně vyhrocená (nedefinuje jasně, kde leží meze „dechristianizace“), má však potenciál iniciovat závažnou diskusi o podstatných, nejen věroučných, ale především šíře sociokulturních aspektech české husitské reformace a husitství jako historické situace.

Šmahelem a Nodlem invenčně koncipovaný sborník, k jehož vydání se impulsem staly sedmdesátiny předního badatele o christianizaci v Čechách a Evropě, dlouholetého ředitele CMS Petra Sommera, by neměl

být čten pouze medievisty. Připomeňme na okraj, že dovršení christianizace Evropy, tedy plnou katechizaci evropského obyvatelstva napříč konfesemi, položila už v 80. a 90. letech 20. století mezinárodní debata o konfesionalizaci až do závěru 17. století. Je tedy zřejmé, že dobře, srozumitelně a přitom sevěřeně psané studie knihy o pohanech a křesťanech v českých zemích mají inspirační potenciál i pro badatele o evropské reformaci raného novověku a řadou zobecnitelných aspektů zřejmě i dále pro dobu moderní.

Jiří Pešek

Kateřina CHARVÁTOVÁ
Dějiny cisterciáckého řádu 1142–1420.
**Svazek III. Kláštery na hranicích
a za hranicemi Čech**

Praha, Nakladatelství Karolinum 2018,
352 s., ISBN 978-80-246-3807-2.

Práce je doplněným a podstatně rozšířeným vydáním úspěšné publikace z roku 2000. Ta byla přijata jako významný příspěvek k dějinám církevních řádů v Čechách, kam přišli cisterciáci ve čtyřicátých letech dvanáctého století. Založili zde několik klášterů, které se nestaly jen centry náboženského života, ale důležitým faktorem života kulturního. První svazek díla je věnován právě klášterům z dvanáctého století – Sedlec, Plasy, Pomuk, Hradiště nad Jizerou a Osek – druhý svazek pak dalším klášterům z první poloviny století třináctého a čtrnáctého – mužských klášterů ve Vyšším Brodě, Zlaté Koruně, Svatém Poli, Zbraslavi a Skalici a ženských v Pohledu a Sezemicích.

Do třetího svazku byly zařazeny kláštery a klášterní majetky, které se od výše jmenovaných institucí odlišovaly. První dvě kapitoly tak mapují osudy dvou klášterů,

vybudovaných na území, které patřilo ve středověku Českému království, pozdější změnou hranice se však ocitlo mimo území Čech. Prvním je klášter v Marienthalu v Sasku, druhý klášter ve Žďáru nad Sázavou na Moravě. Klášter v Marienthalu byl založen ve třicátých letech 13. století českou královnou Kunhutou Štaufskou na severní hranici Českého království, podle datace zachované darovací listiny v roce 1234. V klášteře se usadila ženská řehole, která žila podle řádu sv. Benedikta až do roku 1427. Tehdy se stala lokalita cílem útoku husitů a řádové sestry hledaly útočiště ve Zhořelci.

O dvě desetiletí později než klášter v Marienthalu byl založen mužský klášter ve Žďáru nad Sázavou. Prostředky poskytl ve svém odkazu Přibyslav z Křižanova, jeho vůli však naplnil až zeť donátora Boček z Obořan. Potom, co místo ve Žďáru navštívili opati cisterciáckých klášterů z Velehradu a Sedlce, založil zde Boček v roce 1251 za přítomnosti pražského biskupa Mikuláše z Újezda klášter Fons Mariae Virginis. Mateřským klášteřem se mu stal klášter v Pomuku, odkud sem přišla první skupina mnichů už na počátku února 1252, další řeholníci přicházeli z českého Velehradu, ale i klášterů Valdsasy v Bavorsku a Heiligenkreuz v Dolním Rakousku. Klášter prosperoval až do husitských válek, kdy byl zničen.

Další kapitoly jsou věnovány kontaktům cisterciáků v Čechách s cisterciáckými opatstvími v sousedních zemích, tedy na území dnešního Německa a Rakouska, odkud přicházela do Čech iniciativa k zakládání klášterů. Do této části práce zahrnuje autorka ve formě zvláštního exkurzu také informace o pohřbech členů vládnoucích rodů v cisterciáckých domech.

Poslední čtyři kapitoly zaměřila Kateřina Charvátová na pozemkový majetek čtyř

rakouských a německých klášterů v Čechách – tedy opatství Zwettl, Grünhein, Altzelle a Waldsassen – přičemž se neomezuje na správu tohoto majetku, ale i na další aktivity, které byly s tímto majetkem spojeny, zejména na vztahy klášterů a českých panovníků.

Josef Opatrný

Jean-Patrice BOUDET – Monica BRÎNZEI – Fabrice DELIVRÉ – Helène MILLET – Jacques VERGER – Michel ZINK (éd.)

Pierre d'Ailly. Un esprit universel à l'aube du XVe siècle

Paris, Académie des Inscriptions et Belles-Lettres 2019, 420 s. s řadou vyobrazení, ISBN 978-2-87754-380-4.

Máme před sebou sborník s šestnácti příspěvky ze sympozia, konaného v Paříži v březnu 2017. Bylo věnováno osobě, která vedle kancléře pařížské Sorbonny Jeana Gersona,¹ jenž byl d'Aillyho žákem, se hrála v českých dějinách, řekněme rovnou v příběhu Husova historického procesu v Kostnici, významnou roli. Ovšem tato role nebyla v Petrově kariéře ta jediná, která si zaslouží připomenutí. Šlo o muže i jinak významného, a to nejen proto, že dosáhl na titul kardinála. Byl to nejen politik, ale také intelektuál s širokým polem působnosti, i když v české myslí a historii zůstává jen Husovým soudcem. V článku v Lexikon des Mittelalters, který psal přední znalec pozdně středověké francouzské kultury Gilbert

1 Tu snad lze aspoň zmínit zajímavou knihu, kterou o něm napsal americký historik Daniel HOBBS, *Autorship and Publicity. Jean Gerson and the Transformation of Late Medieval Learning*, Philadelphia 2009.

Ouy, ovšem nacházíme v jeho životopisu pouze zmínku o tom, že se účastnil kostnického koncilu.

Pierru d'Ailly byly věnovány už čtyři monografie (moderní z roku 1987 od Bernarda Gueného; poslední z roku 2015 pochází od spolueditorky tohoto sborníku Hélène Millet spolu s Monique Maillard-Luyper). Nic z toho se nenachází v generálním katalogu Národní knihovny ČR, což je více než zarmocující tím spíš, že ona sama vlastní nejméně osm rukopisů s d'Aillyho texty.² Autoři sborníku proto necítili potřebu věnovat pozornost životopisu, raději soustředili pozornost na řadu detailních otázek. A těch je mnoho. Vždyť Petr byl autorem zhruba 180 textů kolísavého rozsahu z nejrůznějších oborů tehdejších „exaktních“ věd i teologie, dochovaných v latině, ale také ve francouzštině. Ty jsou ale buď nevydané vůbec, či se tak dělo jen nedostatečně. Nadto byl Petr i vlastníkem rozsáhlé knihovny, dle Gilberta Ouye z valné míry dochované dodnes, i když dle jeho testamentu měly být knihy rozdány jeho bližním.

V úvodu podává Jacques Verger základní charakteristiku díla Bernarda Gueného a představuje, rovněž stručně, průběh sympozia. Následuje 16 příspěvků, které jsou rozděleny do čtyř oddílů. Třeba podat stručný obsah. První tři příspěvky mají souhrnný název „Důležitost či zvládání nebo vnímání (Maîtrise) času a prostoru“ a přinášejí rozborů několika Petrových děl: Nathalie Bouloux rozebírá jeho *Imago mundi*, čili *Compendium cosmographiae*,

C. Philipp E. Nothaft nabízí rozbor a edici stručného dílka *Tractatus de vero cyclo lunari* a konečně Christopher Schabel předatovává některé Petrovy rané spisy, aby provedl revizi jeho názorů na nutnost v minulosti a v budoucnu.

Druhý oddíl se d'Aillymu věnuje jako teologovi (*entre doxa et praxis*). Joëlu Biardovi jde o teorii poznání. Olivier Ribordy podává rozbor Petrova traktátu o duši a jeho komentáře k Boetiově *Útěše z filozofie*. John T. Slotemaker se věnuje rozboru Sentencí Mikuláše z Lyry. Monique Maillard-Luyper sleduje jeho názory na eucharistii. Ludovic Nys pak podává kritiku dosavadních (zejména v knize obou výše zmiňovaných autorek) interpretací jeho náhrobníku, který vznikl ještě za d'Aillyho života okolo roku 1402.

Návazný oddíl je věnován Petrově ekklesiologii Fabrice Delivré načrtává Petrův obraz jako kanonisty. Bénédicte Sère, *Pierre d'Ailly fut-il un conciliariste? Les effets d'optique de l'état archivistique* sleduje vývoj jeho názorů a obrací se diskusně proti W. Brandmüllerovi, zastávajícímu kuriální názory. Emilie Rosenblieh, *Pierre d'Ailly au concile de Bâle. Une réception ekklesiologique diffractée* charakterizuje recepci jeho ekklesiologických názorů jako velmi slabou. Olivier Marin, který se jako jeden z mála francouzských medievistů věnuje mimořádně kvalifikovaně českým dějinám pozdního středověku, konkrétně husitství, a to v širokém historickém kontextu, přispěl studií *Le cardinal aux deux visages. La mémoire de Pierre d'Ailly en Bohême au XV siècle*. Na základě znalosti českých pramenů a ovšem i literatury charakterizuje Petrův obraz v tehdejší českém prostředí – utrakvistickém a katolickém – trefně jako janusovský. Významné jsou i Marinovy postřehy o rukopisném

2 Třeba ovšem dodat, že v rejstříku Truhlářova katalogu rukopisů, jehož autorem je Vlastimil Kybal, Petrovo jméno přichází buď pod latinským *de Alliaco*, nebo bylo z anonymity osvobozeno teprve J. Korolcem.

dochování Petrových prací v českých knihovnách. Vedle pražské Národní knihovny je to i pražská kapitulní či olomoucká Vědecká knihovna nebo Státní oblastní archiv Litoměřice. A k Marinovi snad ještě jedno upozornění: autor má v tisku rozpravu *La patience ou le zèle. Les Français devant le husitisme (années 1400 – années 1510)*.

Poslední oddíl věnuje pozornost Petrovu „posmrtnému životu“. Monica Brinzei (s řadou vyobrazení včetně jeho autografických podpisů) podává přehled rukopisné tradice jeho děl až k prvním tiskům a přikládá – dle vlastních slov neúplný – soupis rukopisů s jeho díly „převážně z německých a polských knihoven“. V soupise vidíme však hojně i knihovny francouzské (ale převapivě nic z pařížské Bibliothèque Nationale, což signalizuje výraznou neúplnost dokladů), švýcarské a další, zatím co z polských tu figuruje jen knihovna Jagellonské univerzity v Krakově. Táž autorka poněkud nelogicky a bez bližšího zdůvodnění přináší v anexu knihy stručný popis několika rukopisů z pařížské knihovny kardinála Mazari-na (opět s řadou vyobrazení).

Laura Ackermann Smoller věnuje pozornost reflexi d'Aillyho prorocství. Jacob Schmutz, De Paris à Harvard: Pierre d'Ailly et l'éthique du commendement divin podává dosti nepřehledný rozbor božího přikázání „dle Pierra d'Ailly“, počínaje B. Franklinem a americkou revolucí (!) v různých prostředích a ovšem i časech, „kde si každý může vybrat, co mu libo“. Závěrečné shrnutí napsal Jean-Patrice Boudet, který tu ale přináší výrazně více, než bylo možno očekávat. Pokouší se totiž rozčlenit ono obrovské množství Petrových malých i větších prací do systému osmi věcných skupin, které se poté snaží charakterizovat.

Zejména se to týká Petrových schopností kazatelských. Užitečný seznam literatury a soupis citovaných rukopisů s biogramy autorů tohoto sborníku knihu uzavírají.

Ivan Hlaváček

Petr ELBEL – Libor JAN –
Jiří JUROK a kol.

***Z počátků husitské revoluce.
K výročí svěcení husitských kněží
na Lipnici v roce 1417***

(= Knížnice Matice moravské, sv. 47)
Brno, Matice moravská 2019, 384 s. –
ilustrace a mapy v textu,
ISBN 978-80-87709-22-1.

Kněžské svěcení přívrženců Jana Husa, zorganizované roku 1417 Čeňkem z Vartenberka na východočeském hradě Lipnici, slouží jako symbolický odkaz k počátečnímu období husitství. Odkazuje také k roli šlechty v husitském hnutí. Sledovaná monografie se v patnácti kapitolách, časově pokrývajících období sklonku 14. až čtyřicátých let 15. století, zaměřuje převážně na tuto společenskou vrstvu. Jde ovšem o téma značně mnohotvárné, a přístupy autorů jsou také velmi různorodé, od detailních rekonstrukcí společenských a rodových vazeb po archeologické průzkumy hradů. Kniha je rozčleněna do pěti tematických bloků řazených přibližně chronologicky. Samotného lipnického svěcení se tak blíže týká až ten třetí: Jan Rokyta sleduje svěcení z hlediska vztahu k obecné církvi, a eventuální možnosti reformního hnutí vyjít za hranice vymezené principem apoštolské posloupnosti biskupů. Pavel Rous se zaměřuje na ohlas této události v soudobých pramenech a konstatuje důležitost pramenů literární povahy, především protihusitských

skladeb; ty dokládají dobový ohlas Vartenberkovy akce daleko výrazněji než prameny úřední povahy.

První okruh je věnován neklidné době sklonku 14. a počátku 15. století. Tři kapitoly jsou obsahově i metodickým přístupem velmi rozdílné. Miroslav Plaček navazuje na předchozí studie o výrazném válečníkovi kondotiérského typu Janu Sokolovi z Lamberka; kromě dílčích upřesnění a nových zjištění je přínosem i nápaditý úhel pohledu, sledující Lamberka prostřednictvím lokalit, ve kterých pobýval, i těch, které dobýval. Jiří Jurok rozšiřuje a zpřesňuje svůj předchozí prosopografický výzkum stoupenců moravských markrabat Jošta a Prokopa z hlediska jejich aktivity v husitském období a jejich podpory reformního hnutí. Mj. identifikuje poněkud záhadnou postavu údajného polského šlechtice Kycolta, vůdce lupičů ve Šlapanicích u Brna počátkem 15. století.

Třetí kapitola je spíše archeologická. Na základě průzkumu hradu Strádov na Chrudimsku formuluje Jan Musil hypotézu, že tento hrad mohl být základnou bojové družiny. Bližší vztah k Janu Husovi, jeho působení a smrti mají kapitoly Jana Krško. Ten sleduje ohlas husitství na Rakovnicku a nachází další argumenty pro velmi slabou odezvu v tomto regionu i velmi slabé doklady o Husově pobytu zde, ačkoli v pozdější tradici vstoupil mistr Jan na Krakovci do všeobecného povědomí. Tomáš Baletka sleduje klienty tří významných moravských panských rodů mezi signatáři protestních listů proti Husovu upálení. Ve světě vyšší i nižší šlechty a jejich vztahových sítí zůstává i čtvrtý blok. Studie zaměřené na rody pánů z Boskovic (Karel Mlateček) a pánů z Kunštátu (Peter Futák), ačkoli koncepčně odlišné, se informačně doplňují s Baletko-

vou kapitolou v předchozím bloku a rozšiřují poznatky o chování vlivných rodů v předhusitském a husitském období.

Tematicky i metodicky odlišná, ale přínosná je kapitola Martina Musílka (Hertvíkové z Rušinova). Jde o minuciózní sledování jedné rodiny drobných šlechticů z Chrudimska, jejich sociálního zázemí, kontaktů i chování v době husitských válek i v následující době „dvojvěří“, i cesty k majetkovému a mocenskému vzestupu. Musílek na základě skrovných pramenů rozplétá údaje vztahující se k osobám otce a dvou bratrů dříve, než se Jan Hertvík z Rušinova stal hejtmanem časlavského kraje a vlivným mužem polipanských Čech, a dovozuje významnou aktivitu jeho staršího bratra Hertvíka ze Spačic jako sirotčího hejtmana. I v tomto bloku je zařazena „archeologická“ kapitola. Ludvík Belcredi sleduje vývoj hradu Skály u Nového Jimramova s důrazem na jeho obléhání a zničení roku 1440. Nálezy přinášejí mimořádné množství poznatků o pozdně středověkém válečnictví a vojenské technice, především o využívání střelných a palných zbraní a o proměnách opevnění v reakci na nové technické možnosti obléhatelů.

Poslední blok obsahuje čtyři kapitoly. Libor Jan sleduje řád johanitů a německých rytířů prostřednictvím osudů jejich statků, a to již od sklonku předhusitského období; již tehdy se majetek obou řádů ocital ve velké míře v zástavě; rozvrácení ekonomické základny obou řádů tedy nebylo převážně důsledkem válečné destrukce. Důležité pro další badatele jsou také údaje o osudu archivu českomoravské baillie německých rytířů a dnešním uložením dochovaných pramenů. Kapitola Stanislava Bártý o zástavách Zikmunda Lucemburského pracuje s několika modelovými příklady zástav pro české šlechtice. Autor

na nich může demonstrovat různé funkce tohoto institutu: od prostého umožnění dluhu po vytváření a stabilizaci politických vazeb. Petr Elbel navazuje na svou novou monografii o tzv. průměří v komparativní studii, srovnávající situaci na Moravě se situací v jižních Čechách. Sleduje, jak se postupně rozšiřovala komunikace mezi nepřátelskými stranami, ustupoval vliv ideového fanatismu a vytvářel se prostor pro oslabení a ukončení válečného konfliktu.

Texty vesměs vycházejí z dlouhodobějšího výzkumu badatelů, přinášejí však nové poznatky i aktualizace starších výsledků. Autorům se zdařilo sdělit odborný obsah srozumitelně a přehledně, takže kniha zaujme i nespecialistu. Texty jsou doprovázeny bohatým ilustračním doprovodem, monografie je vybavena anglickým souhrnem, seznamem pramenů a literatury a základními údaji o autorech.

Hana Pátková

Alena M. ČERNÁ – Petr ČORNEJ –
Markéta KLOSOVÁ (edd.)

*Staré letopisy české (východočeská
větev a některé související texty)*

Fontes rerum Bohemicarum.

Series nova, tomus III.

Prameny dějin českých, Nová řada, III. díl.

Praha, Filosofia 2018, XLVIII + 683 s.,
ISBN 978-80-7007-555-5.

Patrně žádné kronikářské dílo končícího středověku nepřitahuje takovou pozornost českých historiků jako impozantní soubor textů, pro něž se od dob Palackého vžilo označení *Staré letopisy české* (SLČ), respektive v původnější variantě *Starší letopisové češtině*. Příčinou není jen ohromná a stěží docenitelná masa informací, kterou SLČ

přináší zejména o českých dějinách 15. století, ale i velmi specifický rys jejich dochování. V celé české středověké historiografii neexistuje dílo, které by se vyznačovalo podobně komplikovanou a v mnoha ohledech takřka nerozšiřovatelnou genezí a jež by se i následkem této skutečnosti s takovou úporností vzpíralo všem běžným možnostem edičního zpřístupnění. Není proto divu, že editoři dlouho stáli, respektive dodnes stávají před takovýmto fenoménem v rozpacích. O to více je pak nutno ocenit výkon malého, ovšem mimořádně renomovaného týmu, který se odvážil přistoupit k realizaci dávného desiderata české mediévistiky a SLČ zatím ne sice v úplnosti, ale aspoň ve vybraných podstatných částech edičně zpracovat.

Vlastní edice přitom navazuje na dlouhodobý výzkum SLČ, jemuž se v řadě pronikavých studií věnoval již od přelomu sedmdesátých a osmdesátých let minulého století Petr Čornej. K němu se při přípravě edice přidružila přední znalkyně staré češtiny Alena M. Černá a tento tým doplnila ještě Markéta Klosová, známá především pracemi a edicemi, dotýkajícími se v různé míře osoby a díla Jana Amose Komenského. Jejich společným přičiněním tak v roce 2003 vyšel úvodní svazek pod názvem *Staré letopisy české (texty nejstarší vrstvy)*.

Se stejným autorským obsazením byl nedávno vydán druhý díl, věnovaný tentokrát východočeské větvi SLČ. Petru Čornejovi v něm připadlo napsání úvodní studie a historického komentáře, Aleně M. Černé edice českých textů a vytvoření jejich textově kritického komentáře a Markétě Klosové totéž pro početně méně zastoupené texty latinské; všichni tři autoři se však podíleli i na dalších částech knihy. Nepominutelným doplňkem publikace je i připojené

CD, obsahující transliteraci nejobsáhlejšího ze zde vydávaných textů, a to letopisu T, jejíž českou část pořídila Marcela Koupilová a latinskou Markéta Klosová.

Nový svazek reflektuje jeden z nejpozoruhodnějších rysů SLČ, kterým je skutečnost, že v rámci těchto letopisů lze rozpoznat různé regionální větve. U většiny jejich textů se sice silně uplatňuje pragocentrické hledisko, u jiných však vystupuje do popředí zejména východočeský akcent, přičemž minimálně zrod této větve lze zřejmě lokalizovat do Hradce Králové. Vzhledem k tomu, jak silně je tato oblast spjata s působením Jana Žižky, sirotčího bratrstva atd., nemůže překvapit, že zmíněná větev posilovala v rámci SLČ hlas rozhodného husitství. Právě jí je také nový svazek věnován. V důsledku velmi komplikovaného formování SLČ a četných transmisí mezi jednotlivými texty nebylo snadné ani rozhodnout, které ze známých rukopisů by měly být do připravované edice pojaty a které naopak pominuty. Volba editorů nakonec padla na texty označované tradičně siglami B, b, S₁, T, C a spolu s nimi i na latinskou tzv. *Kroniku Starého pražského kolegiáta* (*Chronicon Veteris collegiati Pragensis*).

Výsledná publikace je dílem, které vyvolá všeobecný respekt, neboť překonává všechna běžnější očekávání. O kvalitách transkripce vydávaných textů i jejich doprovodných analýz z pera obou renomovaných editorek jistě netřeba pochybovat. Co však člověka již při pouhém listování objemnou knihou asi nejvíce udeří do očí, je neobvykle rozsáhlý historický komentář, do něhož Petr Čornej uložil tak neuvěřitelné množství různých vysvětlivek a upřesňujících poznámek, že se tato kniha stává až jakýmsi specifickým průvodcem českými dějinami zejména první poloviny 15. století. Za

zmínku stojí tato skutečnost zejména proto, že svým způsobem dokresluje onu velikou péči a důkladnost, s níž byl celý svazek připravován.

Autoři přitom usilovali o maximální využitelnost vydávaných textů, k níž mají přispět i rejstříky osobní a místní, které společně zaplňují více než 140 stran (!), či cenný diferenční slovníček českých slov a slovních spojení (odkazující navíc na příslušná místa v textu), která by mohla působit uživatelům interpretační potíže. Dostáváme tak do rukou dílo vysoce nadprůměrných kvalit. Vzhledem k obrovské a hluboké respekt vzbuzující vynaložené práci však lze těžko pochybovat o tom, že dokončení zpřístupňování celého korpusu SLČ zůstává v nedohlednu, zvláště kdyby nemělo dojít k poklesu kvalitativní úrovně, na které byly oba první svazky vytvořeny.

Jaroslav Boubín

Raný novověk

Benjamin MÜSEGADES –
Ingo RUNDE (Hg.)

*Universitäten und ihr Umfeld. Südwesten
und Reich in Mittelalter und Früher
Neuzeit. Beiträge zur Tagung im
Universitätsarchiv Heidelberg
am 6. und 7. Oktober 2016*

Heidelberg, Universitätsverlag Winter
2019, ISBN 978-3-8253-6846-3.

Publikace, vycházející z konference v archivu heidelberské univerzity, se zařadila mezi početnou produkci prací k dějinám evropských obecných učení i akademií v pozdním středověku a v raném novověku, z níž se nemalá část váže k významným výročním spojením s jejich založením, případně pak

také zrušením či přeložením, což platí zejména pro napoleonské období, respektive první decenia 19. století.

Posuzovaná kniha představuje pokus o komparativní pohled na univerzitní dějiny v německojazyčné oblasti Svaté říše římské, zejména pak v její jihozápadní části od 14. do počátku 19. století. Hlavním svorníkem je přitom vztah, respektive institucionální, sociální i kulturní vazby, pojící jednotlivé univerzity k jejich bezprostřednímu okolí. Ačkoli se nejedná o ideu nikterak inovativní, pro zkoumaný prostor nebyl podobný přístup dosud výrazněji aplikován. Práci předchází jen velmi stručná předmluva, nikoli klasický úvod, který by detailněji objasňoval záměr knihy stejně jako i její strukturu, což je v německém prostředí poněkud nezvyklé. Pouze částečně je taková absence nahrazena nerozsáhlou studií jednoho z editorů, Benjamin Müsegades, která se soustředí na témata a vývojové tendence výzkumu pozdně středověkých a raně novověkých univerzit. Ačkoli to z názvu článku přímo neplyne, jedná se o univerzity v Říši.

První oddíl knihy se třemi rozsáhlejšími příspěvky zaměřuje na studia generalia na ose „Landesherrschaft-Territorium“. Zatímco Nina Gallion se koncentruje na univerzitu v Tubinkách založenou v roce 1477 a její vztah k městu a Virtembersku, zkoumá Ingo Runde reformy na heidelberské univerzitě od jejích počátků (1386) až do závěru 16. století. Základem pro jeho sondu jsou především postupně upravovaná statuta, stejně jako i některé další úřední prameny. Sledovaný vývoj autor na některých místech srovnává s dalšími vysokými učenými (například s Paříží), přičemž konstatuje některé odlišnosti, například v počtu studentů i vyučujících, organizační struktuře

univerzity (otázka univerzitních národů) apod.

Dieter Speck uzavírá tuto část knihy článkem, soustředěným na univerzitu ve Freiburgu zřízenou rovněž v pozdním středověku (1457) a pozitivně se rozvíjející zejména díky podpoře Maxmiliána I., a to navzdory narůstající konkurenci dalších obecných učení. Předložená analýza není však zaměřena na počátky univerzity, nýbrž na období osvícenství, které do jejího chodu výrazně zasáhlo řadou reforem, a následně na dobu napoleonskou, byt' ta již nespadá do chronologického vymezení konference. Právě ona však vnesla do zkoumaného milieu novou, výraznou dynamiku.

Další část knihy je věnována úzkému propojení pozdně středověkých a raně novověkých univerzit s městským prostředím. Otevírá ji článek Andree Büttnera, sledující násilné kolektivní konflikty vyvolané studenty v Heidelbergu. Sleduje jejich příčiny, částečně též průběh a dopady, a to především pro období pozdního 14. a raného 15. století. Na jiný aspekt zkoumaného vztahu se soustředí Jana Madlen Schütte. Srovnává uplatnění a modely chování univerzitně i řemeslně (tj. mimoškolně, „handwerklich“) vzdělaných lékařů v pozdním středověku a v 16. století. Příležitostí pro spolupráci i konflikty shledává v urbánním milieu celou řadu. Studie je založena především na několika zvolených příkladech, je otázkou, do jaké míry lze některé závěry zobecnovat. Dle mého soudu jen částečně zapadá do druhého oddílu knihy jinak pozoruhodný text, zaměřený na curriculum vitae Theophrasta z Hohenheimu, zvaného Paracelsus (1493–1541), z pera Manuela Kamenzina.

Třetí, poslední, a ne zcela sourodý oddíl sborníku obsahuje čtyři studie. V první

z nich analyzuje Heike Hawiks detailně roli církve a jejích reprezentantů ve vztahu k heidelberské univerzitě ve středověku, a to především v oblasti vrchního dozoru (wormský biskup jako její kancléř). Hawiks ovšem zároveň sleduje také další církevní hodnostáře, spojené s univerzitou („conservatores et iudices“). V neposlední řadě upozorňuje na klíčový význam církevních obročí pro hmotné zajištění vyučujících.

Atraktivní, ovšem zcela odlišné téma přibližuje Wolfgang Eric Wagner. Zaměřuje se na pozdně středověká heidelberská akademická *calendaria*. Analyzuje je přitom nejen v souvislosti s průběhem církevního i akademického roku, ale také jako specifické médium paměti rýnských falckrabat. Následuje studie Maximilana Schuha přibližující vztahy ingolstadtské univerzity s jihozápadními oblastmi Říše, a to jak na rovině individuální, tak institucionální. Soustředí se přitom na necelých třicet let od zřízení studia generale (1472). Oddíl uzavírá Elisabeth Heigl komparací finanční správy univerzity v Heidelbergu a Greifswaldu v raném novověku. Ukazuje přitom různé, dosud málo zkoumané aspekty obstarávání kapitálu i nakládání s ním.

Vydavatelé posuzované knihy, která přinejmenším v některých případech přináší inovativní studie, nabízející nové perspektivy a tvořící bázi pro další komparativní i jinak zaměřené bádání, bohužel zcela rezignovali na jakýkoli shrnující závěr. Ten mohl rovněž naznačit východiska příštího výzkumu. Kniha obsahuje kromě nečetných ilustrací a map již pouze jmenný a místní rejstřík a soupis autorů. Bohužel chybí obvyklý seznam pramenů a literatury, což nejen ztěžuje práci s jednotlivými texty, ale do jisté míry také limituje možnosti další recepce jinak cenné knihy.

Martin Holý

Václav ČERNÝ – Jiří PELÁN (eds.),
Italská renesanční literatura.

Antologie, I–II

Praha, Nakladatelství Karolinum 2020,
456 + 804 s., ISBN 978-80-246-4343-4.

Literární historik Václav Černý chystal v letech 1956–1959 reprezentativní antologii italské renesanční literatury, jejíž nejvýznamnější díla byla sice již dříve do češtiny přeložena, ale celkové panorama chybělo. Černý přizval ke spolupráci řadu významných překladatelů, ale v tehdejších politických poměrech nemohl své dílo dokončit a vydání se nedočkal. Rukopis zachovaný v pozůstalosti V. Černého (v Památkách národního písemnictví v Praze) objevil a prozkoumal italský znalec české literatury a dějin italsko-českých vztahů Alessandro Catalano, který si získal velké zásluhy nejen o interpretaci české literatury a její překládání do italštiny, ale také o poznání českých dějin 17. století. Vlastní edice antologie se ujal s odstupem půlstoletí přední český italianista Jiří Pelán, profesor románských literatur na pražské filozofické fakultě a mj. editor a hlavní autor obsažného *Slovníku italských spisovatelů* z roku 2004. Podstatným rozšířením a novým zpracováním původního záměru V. Černého vzniklo recenzované dílo.

Není to pouhé pietní vydání staršího rukopisu. Naopak, Pelán přistoupil k antologii tvůrčím a inspirativním způsobem. Navázal na Černého koncepci, ale v mnoha ohledech dílo doplnil těmi tematickými okruhy, jimž se jeho předchůdce věnoval nedostatečně nebo je opomíjel (filosofické myšlení Quattrocenta, filologické práce, autobiografie, klasický aristotelismus a další); přizval rovněž ke spolupráci překladatele z mladších generací. Vznikla tak vlastně

nová, ucelenější a na aktuálních poznatcích založená antologie, která podává obraz italské renesance na základě velmi širokého spektra literárních žánrů a témat.

Rozsáhlá a mnohotvárná látka je rozdělena do čtyř chronologicky vymezených oddílů – jsou to Trecento, Quattrocento, Cinquecento a závěrečné „Vyznívání renesance a její proměna“, tj. nástup baroka v potridentském období až po první třetinu 17. století. Vnitřní členění jednotlivých period je dáno žánrově a tematicky. Zatímco v „úvodu k renesanci“ ve 14. století jsou to ukázky „sladkého nového stylu“, komicko-realistická poezie, lyrika, morální meditace a protohumanistický list, dále román, novela a biografie, historická próza a náboženská próza, v dalších obdobích jsou již zastoupeny kromě různých podob lyriky (jazykově italské i latinské), výpravné prózy a divadelních her (tragédie, komedie, *commedia dell'arte*) také humanistická filologie, epistolografie, filosofie, estetika, etika, historie, biografie a autobiografie, politická věda a utopie, náboženství a konečně přírodní vědy jako vyznění renesančního racionalismu na přelomu 16. a 17. století. Právě v tomto mnohotvárném panoramatu vyniká komplexní charakter italské literární renesance v porovnání s formálním a obsahovým vymezením ostatních evropských literatur.

Velká i méně známá jména literátů a učenců tu nevystupují sama o sobě (už proto, že jde o poměrně krátké ukázky z jejich díla), nýbrž v dobovém, tematickém a stylovém kontextu. K tomu velmi dobře slouží zařazení do oddílů a pododdílů, ale také uvedení každé tematické skupiny zasvěceným komentářem. Ačkoli výsledná podoba antologie vznikla teprve úsilím Jiřího Pelána, tento editor plně respektoval svého před-

chůdce a jeho textům (úvodu a doslovu) zajistil důstojné postavení. Tím vyniklo i pojetí renesance v myšlení Václava Černého, který svůj vztah k tématu vyjádřil příznačně patetickým způsobem: „Celý náš moderní svět svými kořeny pevně tkví v renesanci...“ (I, s. 13). Promyšlená koncepce renesance, kterou Černý postavil na osvobození člověka, racionalitě, pozemském zakořenění a vědě, odpovídala poznatkům 19. a první poloviny 20. století a dnes je ukázkou kulturněhistorického myšlení své doby. Pelánova závěrečná studie o konceptech renesance zařazuje Černého pojetí do prostoru mezi západoevropskými klasiky Jacobem Burckhardtem a Johanem Huizingou.

Pelánovo zpracování antologie se vyznačuje neobyčejnou precizností nejen v uspořádání a komentářích, ale také v doprovodném aparátu. Pozoruhodný ediční komentář se rozrostl do studie o obtížném vznikání díla, které ve svých počátcích naráželo na dobové politické problémy, ale i později, po změně režimu, bylo limitováno složitými mezilidskými a právními vztahy. Tím spíše je záslužné, že Jiří Pelán dokázal dovést antologii do konečné podoby, opatřené synoptickými tabulkami, bibliografickými přehledy a jmenným rejstříkem. To vše je spolu s klasickými texty z přelomu středověku a novověku vtěleno do dvojice knih, vyznačujících se skvostnou typografickou úpravou. Antologie představuje panorama italské literatury v rozpětí od 14. do počátku 17. století a zároveň pramenně podložený obraz renesance, původně nazíraný z jejího italského ohniska a nyní nově komentovaný pohledem ze střední Evropy.

Jaroslav Pánek

Pavel BOČEK a kol.

Moskva – Třetí Řím. Od ideje k symbolu

Praha, NLN – Nakladatelství Lidové

noviny 2019, 352 s.,

ISBN 978-80-7422-582-6.

Publikace *Moskva – Třetí Řím* je zaměřena na podrobné osvětlení duchovně-politické myšlenky, která od poloviny 16. století významně ovlivňovala způsob, jímž špičky ruské společnosti nahlížely na postavení své země v Evropě. Aby bylo možné postihnout různé aspekty této představy o vyvolenosti pravoslavné církve a výlučné pozici ruské metropole, přizval brněnský historik Pavel Boček ke spolupráci celou řadu historiků z Ruska i dalších zemí. Část z nich se zaměřila na myšlenky a osudy významných představitelů pravoslavné církve, další demonstrovali vývoj náboženských představ také na ikonografii pozoruhodných nástěnných maleb a ikon, ilustracích v mešních knihách, proměnách chrámové architektury či symbolice některých carských korun a miter moskevských patriarchů. Díky tomuto mezioborovému přístupu se autorům publikace podařilo přesvědčivě doložit, jak se v ruské společnosti postupně prosazovala myšlenka, že se pravoslavná Moskva má právem stát duchovním i politickým centrem celého světa.

Ačkoliv je soustředění příspěvků k rozmanitým aspektům dějin pravoslavné církve nesporným pozitivem, nese s sebou také problém, jak je vhodně uspořádat a propojit, aby vznikla soudržná monografie a ne roztržitý sborník. Pavlu Bočkovi se to podařilo: kapitoly seřadil podle jednotlivých etap ruských dějin, přičemž ke každému oddílu napsal úvod, v němž stručně objasnil, jaké významné události v daném období ovlivňovaly vývoj ruské církve a její

ho vztahu k carovi. Kromě důležitého sjednocení celé publikace tím poskytl potřebná vysvětlení těm čtenářům, kteří postrádají hlubší znalosti ruských dějin.

Další vhodnou podporou, kterou mohou ocenit zvláště studenti historie, představují přehledy významných jmen a reálií v závěru publikace. Každé osobnosti a také mnoha odborným termínům byl věnován odstavec o deseti až patnácti řádcích, v němž autoři výstižně shrnuli nejdůležitější fakta. Je škoda, že podobné medailony nebyly vypracovány také pro autory samotné, neboť někteří jsou dobře známi ve své vlasti, ale ne v České republice.

Vývoj ideje třetího Říma sledovali autoři od 14. století, v němž se utvářelo klášterní prostředí a myšlenky, které ve dvacátých letech 16. století dále rozvinul mnich pskovského kláštera Filofej. Ten v *Poselství proti hvězdoprávcům a latiníkům* zformuloval slavnou tezi o tom, že dvě centra duchovní moci – Řím a Konstantinopol – padla, ale „Třetí Řím“, jímž je Moskva, vytrvá až do konce časů. Všechny souvislosti Filofejovy teze a jejího přijetí představiteli pravoslavné církve i carem Borisem Godunovem jasně představil rostovský historik Andrej V. Koreněvskij. Také další dvě kapitoly byly věnovány významným duchovním. Galina A. Nazarova se zabývala vlivem metropolit Alexeje za jeho života ve druhé polovině 14. století i v následujících staletích, kdy byly jeho činy tradovány jeho nástupci. Pavel Boček představil mnicha Josifa Volockije, jenž se stal jedním z klíčových obhájců samoděržaví.

Odraz vzrůstajícího sebevědomí ruské pravoslavné církve v umění zkoumal Dmitrij O. Švidkovskij, který vyslovil zajímavé teze o možné inspiraci a stavitelích význačných ruských chrámů z přelomu 15. a 16. století.

S rozletem Švidkovského poněkud kontrastuje poslední kapitola tohoto oddílu, v níž se Gennadij V. Popov soustředil na ilustrace v Buslajevském žaltáři. Pojal ji velmi stručně, přičemž víceméně jen citoval závěry svých předchůdců a čtenáře ani neseznámil s jinými bohoslužebnými díly z konce 15. století či se souvislostmi, za nichž daný žaltář vznikl.

Oddíl zaměřený na vývoj ideje Třetího Říma v 16. století poněkud překvapuje svou stručností. Zahrnuje pouze tři kapitoly, mezi nimiž jednoznačně vyniká rozbor pravděpodobného vzhledu carských rezidencí v 16. století od Andreje L. Batalova. Ten formuloval zajímavé teze o podobě a vzorech, podle nichž nechával Ivan IV. Hrozný stavět paláce a pevnosti, v nichž přebýval, a poukázal i na vzdálenou podobu s rezidencemi evropské renesanční šlechty. Carskými příbytky se zabývala též Nina V. Kvilidze, která interpretovala ikonografii nástěnných maleb v moskevském carském paláci a jejich inspiraci v díle teologa Josifa Volockije.

Archimandrita Makarij se soustředil na politické dějiny. Vyložil osudy svého jmenovce moskevského metropolity Makarije a významný projekt, který prosadil. Šlo o systematické shromáždění starších písemných památek a jejich utřídění, na jehož základě vznikl známý soubor *Miněji Četji*. Výklad o roli tohoto souboru i aktivitách jeho původce je pro české historiky jistě podnětný, jeho nedostatkem je však nedostatečná kritičnost. Archimandrita Makarij ke svému dávnému jmenovci očividně vzhlíží, a proto z jeho líčení vystupuje moskevský metropolita jako osobnost, jež se nikdy nedopustila žádného zakolísání. Hlubší pohled by jistě vedl k plastičtějšímu pohledu na tuto postavu i její dobu. Ostatně metropolita Makarij

zažil první desetiletí vlády Ivana IV. Hrozného, tedy velmi zajímavé období ruských dějin.

Největší prostor v knize zaujímá část o 17. století. To je z hlediska českého čtenáře jen dobře, neboť zatímco osobnosti Ivana IV. a Petra Velikého přitahují četné badatele, obdobím mezi nimi se historikové ze střední Evropy zabývají podstatně méně. Zmíněný oddíl ukazuje, že se v době prvních Romanovců událo mnoho pro další vývoj Ruska podstatného. Pozornost je přitom soustředěna zvláště na architekturu, výtvarné a užité umění. Podnětné jsou zvláště kapitoly z pera Xenie A. Šcedriny a Leonida A. Beljajeva, kteří se zaměřili na přejímání zahraničních vzorů při budování církevních staveb iniciovaných významným patriarchou Nikonem. X. A. Šcedrina dokazuje, že významné kláštery, vznikající v polovině 17. století, byly sice samozřejmě inspirovány Athosem, jejich definitivní vzhled však do značné míry ovlivnily metochy z Moldávie, u nichž Rusy zaujala například působivá poloha na ostrově.

Beljajev opět představil vytváření kopií svatých míst, jež se nacházela v Palestině. Dokládal, při jakých kontaktech se vysocí ruští duchovní mohli seznámit s budováním kalvárií a kopií Božího hrobu, jež bylo ve střední Evropě s velkým úspěchem šířeno především františkánským řádem a posléze i dalšími řeholními komunitami. Následně autor ukázal, jakým způsobem byly podobné projekty realizovány v pravoslavném ruském prostředí. Studium obou historiků, kteří se dotkli méně známých souvislostí stavitelské inspirace, lze vytknout pouze jistou stručnost. Téma je natolik nosné, že kapitoly mohly být i dvojnásobně dlouhé. Na Beljajevův příspěvek úzce navazuje kapitola o Šumajevském kříži. Svetlana Javorskaja

v ní dokazuje, že tato výjimečná práce ze dřeva i litých kovů a četných drahých materiálů byla původně určena pro některý z chrámů, ztělesňující Nový Jeruzalém. Autorka následně analyzovala ikonografii kříže, který demonstroval myšlenku, že Moskvě náleží pozice centra celého východního křesťanství. Tamara A. Ostrovskaja napsala podnětnou kapitolu o ikonografii korun, jež byly v 17. století vytvořeny pro cary i patriarchu Nikona. Přesvědčivě doložila snahu navazovat na Byzanc, zvláště na dobu Konstantina Velikého. Vedle korun samotných se zabývala i jejich vyobrazením na jiných předmětech, zvláště na některých ikonostasech. V závěru textu osvětlila, proč baldachýn v Soloveckém klášteře dostal podobu carské koruny.

V závěrečné části dospěli autoři k tezi, že v 18. a 19. století původní idea Třetího Říma postupně slábla. Ruští carové si pravoslavnou církev dokonale podrobili a nepotřebovali, aby se její pozice opět posílila za pomoci nějaké duchovně politické myšlenky. Tu ostatně již nijak výrazně nepotřebovali ani v zahraniční politice, neboť jejich impérium dosáhlo takové moci, že ho panovníci jiných zemí respektovali, aniž by k tomu potřebovali jakékoli filozofické zdůvodnění. Například carevna Kateřina II. nepřipomínala v politické rovině Filofejevu ideu Třetího Říma a z ní plynoucí nároky na ochranu pravoslavných dokonce ani v okamžiku, kdy Rusku hrozil velký střet s Osmanskou říší. Přesto tato myšlenka pravoslavnou církev nadále prostupovala, což se projevovalo zvláště v umění určeném pro duchovní účely.

Přetrvávající fascinaci byzantským uměním a jeho podporu carem Mikulášem I. doložili manželé Foletti. Analyzovali styl, v němž byla postavena moskevská katedrála Krista

Spasitele. Na jejich kapitolu navázala Jevgenija I. Kiričenko, která ukazovala, že rusifikace Dálného východu, probíhající ve druhé polovině 19. století mimo jiné za pomoci šíření pravoslavlí, se zviditelňovala budováním řady chrámů, stavených podle starobyle působících rusko-byzantských vzorů. Byla jim též vybírána imperiálně vhodná zasvěcení, velmi často svatě Sofii. Snahou vtisknout klíčovým kulturním počinům „ruský styl“ se zabývala také Iněssa N. Sljuňkova. Její pozornost však nepatřila architektuře, nýbrž korunovačnímu ceremonálu. Tomu chtěli carové 19. století vtisknout svébytnou „ruskou“ podobu, avšak současně vyžadovali zohlednění starých byzantských tradic. Tím práce Sljuňkové celou publikaci vhodně uzavřela.

Převážná část autorů líčila rozšiřování a proměny duchovně politické myšlenky „Moskvy – Třetího Říma“ na základě analýzy uměleckých předmětů a stavebních počinů, které ji vyjadřovaly. Je proto dobře, že texty provází množství barevných fotografií. Zachycují podobu celých chrámů, jejich inventáře, jednotlivých architektonických článků, ikon a výjevů z nástěnných či knižních maleb. Řada těchto památek je česky mluvícímu čtenáři představena vůbec poprvé. Publikace je proto významná nejen svým přínosem k pochopení vývoje ideje Třetího Říma, nýbrž také díky představení duchovní a umělecké kultury Ruska od 14. do 19. století.

Kateřina Pražáková

Kryštof HARANT Z POLŽIC
A BEZDRUŽIC

*Putování aneb cesta z Království českého
do města Benátek a odtud po moři do
země Svaté, země Júdské a dále do Egypta
a velikého města Kairu, I–II*

(= Česká knižnice, sv. 91–I, 91–II)

Praha – Brno, Nadační fond Česká
knižnice – Ústav pro českou literaturu
AV ČR – Host 2017, 680 s. + 628 s.,
ISBN 978-80-88183-07-5 (NFČK),
ISBN 978-80-88069-31-7 (ÚPČL),
ISBN 978-80-7491-942-8 (Host).

Edice pozdně humanistického cestopisu Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdruzic (1564–1621) vychází z jeho původního tisku vydaného ve Starém Městě pražském u dědice Daniela Adama z Veleslavína roku 1608. Renesanční šlechtic z Království českého v něm vylíčil průběh své cesty z Benátek do Svaté země a Egypta, již vykonal společně s Heřmanem Černínem z Chudenic od dubna do prosince 1598. Převažující českou část cestopisu připravila k vydání v nové edici Hana Bočková. Ediční přípravě latinských a řeckých pasáží věnovala pozornost Markéta Melounová. Společně s Lucií Storchovou se obě editorky podílely na komentářích připojených k edici.

Čtenářský charakter předložené edice podtrhuje transkripce textu podrobně a srozumitelně vysvětlená v edičních zásadách. Edici doplňuje řada užitečných rejstříků, vysvětlivek bez odkazů na bibliografické zdroje, slovníček a velmi stručné komentáře. V nich však editorky pouze zopakovaly bez kritické reflexe dříve publikované poznatky o osobnosti Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdruzic a jeho cestě na Blízký Východ, které převážně na základě analogií a konstrukcí hypotéz shromáždila v jeho

biografii vydané roku 2004 Marie Koldinská. Některé její úvahy by ovšem ve světle současných badatelských poznatků vyžadovaly revizi. Jde ku příkladu o Harantovo dětství, o pážecí pobyt u Ferdinanda Tyrolského na Ambrasu nebo o působení mezi dvořany na rudolfinském dvoře (blíže srov. mou recenzi v Českém časopisu historickém 103, 2005, s. 407–414).

Naopak metodologicky cenné postřehy o biblické imaginaci v Harantově pohledu na islámský Orient obsahuje zasvěcený komentář Lucie Storchové, vycházející z jejích dříve zveřejněných badatelských poznatků o výkladovém rámci raně novověkých cestopisů o Blízkém východě. Lze litovat, že komentář Markéty Melounové o citačních autoritách Kryštofa Haranta, na něž se šlechtic odvolává ve svém cestopisu, je na pouhých čtyřech stránkách textu knihy příliš povšechný a velmi povrchní. Skutečný vědecký rozbor citačních autorit může naznačit badatelům další cestu k poznání myšlenkového světa Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdruzic. Všem komentářům v edici by ovšem prospělo více srovnávacího kontextu a odkazů na odbornou literaturu přinejmenším k cestování urozených osob v renesanční době a vytváření obrazu blízkých i vzdálených světů v jejich očích. To by vedlo nejen k důkladnějšímu zařazení Harantova spisu mezi pozdně humanistická literární díla, ale současně by takový přístup k textu prohloubil poznání dalších projevů jeho sebe prezentace, které promlouvají z pojetí celého cestopisu.

Rozpaky vyvolává chybějící bibliografie v závěru edice. Editorky odkazují pouze na několik použitých slovníků a základních encyklopedických prací. Petr Daněk ve stručné poznámce o Harantově motetu *Qui confidunt in Domino*, které je otištěno

jako příloha první části jeho cestopisu, bez širšího hudebně historického kontextu uvádí bibliografii o čtyřech položkách, jež zahrnuje dosud vydané edice této skladby. Absence bibliografie ve vydaném cestopisu podtrhuje zmiňovaný nedostatek interpretačního kontextu, který patří k očekávaným standardům moderních edičních podniků literárních, vyprávěcích, osobních i úředních pramenů z období raného novověku, zvláště ve vysvětlivkách, edičních poznámkách a komentářích. Tento osvědčený přístup uvedl do moderní ediční praxe Jaroslav Pánek již roku 1985 v kritickém zpřístupnění Březanových *Životů posledních Rožmberků*, v nichž zdařile spojil nároky na vědecké a popularizační pojetí díla, které je čtenářsky velmi přístupné.

Václav Bůžek

Václav MATOUŠEK a kol.

Rozvadov 1621.

Výzkum bojiště třicetileté války

České Budějovice, Veduta 2018, 206 s.,
ISBN 978-80-880-3033-1.

Václav Matoušek etabloval komplexní výzkum raně novověkých bojišť jako svého druhu samostatnou disciplínu v rámci historické archeologie.¹ Aktuální publikace, kterou připravil se spoluautory Pavlem Hrnčířkem a Zdeňkem Šámalem, se zaměřila na archeologické pozůstatky spíše dlouhodobých bojů než jedné velké bitvy u Rozvadova. Tam se na česko-falckém

pomezí v červenci a srpnu 1621 opakovaně střetl zbytek česko-falcké armády pod vedením hraběte Mansfelda s ligistickými, převážně bavorskými oddíly, jimž velel hrabě Tilly. Graficky bohatě vybavená kniha je rozdělena do devíti kapitol, po nichž následuje soupis pramenů a literatury a osobní i zeměpisný rejstřík. V druhé části knihy (s. 147–205) se kompletní text práce opakuje – již bez obrazového doprovodu – v angličtině.

Zájem autorů patřil po Matouškově přehledném úvodu o historii archeologických výzkumů bojišť třicetileté války na území ČR a Hrnčířkově kapitole o historických souvislostech a průběhu „bitvy“ u Rozvadova nejprve důkladnému, bohatě ilustrovanému zpracování podkladů na základě nedatovaného vyobrazení bojiště na letáku, vydaném Rafaelem Sadelerem a návazně podle kartografických podkladů ze 17. a 18. století. Staré grafiky a kartografické prameny byly tu konfrontovány s moderními mapami. Poté Matoušek s Hrnčířkem přešli nejprve ke geodetickému zaměření v (dlouhodobě) lesnatém terénu unikátně dochovaných reliktů opevnění. Cenná je kapitola, v níž Matoušek prezentoval výsledky archeologických sond a nálezy dochovaných pozůstatků vojenských střetů. Šámal velmi názorně seznámil čtenáře s metodami i výsledky detektorového průzkumu bojiště.

Závěr knihy staví před čtenáře otázku, co vlastně to dlouholeté, velmi komplexní, technologicky náročné a sofistikované zkoumání bojiště přineslo? Odpověď bude rozdílná, zformuluje-li ji obecný historik nebo historický archeolog. Letní válčení u Rozvadova v roce 1621 v podstatě nemělo zásadní vojenský a návazně politický význam. Na tom výsledky výzkumu nic nemění. Pro historickou archeologii bojišť

1 Srovnej zejména: Václav MATOUŠEK – Tomáš JANATA – Jan CHLÍBEC – Roman URBANI – Růžena ZIMOVÁ, Třebel 1647. *A battlefield of the Thirty Years' War from the perspective of history, archeology, art-history, geoinformatics, and ethnology*, Praha 2017.

a návazně dějiny raně novověkého vojenství však kniha přináší řadu metodologických podnětů a množství příkladně zpřístupněného pramenného materiálu.

Jiří Pešek

Tomáš MALÝ

Obrazy a rituál. Římské korunovace divotvorných Madon a koncept barokní kultury

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2019, 324 s., ISBN 978-80-7422-691-5.

Výzkum barokní kultury má na brněnské filozofické fakultě úctyhodnou tradici, která ve druhé polovině 20. století vyvrcholila díly Josefa Války. V současné době se této tematice věnuje několik mladších badatelů, mezi nimi Tomáš Malý, který vhodně propojil domácí bádání s výzkumem prováděným v Českém historickém ústavu v Římě. Jako východisko pro vlastní výklad některých stránek barokní – v jeho pojetí potridentské – kultury si zvolil velkolepé slavnosti „římských“ korunovací Madon v letech 1732–1736, spojené s jejich rituálním ozdobením zlatými korunami zaslanými z Říma.

Předmětem korunovace se stala sochařská či malířská zobrazení Madony, umístěná na nejvýznamnějších poutních místech v Čechách (jezuitská Svatá Hora u Příbrami) a na Moravě (premonstrátský Svatý Kopeček u Olomouce) a v augustiniánském klášteře a kostele sv. Tomáše v Brně. Rituální korunovační slavnosti probíhaly podle předpisů vatikánské kapituly a v osmidenním programu vedle úzce liturgické části a kázání zahrnovaly také procesy s korunovaným artefaktem, ohňostroje, vojenské salvy a hudební doprovod. Tyto monumentální slavnosti, k nimž povolení z Říma zprostředkoval

vždy příslušný diecézní biskup, byly dosud pojímány především jako forma teatrálních inscenací a projev emocionálně vypjaté barokní mentality. Tomáš Malý se rozhodl překročit hranice oborů, využít metod historické antropologie a ukázat komplexní, tudíž i „profánní“, charakter těchto slavností.

Autor přistoupil ke zpracování tématu po důkladné heuristice v archivech a historických knihovnách na Moravě, v Čechách a samozřejmě ve Vatikánu, kde prozkoumal archiválie kapituly sv. Petra, uložené ve Vatikánské knihovně. Zároveň prostudoval rozsáhlý soubor evropské literatury, takže získal přehled o širokém badatelském spektru nové kulturní historie. Svou monografii rozdělil na dvě hlavní části; v první pojednal o interpretačních možnostech při uchopení korunovace Madon jakožto historického fenoménu, ve druhé o průběhu, sociálním zázemí, významu a prezentaci tohoto rituálu. Závěrem pak shrnul výsledky své analýzy se zřetelem k celkové charakteristice barokní kultury.

Z hlediska vztahu mezi českým a italským prostředím je důležité Malého pojetí „implementace specifického římského rituálu do zaalpského prostoru“ (s. 21). Autorovi nešlo o jakoukoli korunovací Madony (obrazy a sošky Panny Marie s korunou byly obvyklé i jinde, a to již ve středověku), nýbrž o upravený římský ritus. Ten se v 18. století uplatnil (kromě Itálie) na území habsburské monarchie a ještě výrazněji v polsko-litevské unii. Malý důmyslně argumentuje proti rozšířené tezi o *pietas Austriaca*, která je v novější literatuře pokládána za kult sjednocující a vyznařující z habsburského centra do ostatních dynastií ovládaných zemí.

Malý naopak zdůrazňuje, že mariánské korunovační slavnosti vycházely v jednotlivých zemích z iniciativy místních řeholních

představitelů a biskupů, kteří se obraceli na jinou – totiž římskou – autoritu. Tou byla nadace, kterou roku 1637 založil hrabě Alessandro Sforza Pallavicini a kterou spravovala vatikánská kapitula sv. Petra; tato nadace poskytovala žadatelům zlaté korunky, jimiž byly pak ozdobeny vybrané mariánské symboly. Potridentská římská kultura se tak prosazovala ve středoevropských zemích, které si v rámci katolického univerzalizmu zachovávaly své vlastní pojetí zbožnosti – v Čechách a na Moravě to byla *pietas Bohemica*.

Autor tuto skutečnost ilustruje mj. na osobnosti olomouckého biskupa Wolfganga Hannibala ze Schrattenbachu, který stál za slavnostní korunovací Madony v Brně roku 1736. Právě on přijímal silné podněty italské kultury za mnohaletého pobytu v Římě jako student, poté císařský vyslanec u papežského stolce a nakonec jako kardinál a volitel papeže. Bezprostřední italské podněty přispěly k tomu, že se stal zprostředkovatelem transferu římské ceremoniální kultury směrem na Moravu.

Analytický výklad Tomáše Malého je veden v intencích symbolické antropologie, sociologie prostoru (projevy korunovačních slavností ve vztahu k posvátným horám, prostoru města či interiéru chrámů) a s respektem k náboženské i sociální stránce těchto událostí. Autor zkoumá mnohotvárné motivy a formy jednání inspirátorů, organizátorů a účastníků těchto slavností, přičemž je nepokládá za pouhé barokní divadlo, ani za programové popírání skutečného stavu věcí: „korunovace mariánských obrazů nebyly divadlem odpoutávajícím člověka od kruté reality, ale spíše souborem událostí, které člověku poskytovaly jistotu a pocit řádu, ukazovaly jeho „reálné“ místo ve společnosti, nabízely mu „reálnou“ pomoc a záruku spásy“ (s. 211–212). Při tom se uplatnily silné vlivy Říma (předem určený rámec rituálu,

delegovaný koronátor, darovaná koruna), ale i zpětné signály dané potřebou reprezentovat se vůči centru katolického křesťanstva (odkazy na papeže, kardinály a vatikánskou kapitolu ve slavnostních tiscích, na slavobránách apod.). Postoj rekatolizovaného českého prostředí, v první polovině 18. století již téměř zbaveného „heretiků“, k papežství se ve výkladu T. Malého dostává do nového světla.

Monografie opatřená obrazovou a kartografickou dokumentací, obsažnou bibliografií a důkladným anglickým souhrnem zpracovává méně obvyklé a ne zcela jednoduché téma. Přesto je to kniha čtivá a vyznačuje se určitým napětím, neboť je napsána diskusní formou. Autor své hlavní poznatky důsledně vztahuje k pracím autorů starších i současných, ale činí tak neagresivně a věcně. Klade dosavadní literatuře podnětné otázky a snaží se na ně odpovědět s dobře podloženou argumentací. Kniha v řadě aspektů posunuje poznání barokní kultury ve střední Evropě. Zároveň je podstatným příspěvkem k osvětlení vzájemných vztahů mezi českými zeměmi, habsburským dvorem a papežským Římem.

Jaroslav Pánek

19. a 20. století

Robert ADAM – František
MARTÍNEK – Petr PÍŠA –
Magdalena POKORNÁ – Lucie
RYCHNOVSKÁ (edd.)

Karel Havlíček. Korespondence II, 1843–1844

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2018,
486 s., ISBN 978-80-7422-475-1.

Druhý svazek edice dopisů jedné z nejvýraznějších osobností české kultury poloviny devatenáctého století Karla Havlíčka

Borovského je opět příkladným nakladatelským počinem.¹² Ocení ho nejen literární vědci specializující se na literaturu devatenáctého století, ale také odborníci na myšlenkový svět českých elit a zejména na jejich názory na Rusko. K užítku bude i té části historické obce, která se zabývá podobou české vlastenecké společnosti čtyřicátých a padesátých let devatenáctého století a vzájemnými vztahy jejích protagonistů. 228 dopisů v překladech do češtiny i v německých, ruských či francouzských originálech doprovází kalendárium Havlíčkova života a díla a obsáhla úvodní studie „Chci být Čechem a budu jím. Ruská léta Karla Havlíčka v zrcadle korespondence“ Petra Piši (s. 7–30).

Její autor se nezabývá jen konkrétními údaji z Havlíčkova pobytu na Rusi, sleduje také okrajové momenty, dokreslující ovšem atmosféru doby. Sem patří nepochybně pasáže věnované technické stránce poštovního styku, tedy času, který potřebovala poštovní zásilka k cestě mezi střední Evropou a Moskvou, kde působil Havlíček jako vychovatel v rodině Štěpána Petroviče Ševyrjova, ale také cena (vysoká), jíž musel pisatel za dopravu své korespondence platit. Tady byl autorovi oporou přehled výdajů za poštovní služby samotného Havlíčka, uváděný v kompletní podobě na s. 13 a 14. Autor úvodní studie věnuje pozornost i problematice cenzurního dohledu pro poštu do ciziny, jehož si byl Havlíček i jeho přátelé dobře vědomi a obcházel ho posíláním dopisů prostřednictvím přátel, byť se tak někdy dalo za cenu velké časové prodlevy mezi odesláním a doručením listu. Narážky na cenzuru

se pak objevují v různé podobě i listech publikovaných v edici (srov. např. dopis Václava Šulce z 15. 5. 1843 na s. 44nn, kde pisatel výslovně rezignoval na psaní dopisů a Havlíčka nabádal, aby učinil stejně). Z korespondence je pak patrná proměna Havlíčkova vztahu k Rusku, kde počáteční obdiv pozvolna vystřídal kritický přístup vůči autokratickým poměrům vládnoucím v zemi a ambicím přinejmenším části kulturní elity prosadit ve slovanském světě ruskou hegemonii. Jasně je to patrné zejména v dopise Karlovi Vladislavovi Zapovi z 30. dubna 1844 (s. 188nn). Do jaké míry byla tato ztráta iluzí ovlivněna zhoršujícím se Havlíčkovým vztahem k jeho zaměstnavateli, i tento fenomén se v korespondenci objevuje, zůstává pak samozřejmě otázkou. V dokonale připravené edici nemůže samozřejmě chybět jmenný rejstřík s anotacemi a badatelé i veřejnost tak dostávají do rukou práci, která jen potvrzuje fakt, výslovně konstatovaný editory prvního svazku Havlíčkovy korespondence na s. 36: „Korespondence je mimořádně cenným historickým pramenem soukromé povahy.“

Josef Opatrný

Eva GREGOROVÍČOVÁ (ed.)

Ludvík Salvátor Toskánský, vědec a cestovatel, v roce 170. výročí narození

Praha, Národní archiv 2018, 404 s., ISBN 978-80-7469-085-3.

Ludvík Salvátor Toskánský (1847–1915), čtvrtý syn posledního toskánského velkovody Leopolda II., patří mezi nejsvěráznější osobnosti habsburské dynastie, přičemž jako jeden z mála Habsburků nenese rysy politické kontroverznosti. Život cestovatele, vědce a filantropa je naopak předmětem

1 První svazek (Robert ADAM a kol., *Karel Havlíček, Korespondence I, 1831–1842*, Praha 2016) anotován v ČČH 116, 2018, s. 606.

badatelského zájmu, který je vlastní nejen zemím ležícím na teritoriu někdejší středoevropské monarchie, ale také Itálii a Španělsku. Jelikož je v České republice zachována podstatná část arcivévodovy pozůstalosti a také množství dalších památek, stala se profilující osobností výzkumu pracovnice Národního archivu v Praze Eva Gregorovičová, která již vydala řadu prací o této tematice. Zásluhou Gregorovičové byla také v říjnu 2017 uspořádána mezinárodní konference o Ludvíku Salvátoru Toskánském, jejíž výsledky přináší rozsáhlá recenzovaná publikace.

V několika svých příspěvcích představuje editorka sborníku Ludvíka Salvátora jako člověka mimořádného nadání, který si zásluhou vynikajících učitelů a vědců osvojil všestranné vzdělání v řadě přírodovědných i humanitních oborů a zvládl plynně čtrnáct jazyků. Narodil se sice ve florentském paláci Pitti a jeho mateřtinou se stala italština, ale od roku 1859 pobýval ve vyhnanství; po krátkém pobytu ve Vídni se usadil na panství Ostrov nad Ohří a poté v Brandýse nad Labem; od roku 1872 byl majitelem tamního zámku a prosperujícího velkostatku, jehož výnos mu umožňoval financovat nákladné cesty, zakupování zahraničních nemovitostí a vydávání vlastních děl; v Brandýse byly uloženy jeho sbírky, které se po zaboru habsburského majetku dostaly do centrálních pražských institucí – dnešního Národního muzea, Národní galerie, Národní knihovny a Národního archivu, kde je též uložen Rodinný archiv toskánských Habsburků. Z hlavního sídla v Čechách Ludvík Salvátor, který v Praze soukromě studoval u profesorů Karlo-Ferdinandovy univerzity a Akademie krásných umění, cestoval po Evropě a podnikal badatelské cesty na Balkán a do oblasti Středo-

zemního moře, do severní Afriky, na Přední východ, ale i do Británie, USA a Austrálie. Cestovatelská pozorování a mnohostranné poznatky z přírodních věd, ale i historie a filologie vtělil do více než 50 svazků v rozsahu zhruba 14 000 stran (o arcivévodových publikačních strategiích a vydávání spisů v knize pojednává Jan Kahuda).

Za vědeckou činnost, především v oboru geografie a věd o přírodě, sklídl Ludvík Salvátor ve světě řadu uznání, a to i ve svém rodišti, když byl roku 1872 zvolen čestným členem Italské entomologické společnosti ve Florencii; poté následovalo řádné nebo čestné členství v mnoha dalších učených společnostech. Poct se dočkal i v Čechách; už roku 1865 byl jmenován čestným členem Společnosti vlasteneckých přátel umění v Praze a stal se rovněž čestným členem České akademie pro vědy, slovesnost a umění. Praha ostatně byla místem vydání podstatné části jeho spisů. V Brandýse nad Labem také 12. října 1915 zemřel. V posledním roce první světové války, v březnu 1918, byly pak jeho ostatky převezeny do Kapucínských hrobky ve Vídni.

Čtyři desítky studií o učeném arcivévodovi jsou rozčleněny do sedmi oddílů; jsou věnovány pramenům, příslušnosti k habsburskému rodu, vědecké činnosti, cestování, kulturnímu odkazu, spolupracovníkům, biografii a soupisu literárního díla. Promyšlenou kompozici této knihy dokládá už první oddíl, v němž je obsažen analytický pohled na soubory archiválií k osobnosti Ludvíka Salvátora v Česku, Rakousku a na Mallorce, a to vždy pohledem znalce z dané země. Vzájemná komplementarita statí je však patrná i v dalších oddílech, jež se týkají vývoje toskánské sekundogenitury a působení jejích příslušníků, arcivévodových vědeckých expedic, publikační činnosti, správy a výnosu

brandýského panství či přestavby tamního zámku, mecenášské a sběratelské činnosti. Samostatných článků se dočkaly rovněž vybrané osobnosti z okolí Ludvíka Salvátora, na prvním místě jeho celoživotní pobočník, učitel a otcovský rádce Eugenio Sforza. Pro začlenění do českého prostředí, k němuž měl arcivévoda velmi blízko, jsou důležité mj. studie pojednávající o jeho vztahu k pražské univerzitě, o kontaktech s tamními přírodovědci a s českými ilustrátory spisů Ludvíka Salvátora.

Dlouhodobá kurátorka toskánského rodinného archivu Eva Gregorovičová předvedla svým způsobem vzorový přístup k přípravě konference. Jelikož perfektně zná archivní prameny k tématu, podala jejich úvodní charakteristiku, analýzu a zhodnocení literatury domácí i zahraniční, zejména také španělské (vzhledem k aktivitám Ludvíka Salvátora na Baleárech). Rozbor dosavadních poznatků je naprosto věcný, neboť ukazuje, že nejchatrnější znalosti se dosud týkaly způsobu vzdělávání a obecně formativního období arcivévodova života; a právě prameny k tomuto období jsou dostupné v Čechách. Editorka svazku nastínila projekt směřující ke zpracování prvního českého životopisu této pozoruhodné osobnosti. Vytěžení opomíjených pramenů se tu stává východiskem k osvětlení jak života Ludvíka Salvátora, tak jeho sepětí s českým prostředím, mj. s umělci a tiskaři pracujícími na vydávání početných arcivévodových spisů. V tomto smyslu je přístup Evy Gregorovičové podnětný i při obecnějším uvažování o biografické práci.

Publikace, opatřená ikonografickou přílohou, leč bohužel bez žádoucího rejstříku, podává mnohostranný pohled na osobnost Ludvíka Salvátora Toskánského. Obsahuje články v několika jazycích (vedle převažují-

cí češtiny jsou to také angličtina, italština, němčina a španělština). Všechny texty jsou však opatřeny dostatečným anglickým souhrnem, popřípadě přeloženy do angličtiny. Celé dílo je tak dobře dostupné mezinárodní badatelské veřejnosti.

Jaroslav Pánek

Josef OPATRŇÝ (ed.)

Caribe hispano y Europa.

Siglos XIX y XX. Dos siglos de relaciones

Praha, Nakladatelství Karolinum 2018,

246 s., ISBN 978-80-246-3816-4.

Sborník devatenácti studií z mezinárodní konference, mj. oslavující padesáté výročí existence Centra Ibero-amerických studií Univerzity Karlovy, se soustřeďuje na vztahy mezi španělsky mluvícími zeměmi karibské oblasti a Evropou od 18. do konce 20. století. V popředí přitom stojí Kuba jako centrum zájmu a bezmála sto let trvající velké téma pražských iberoamerikanistů. Nejstarší tematiku nahlíží optikou německého lékaře a kováře Daniele Botefeyury studie Michaela Zeuske, pojednávající o obchodu otroky mezi Senegalem a USA, na němž se na přelomu 18. a 19. století podílelo také Království hannoverské. I studie Imilcy Balboa Navarro má bohužel téma: Podvod a zdanění, konfiskace, subvence a kontrola koloniálního hospodaření na Kubě v letech 1836–1839. Amparo Sánchez Cobos se věnuje dějinám karibského anarchistického hnutí: na Kubě ve srovnání s ostatními karibskými zeměmi. Další příspěvky tematizují pěstování tabáku stejně jako počátky kubánské litografické produkce, případně francouzského pokusu Luise Napoleona Bonaparte o vybudování středoamerického průplavu v Nikaragui.

Lukáš Drvota se věnuje roli Velké Británie ve válce mezi USA a Španělskem v roce 1898.

Zajímavá je skupina příspěvků (Yopane Thiao a zejména Alvar de la Llosa) o francouzské linii kubánských kontaktů: V Paříži sídlila již od poloviny 19. století početná kubánská literární kolonie, po Castrově revoluci byla dokonce založena neoficiální Asociace France-Cuba. Etienne Morales vysvětluje, že bylo značně obtížné cestovat přímo z Francie na porevoluční Kubu. To hrálo do noty Československým aeroliniím, které jako první otevřely roku 1962 přímé letecké spojení na „ostrov svobody“. Za československým angažmá se skrývala širší koncepční představa, že se Kuba stane odrazovým můstkem pro intenzivní hospodářské i kulturní styky s dalšími karibskými a středoamerickými státy.

Z bohemikálních příspěvků vyniká studie Josefa Opatrného o Československu a Kubě v padesátých a šedesátých letech 20. století (s. 169–185). Autor tu staví téma československých aktivit (včetně badatelských: v kubánských archivech s úspěchem a mezinárodním ohlasem pracoval v šedesátých letech Bohumil Baďura) do širšího kontextu sovětského zájmu o Karibskou oblast a konkrétně o Castrův režim. Sborník uzavírá studie Lukáše Perutky o středoamerické misi českého historika a diplomata Vlastimila Kybala v roce 1936, při které s cílem sondovat možnosti rozšíření obchodních styků navštívil Guatemalu, Salvador, Honduras a Nikaraguu.

Jiří Pešek

Nikita ODNITSOV

Geopolitika ropy

Praha, Nakladatelství Karolinum 2018, 282 s., ISBN 978-80-246-3818-8.

Historicko-politologická monografie, vyvinuvší se z úspěšné magisterské práce, je zaměřena na geopolitický rozměr těžby a zejména obchodu ropou jako strategickým zdrojem a na v podstatě globální důsledky regionálních a zejména velmocenských snah o ovládání či kontrolu tohoto trhu. Autor zkoumá tyto skutečnosti a děje pro poválečné období (1945–2008), tedy pro epochu dekolonizace a hlavně desetiletí studené války. Kniha je rozdělena na koncepční úvod, čtyři části a závěr, po němž následuje anglický souhrn, obsáhlá bibliografie, smíšený (velmi neúplný!) rejstřík a početné tabelární i grafické přílohy.

V prvé, metodologické části autor staví proti sobě neoliberalistickou teorii interdependence a geoeconomické pojmání ropy jako – ve zkoumaném období – základní strategické suroviny. Druhá část knihy je v podstatě (i přes opakované politologicko–systémové vstupy) historická a sleduje mocenský zápas o ovládání ropných polí v Iránu, Saudské Arábii a na středním východě, jakož i o kontrolu ropovodů a plavebních tras tankerů v této oblasti v poválečném období až do vzniku OPEC, resp. také ustavování nových poměrů v šedesátých letech 20. století. Pro tuto epochu bylo charakteristické postupné (nepřímé) vytlačení dosavadních hegemonů Velké Británie a Francie z pozice velmocí, kontrolujících ropné zdroje a dodávky. Profitovaly Spojené státy, které využívaly rozporů mezi „anarchickou politickou strukturou a hierarchickou strukturou ekonomickou“. USA po celé studenoválečné období velmi

komplexně kooperovaly s lokálními mocnostmi a odstavováním konkurentů z vlastního tábora postupně „zjednodušovaly“ postkoloniální situaci směrem k etablování (podle autora) dobře kontrolovatelného bipolarismu se Sovětským svazem jako jejich jediným respektovaným „partnerem“. Třetí a nejobsáhlejší část práce (s. 99–165) sleduje vývoj (s některými retrospektivními pohledy zpět až do doby meziválečné) v podstatě od války Jom kipur 1973 až do „třetího ropného šoku a změny technologického řádu“ v letech světové finanční krize po roce 2008. V Epilogu pak autor do tématu vtahuje Čínu jako velmoc, usilující od konce první dekády 21. století o nezávislou ropnou politiku.

Autor velmi dovedně kombinuje faktograficky důkladně zvládnutý historický přístup, výše zmíněné politologické interpretační vzorce (důraz klade na asymetrii mezi postavením exportérů a hlavních uživatelů) a makroekonomii. Ukazuje vazbu tvorby cen ropy nejen na relaci nabídky a poptávky, ale též na významové posuny dominance světově klíčových rezervních měn, připomíná ne vždy přímou závislost proměn cen ropy na změnách cyklu světové nebo té které velmocenské ekonomiky. Do centra líčení vždy staví USA a jejich zájmy politického, ekonomického i obecně mocenského charakteru.

Je obdivuhodné, že mladý autor zvládl soustavně vytěžit a v práci uplatnit až nepředstavitelně bohatou světovou literaturu rozsáhlého tématu. Jistým problémem je, že při výkladu historických souvislostí a obecněji při historických argumentech Odintsov interpretačně zůstává na rovině velmocenského „mocenského pokeru“, tedy výkladu hraničícího mnohdy až s teorií spiknutí. Historické děje neopouštějí nejvyšší mo-

censkou rovinu a autor je líčí nejčastěji podle vyprávění předních účastníků nebo na základě publikovaných záznamů porad, konferencí, diplomatických telefonátů atp. Občas čtenář žasne: kupříkladu představa, že válku Jom kipur v podstatě zorganizoval (a posléze zas telefonicky zastavil: viz s. 116–121) Henry Kissinger, aby dosáhl optimálních podmínek pro jednání o blízkovýchodní politice, je samozřejmě velkolepá, ale – přes všechny vzpomínky na to, co který státník řekl při opouštění toho kterého jednacího salonku – přece jen podstatně vzdálená „špinavé“ realitě dějin.

Je to ovšem práce – nezapomínejme – přednostně politologická. Nesmí nás tedy zaskočit závěr: „výzkum dokázal, že teorie interdependence vysvětluje pouze částečně kauzalitu mezi asymetrií a konsolidací energetického sektoru“ (s. 201). To jsme možná věděli již před otevřením knihy. A z perspektivy jara roku 2020 je možno se tázat, zda a jak do tohoto konceptu zapadá aktuální zhroucení ropných trhů? Přes zmíněné „mladické hříchy“ pokládám Odnitsovovu práci, usilující o co možná komplexní propojení politické, ekonomické a dějově historické roviny za jednoznačně inspirativní.

Jiří Pešek

Pavel HLUBUČEK a kol.

***Sto let Pedagogické knihovny
J. A. Komenského 1919–2019***

Praha, Národní pedagogické muzeum
a knihovna J. A. Komenského 2020, 120 s.,
ISBN 978-80-86935-48-5.

V rámci projektu „Národní oslavy výročí J. A. Komenského“ na léta 2020–2022 vyšla jako jeden z prvních publikačních výsledků výpravná kniha věnovaná největší sbírce

pedagogické literatury v České republice. Svým obsahem přesahuje jubilejní posláni a poskytuje mnoho podstatných údajů o instituci, která postupně vytvořila základní heuristické východisko ke studiu dějin školství (především základního a středního), didaktiky a pedagogického myšlení.

Třebaže se snahy o vytvoření ústřední pedagogické knihovny v Čechách projeví již na počátku 20. století, její založení se mohlo uskutečnit až po vzniku samostatného státu; usnesením ministerské rady z 15. března 1919 byl založen Československý pedagogický ústav J. A. Komenského, mezi jehož úkoly patřilo také vybudování pedagogického muzea a knihovny. U zrodu těchto institucí stály významné osobnosti oboru Otakar Kádner, první ředitel ústavu, a Jan Maurer, zakladatel knihovny. Historický výklad sleduje organizační peripetie, v nichž se knihovna dočasně osamostatnila jako dokumentační a studijní instituce, postupně rozšiřující svůj akviziční záběr na řadu specializací (mj. komeniologie). V různých organizačních podobách sdílela knihovna i temné stránky vývoje českých zemí, jakými byl útlum činnosti za německé okupace, zatčení a odsouzení ředitele Karla J. Beneše za protinacistickou činnost (1941) či uzavření dobově nežádoucí literatury do tzv. zvláštního fondu za sovětské okupace a „normalizačního“ režimu. Přes všechny politické překážky se knihovna rozrůstala a po začlenění do Národního pedagogického muzea a knihovny J. A. Komenského (2011) získala samostatnou budovu a moderní vybavení pro fond o více než půlmilionu svazků.

Pro historické bádání má tato instituce význam především jako základní soubor literatury k dějinám moderní vzdělanosti. Zvláštní zmínku si zaslouží fond monogra-

fií a periodik k vývoji školství, pedagogiky, výchovy a vzdělávání, dále soubor slabikářů (od roku 1547), učebnic všech oborů a vysokoškolských skript (od 19. století), badatelsky velmi potřebných výročních zpráv středních škol z let 1811–1949, sbírka komenián, komplex komeniologické literatury a inkorporovaná Sukova studijní knihovna literatury pro děti a mládež (největší soubor tohoto zaměření v Česku).

Pojednání o institucionálních dějinách doplňují medailony významných osobností, které působily v této knihovně. Byli to mj. jeden ze zakladatelů české speciální pedagogiky Jan Maurer (1878–1937), teoretik a historik literatury pro mládež Václav František Suk (1883–1934), spisovatel Karel Josef Beneš (1896–1969) a komenioložka evropského věhlasu Dagmar Čapková (1925–2016). Publikace doplněná popisem fondů a projektů knihovny, podrobnou bibliografií a desítkami dokumentárních vyobrazení dobře poslouží zájemcům o dějiny vzdělávání od 19. století do současnosti.

Jaroslav Pánek

Ivan JAKUBEC – Jan ŠTEMBERK

Cestovní ruch pod dohledem říše

Praha, Nakladatelství Karolinum 2018, 309 s., ISBN 978-80-246-4127-0.

Práce autorské dvojice Jakubec Štemberk patří k publikacím, které se v posledních letech pokoušejí prezentovat období protektorátu jinak než prostřednictvím počtu pronásledovaných z politických či rasových důvodů. Pro část veřejnosti je tento úhel pohledu sice předmětem silné kritiky, je však zcela legitimní a dokonce nutný. Pokud mají historikové nabízet reálný obraz minulosti, nemohou v něm informace

o denním životě protektorátu chybět, samozřejmě s vědomím širšího kontextu. Autoři zmiňují tuto skutečnost už v prvních větách úvodu práce, když konstatují: „I v dobách zuřících bojů na všech frontách stále lidé žili své běžné životy více či méně zasažené válkou“ (s. 7).

Jakubec a Štemberk věnovali pozornost segmentu protektorátní reality, která dosud zůstávala celkem pochopitelně zcela stranou zájmu. Turistika a cestovní ruch totiž svým způsobem symbolizují bezstarostný život v klidu a dostatku a také proto se mohly stát ve dvacátých a třicátých letech důležitým fenoménem života československé společnosti. Navazovaly na starší tradici v celém regionu a od roku 1939 se jim dostávalo v některých oblastech silné podpory ze strany protektorátních úřadů. Tady měly odvracet pozornost od politických a kulturních problémů a v některých případech sloužit dokonce jako prostředek získávání sympatií vybraných vrstev české společnosti. Autoři zmiňují tuto stránku cestovního ruchu v souvislosti s lázeňstvím, kde pak docházejí k jednoznačnému závěru: „Úkolem lázní bylo „vyrábět nové zdraví a novou pracovní sílu k prospěchu velkého díla i všedních malých úkolů“. Programově měla být společenská smetánka vystřídaná „pracujícím lidem“. Sociální tendence lázeňského cestovního ruchu se nejvíc projevovala v největších protektorátních lázních – Luhačovicích, kde byla zřízena dělnická ozdravovna pro program státní odborové rekreace (Heydrichův odkaz)“ (s. 216).

Třebaže tak měl cestovní ruch v Československu silnou tradici z meziválečného období, politika protektorátních úřadů vycházející z německé praxe znamenala další impuls k jeho rozmachu. Jeho nezbytnou součástí představovala dobře vybudovaná

organizační struktura, jíž věnovali autoři první část práce a pak se soustředili na další stránky fenoménu – dopravu a ubytování. Vzhledem k podmínkám panujícím ve střední Evropě v době války následují poté kapitoly popisující domácí cestovní ruch, který byl rozhodujícím segmentem této části ekonomických a společenských aktivit české společnosti za druhé světové války. Významově marginálnímu zahraničnímu cestovnímu ruchu ve výjezdové i příjezdové oblasti je věnována jediná kapitola, v níž sledují autoři zvlášť Říši a Slovensko, na necelé stránce pojednávají problematiku jiných částí Evropy. I tady se opírají, stejně jako v celém textu, téměř výlučně o pramenný materiál české i zahraniční provenience (Slovensko, Rakousko a Německo), memoáry, dobový tisk, fotografie a prospekty, využitě potom také jako ilustrace.

Josef Opatrný

David BRABEC (ed.)

Josef kardinál Beran:

Milostí Boží jsem, co jsem

Plzeň, Statutární město Plzeň 2019,
88 s., bez ISBN.

Kardinál Josef Beran (1888–1969), arcibiskup pražský a metropolita český, bezpochyby patří mezi nejvýznamnější osobnosti v moderních dějinách katolické církve v českých zemích. Přiměřeně tomu je a jistě bude věnována badatelská pozornost jeho životu a působení. Pramennou základnu k tomuto výzkumu dotváří rozsáhlý soubor fotografické dokumentace, který vznikl v průběhu Beranova působení nejen doma, ale také v Itálii a v zemích západní Evropy a Severní Ameriky v době jeho exilu v letech 1965–1969. K evidenci této

dokumentace přispělo rovněž kardinálovo rodné město Plzeň, které při příležitosti přenesení jeho ostatků ze Svatopetrské baziliky v Římě do Svatovítské katedrály v Praze uspořádalo výstavu a poté vydalo obrazovou publikaci. Nespokojilo se pouze s fotografiemi z roku 2018, ale soubor rozšířilo na celý Beranův život. Editorem knihy se stal kardinálův praprasynovec David Brabec, kromě něho přispěli stručnými texty primátor Plzně Martin Baxa a plzeňský biskup Tomáš Holub.

Obrazová dokumentace je rozdělena do tří částí, které jsou věnovány životu Josefa Berana, jeho vztahu k rodné Plzni a návratu do vlasti. Ne všechny mají stejnou vypovídací hodnotu, proto lze upozornit alespoň na vybrané příklady. Z druhé poloviny šedesátých let pochází pozoruhodný dvojportrét s papežem Pavlem VI., svědčící o mimořádně důvěrném vztahu těchto dvou teologů; je doplněn snímkem Pavla VI. nad Beranovým úmrtním ložem v Nepomucenu a nad jeho rakví v bazilice sv. Petra. K témuž prostředí se váže portrét mladého bohoslovce Josefa

Berana z doby jeho studií (1907–1912), částečně zachycující prostředí někdejší římské koleje Bohemicum. Významné historické souvislosti navozují snímky z doby krátce po Beranově návratu z koncentračního tábora Dachau a z návštěvy vyvražděných Lidic roku 1947. K častěji publikovaným záběrům patří seriál fotografií z Beranovy pastorační cesty do USA; daleko rozsáhlejší soubor obrazových dokumentů k tomuto tématu přináší ovšem soukromý tisk *Novým světem. Cesta kardinála Josefa Berana do Spojených států amerických a Kanady*, vydaný Beranovým sekretariátem v Římě roku 1967, ale tam jsou reprodukce na podstatně nižší, technickým možností té doby přiměřené úrovni.

Badatelsky využitelné ikonografie přináší plzeňská edice daleko víc. Výběr je poměrně reprezentativní a reprodukce převážně kvalitní. Je však škoda, že některé z nejdůležitějších snímků nejsou přesněji datovány a lokalizovány. S tím by si však odborní zájemci o Beranovu osobnost měli poradit.

Jaroslav Pánek